

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TÉREY JÁNOS: Migrén (*Részlet A Legkisebb Jégkorszak című regényből*) 1
WITOLD GOMBROWICZ: „Tárt karokkal fogadnám a bűnt” (*Napló, 1958*)
(*Pályi András fordítása*) 8
RÁKAI ORSOLYA: Modern amerikai indián költészet 15
MAURICE KENNY, AL HUNTER, ERIKA T. WURTH és TACEY M. ATSITTY
versei (*Gyukics Gábor fordításai*) 17
CSORDÁS GÁBOR: „Mélységesen bölcs bolondság” (*A Harmadkönyv*
születése) 27
FRANÇOIS RABELAIS: Harmadkönyv (*részlet*) (*Csordás Gábor fordítása*) 34
G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 54
KÜRTI LÁSZLÓ verse 57
JENEI LÁSZLÓ: Egy ritka altípusban (*elbeszélés*) 58
SÁNDOR IVÁN: A Vanderbilt-yacht hajóorvosa (*regényrészlet*) 67
KOVÁTS JUDIT: A hídon (*elbeszélés*) 76

*

- MÉLYI JÓZSEF: Tyúklépésben vissza (*Lépésváltás – a Nemzeti Galéria újrarendezett*
jelenkori állandó kiállítása) 85
TÍMÁR ÁRPÁD: „Néhány szép és artisztikus tervezet” (*Lakatos Artúr kiállítása*
elé) 88
LENGYEL ANDRÁS: „Könnyű, fehér ruhában” (*Egy enigmatikus*
József Attila-sor) 92
SZIRTES GÁBOR: Rajnai László Stílusgyakorlatairól 98
RAJNAI LÁSZLÓ: Rába György: Versek; Rubin Szilárd: Versek 101

*

- GÖRFÖL BALÁZS: Téli utazás (*Térey János: Moll*) 107
PALOJTAY KINGA: A párhuzamosok a véletlenben találkoznak (*Tompa Andrea:*
Fejtől s lábtól) 112
KÁLMÁN C. GYÖRGY: Az irodalom szembeszegülése a gonosszal (*Szűcs Teri:*
A felejtés története. A Holokauszt tanúsága irodalmi művekben) 117
THOMKA BEÁTA: A szórtság mint összpontosítás (*Verena Roszbacher: Sóvárgás*
sárkányra) 120

2014

JANUÁR

JELENKOR

LVII. ÉVFOLYAM

1. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID,
VÁRKONYI GYÖRGY (képzőművészet)

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
PARTI NAGY LAJOS, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelte válaszbortékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444–444; fax: 06 1 303–3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)

valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj félévre 4980,- Ft, egy évre belföldre: 9130,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

KESERÜ ILONA NYOLCVANÉVES. A festőművészt december 8-án köszöntötték a PTE Művészeti Karán. Az ünnepelttel *Aknai Katalin* művészettörténész beszélgetett.

*

BACSÓ BÉLA volt a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész Akadémia című rendezvény-sorozatának tavalyi utolsó előadója. Az *Arckép – adalékok a portréművészet elméletéhez* című előadást december 5-én hallgathatták meg az érdeklődők.

*

AZ IRODALMI DISZKÓ évzáró eseményén a *Jelenkor* munkatársai, *Havasréti József*, *Keresztesi József*, *Kiss Tibor Noé* és *Szolláth Dávid* olvastak fel újonnan született szépirodalmi műveikből december 12-én a pécsi Ti-ti-tá kávézóban. Az est házigazdája *Csordás Kata* volt.

PÉCSI SZÍNHÁZI PREMIEREK. A Pécsi Nemzeti Színházban Csajkovszkij *Diótörőjét* állították színpadra november 30-án *Vincze Balázs* rendezésében és koreográfiájával. Csukás István *Ágacska* című darabját december 6-án mutatták be, az előadást *Naszlady Éva* rendezte. – A Pécsi Harmadik Színház december 10-én tűzte műsorra Székely Csaba *Bányavirág* című drámáját *Vincze János* rendezésében. – A Janus Egyetemi Színház december 9-én vitte színpadra Csoóri Sándor *A halálra táncoltatott lány* című művét, a darab rendezője *Mikuli János*.

*

IRODALMI DÍJAK. A Prima Primissima díjat idén magyar irodalom kategóriában *Lackfi János*nak ítélték oda. – A Füst Milán-díjat *Láng Júlia* és *Nyerges András* vehette át. Gratulálunk a díjazottaknak!

Hibagazítás. Decemberi számunkban az 1252. oldalon hibásan írtuk Nádas Péter nagybátyjának és nagynénjének nevét. A nevük helyesen: Aranyossi Pál és Aranyossi Magda. Elnézést kérünk olvasóinktól.

Szerzőink

Térey János (1970) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Witold Gombrowicz (1904–1969) – lengyel író.

Pályi András (1942) – író, műfordító, Budapesten él.

Rákai Orsolya (1973) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Maurice Kenny (1929) – mohauk költő, esszéíró, a New York állambeli Adirondack régióban él.

Al Hunter (1958) – anisinábe költő, a kanadai Manitou Rapids rezervátumban él.

Erika T. Wurth – apacs, cseroki és csikaszó származású költő, író, az Új-Mexikó állambeli Albuquerque-ben él.

Tacey M. Atsitty (1976) – diné költő.

Gyukics Gábor (1959) – költő, Budapesten él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécsen él.

François Rabelais (1494?–1553) – francia író.

G. István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.

Kürti László (1976) – költő, tanár, Mátészalkán él.

Jenei László (1964) – író, a *Műút* szerkesztője, Miskolcon él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.

Kováts Judit (1961) – író, szerkesztő, a Feliciter Kiadó igazgatója, Nyíregyházán él.

Mélyi József (1967) – művészettörténész, Szentendrén él.

Tímár Árpád (1939) – művészettörténész, Pilisszántón él.

Lengyel András (1950) – irodalomtörténész, Szegeden él.

Szirtes Gábor (1946) – szerkesztő, kritikus, a Pro Pannonia Kiadó igazgatója, Pécsen él.

Rajnai László (1924–2001) – irodalomtörténész, kritikus, esztéta.

Görföl Balázs (1984) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője, a PTE Esztétika és Kulturális Tanulmányok Tanszék oktatója, Pécsen él.

Palojtay Kinga (1984) – esztéta, Budapesten él.

Kálmán C. György (1954) – irodalomtudós, kritikus, Budakeszin él.

Thomka Beáta (1949) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Németh Ákos (1981) – a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója, Pécsen él.

NÉMETH ÁKOS: Egy ízlésforma két önarcképe (Gál Ágnes – Gál Julianna [szerk.]:
Cs. Szabó László és Gál István levelezése 1933–1982) 124

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és a Szigetvári Takarékszövetkezet
támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi
Mihály u. 16. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.

www.jelenkor.net

830,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002 14001

TÉREY JÁNOS

Migrén

Részlet A Legkisebb Jégkorszak című regényből

A Legkisebb Jégkorszak első ősze volt

*2019-ben, annak is az egyik optimista,
De hirtelen ködbe fúló délutánja.
Labancz Győző fölfelé haladt az Istenhegyi úton.
Tizenennyolc éves, szeplős, szőke barátnőjéhez,
Laurához, a pultoshoz tartott, a lány
Panorámás albérletébe, erősen fölhangoltan.
Kapkodott, alig tudott bevenni egy kanyart,
Ami nem volt jellemző rá, az „úrvezetőre”,
Ahogy szerette hívni magát, némileg megkopva is.
A volán mellett úgy látta, menekül előle a köd:
Mindig máshol van, mindig előtte, körülötte,
Betölti a nedves völgyeket, kibéleli a mellékutcák medrét.
„Igazi ködcsomók ezek? Vagy az én vakfoltjaim, te jó Ég?”
A bal szeme hirtelen rakoncátlankodni kezdett.
Győző azt vette észre, cikcakkban színes fényeket lát,
Vibrál előtte a zsúfolt utca: „Mi van??? Az van. Már megint.”
Egyébként kitűnő sofőr volt, a közlekedés
Sohasem okozott neki gondot Budapesten.*

*Győzőnek tizenöt évvel ezelőtt semmi sem
Bizonyult bonyolultnak sem Pesten, sem máshol.
Drága, de annál divatosabb fúziós étterme volt
A közelpben, a White Box; aztán egy szép napon kiderült,
Hogy az új kézilánynak nincs papírja, amúgy szerb állampolgár
(Persze, magyar lány volt minden értelemben,
És Győző jót tett vele: „Semmiféle mobilis*

Munkavállalás", de azért...)
Szóval három napra bezárták a helyet,
Százvezres bírságot szabtak ki,
A pletyka kikezdte a jóhíret, de megint kinyitott.
Fürge felejtés budapestiesen.
Győző kimosta magát, került, amibe került.
Egy év múlva jött a válság, amelynek szívóereje
Erősebb volt a mokány, edzett Győzőnél is,
El kellett adnia hanyatló éttermét.
Legendás svábhegyi grandezzájából görcs lett,
S a férfiből meg évről évre gyanúsabb vállalkozó;
Maradva a kulináriánál, fél éve konyhabútor-stúdiót vezetett.

Hero or zero, hangoztatta – de rég! – az a húszéves Győző
Andersen-koncerten, a Tilos az Á! csupasz téglájú pincéjében.
Úgy járt, mint aki első osztályú utas akart lenni,
És végül mégis kalauz lett,
Vagy labdaszedő a Roland Garroson;
De azért szereti magát jócskán ez az ötvenes ember is,
És vidáman megél régi dicsőségének maradékából.
Laura a legerősebb érv amellest, hogy érdemes élni:
A lánya lehetne (és egyidős a sajátjaival).

...De éppen most, a Szent Orbán térhez érve
Meglöpte a migrén, ahogy párhavonta szokta.
Féloldali, extraerős fejfájással
És látászavarral kezdődött a rohama;
Fél kezének zsibbadásával folytatódott.
Eddig nem tapasztalt, ritka erős támadás volt.
Tavalyig nem túl gyakran esett meg vele az ilyesmi,
Megúsza félórás, minimál rosszulletekkel.
„Hoppá, jól látok? Egy selyemfényű Aston Martin
Parkol a Művész cukrászda előtt...
Á, szóval maga James Bond sütitizik bent?
Nem egy 2107-es kocka Lada, se nem plebejus Suzuki,
De még csak nem is egy leharcolt VW.
Ejnye, figyelj már, összpontosíts!", biztatta magát.
Arra gondolt, ez nem lehet igaz,
S hogy látomásaiban az állandó kialvatlanság a ludas.
„Az okozza ezt az utálatos fejfájást is, nem?
Három-négy óra alvás aligha elég.”

A férfi hagyta magát sodortatni
Az élénk forgalommal föl a hegyre. De közben
Sunyi hányinger gyötörte, rázkódott egész
Testében, a torka kiszáradt. „Atyáúristen!”

Jobbról a fogaskerekű csattogott, a lámpánál Győző
Majdnem eléhajtott a Peugeot-jával. Visító fék, kiabálás...
Kénytelen volt megállni. Egy mellékutcában parkolt le.
A lába alatt rothadó avar. Sáros avarpép.
Győző nem hányta el magát, csak majdnem.
„Aha... Lám-lám, itt ez a gyönyörű Jókai-kert!”
A vaskapu nyitva volt. Győző megismerte
A szecessziós, kör formájú kőpadot,
És mellette az Anakreón-szobrot: régi haver
Ez a bús, kiütött, Jókai-arcú, antik junkie (legalább nem
Pederasztaszertű, mint a Diana-parki Jókai,
Aki szabályos cukrosbácsiként fixíroz egy kislányt).
„De nocsak, mennyi ember!” Ennyit itt együtt nem látott soha.
Hamar rájött, hogy a kertben szüreti multság örvénylik éppen.
Öltönyös férfiak és kosztümös nők, csizmás, kék-fehér
Népviseletbe öltözött sváb leányok és legények,
Sőt, bevetésre készen asszonykórus is.

Ó, agyonverhetetlen szőlőhegy-nosztalgia!
Jókai 1. kolosszális magyar mesemondó,
2. Önsikerében gyönyörködő úri kertész
3. És hasznót hajtó gazda volt. E három egy személyben!
Villája nincs meg, a helyén funkcionalista hasábépület áll,
De maga az író itt dülleszt személyesen,
A vadregényes, teraszokkal tagolt majorban.
Tehát újraparcelláztatott a kert, s gazdája is.
Győző fülebe szitokfoszlányok jutottak el
E ködös és migrénes péntek délután.
„Ó, hiszen itt van maga Jókai Mór is!”
(Civőben – Győző tudta – őstermelő Etyeken),
Jelmezben éledt újra, aranybojtos,
Bordó házikabátban, töröksapkában,
A vörös pelerines Laborfalvi Rózával karöltve
(És áldozatként! Mire kettőt moccanna, szerető Rózája
Rikácsol máris és tromfolja urát:
„Hallgass már, te mamlasz”, „Ácsi-ácsi!”, ilyesmik.
Mindent jobban tud nála, tekintély-
Rombolósdit játszanak, ez van megbeszélve mára).

Győző elbotorkált a tömeg háta mögött
Az oldalsó, földszintes völcsházhoz.
„Ezt a lejtőt a filoxéra letarolta,
És úgy telt el bő száz esztendő idefenn,
Hogy nem termett szőlő egyáltalán,
S nem volt szüret az áldatlan szőlőhegyen.
Száz, ismétljük meg, száz éven át hevert parlagon!

De, hölgyeim és uraim, a svábhegyi föld nem felejtett,
És mikor ismét egymásra találtak,
A föld rögtön visszafogadta kadarkáját,
Ezt a nemes, halvány rubinszínű, szép bort!...
Sértődékeny bor; határozottan kényes, mint Jókai Rózája,
S bár őshonos, de kalandozó hajlamú... ”
Csak azt felejtik el, hogy a hegyet időközben
Csurig beépítették. Kinnal kell szűk négyzetmétereket
Kihasítani a tőkéknek, fanyalgott a sarokban Győző.
Jelen állapotában kétségbeesetten
Hallgatta a szónokló, ötven körüli főkadarnagyot,
A kerületi jegyzőt, akit ismert mint egykori törzsvendégét.
„...Amikor még a szüret fürgeteges örömmünnep volt,
Hihetetlen izgalom, amilyen csak annak a végső csapásnak dukál,
Amelyikre egész évben készültünk.
Ez az egy hektár! Ez az egyetlen rendes, földi kerékvágás,
Csak ezért érdemes élni.”

Ez a nemzedékem,
Gondolta szemét dörzsölgetve Győző.
Legtöbb barátja ilyen lett ötvenévesen,
Mint e kadarnagy, ez a díszes, hegyi főmufti.
„Az egyik bűnös bájgúnár, aki ha kérdez is, hazudik.
Kellemkedő, idős mókus a másik.
Jegyzők, alkotmánybírók, parazita művészek...
Hogy fogok innen kikeveredni?”, kaparta a falat kinyájában Győző.
„A kerület jegyzői és alpolgármesterei
Szinten képviselteti magát, de a főnök távol.
Ezt a fickót ismerem, kémiatanár volt.
És te meg, Győzőkém? Vendéglátós lettél,
Igazán megpróbáltál mindent. Olykor belebuktál.
Egy Lionel Messi ambícióival senki sem szeretne
A kispadon ülni egy életen át.
Jogod van lépni, ha nincs kedved a parkoló pályához,
Mennyire megértem, öreg harcos!”,
Vigasztalta magát az érzelgős vállalkozó,
És szinte mosolygott hozzá. Jóérzése nőttön-nőtt,
Mert úgy érezte, lépésenként tisztul a feje.

„Amikor harminc fölött kanyarós lettem,
Azt mondta az orvos a feleségemnek:
Mindegy, honnan, kerítsen kadarkát a föld alól is”,
Így zárta beszédét egy nyolcvanéves,
Ősz szakállú alkadarnagy. „Úristen, micsoda cím!”,
Derült Győző. Itt-ott gajdolás harsant föl.
„És hogy hívják a mi cuvée-nket, amely diadalmenetben

Tért vissza a polgárok asztalára?"

Kívülről fújta a hegy:

„Budai Vörös!!!” „Nem hallom. Még egyszer!”

„Budai Vörös!!!” „Mondom, süket vagyok.”

„Budai Vörös!!!” „Hála neked, Hegyvidék!”

„Tényleg, nagy hír volt nemrég, hogy a Vöröst bevezették
A piacra, úgynevezett szeretetmárka lett ez a házassítás.
Egyik összetevője a háromból a svábhegyi piros bor
(A kertben tanninokban szegény, enyhén fűszeres,
De intenzív savakkal rendelkező változata készül,
Én is rendeltem belőle egyszer). Kadarkából áll,
Persze, miből másból, meg csókaszőlőből, azt hiszem...
És természetesen: kékfrankosból, hát igen!”

Győzőnek sikerült beleolvadni a tömegbe
– Nagy kínjának kívülről nem látszott nyoma –,
És csakhamar simulékony sillertől bódult.
Bejárva a Gellérthegyre néző lejtő,
Történelmi tábla fiatal tőkesorait, nézte a sok
(Immár kétezer darab, elmondták) növendék oltványt,
S kerülgette a karókat a hegyoldalon. Minden irányban
Elszántan, szívósan szüretelt Buda népe,
Bicskával vagdosván az érett fürtöket.

A legények dézsát hengergettek a présház elé.
Borgőzös harmonikaszó szállt az égen;
Hagyományörző sváb dalkör ontotta a nótákat,
Energikus asszonykórus („Node kottával a kézben, lányok,
Nem megy fejből? Rozsdás a hagyomány?),
Pattogós zenére táncot roptak a műsvábok,
Nótafájuk idő előtt berúgott kóstoláskor,
Utána egyfolytában műsvábul kurjongatott;
És Győző ezt az édeskés, sramliízű talpalávalót
Pörgős anarchopunk-zakatolásnak hallotta:
„Dajjnnng-dajjnnng-dajjnnng!!!” De csak egy percig.
Faputtyonyos műparasztok tűntek föl
A meredek lejtőn („Dong-dong-dong!!!”).

Győző a nagy kádak környékén kóválygott.
Már mind itt nyüzsögtek a sváb lányok, sőt leányok,
A legények pedig egymás után beérkeztek a célba,
És több mázsa kadarkaszőlőt
Hordtak föl meggyőző faputtyonyukban
A majorudvarbeli taposókádakba,
És a lányok facsartak belőle szőlőlevet;

A sváb bogyókat többszörösen és alaposan,
Szilajul, rituális ritmusban megtiporták.
Akadt pár apró kád és kellő számú gumicsizma
A vállalkozó szellemű gyerkőcöknek is.
A szőlő egy részének a csonkakúp alakú káci, az erjesztőkád
Lett a következő állomása; a maradéknak a prés.

S a prés alól kicsorduló mustot
Rögvest kóstolgatni kezdte a sokaság.
A majorudvar színpadára vonult föl
Az óbudai nótafa és a már látott, virtigli sváb harmonikás,
Továbbá a sváb meg a rác tánckar is.
Háromrétegű szoknyák lebbentek,
Határtalan volt a kaján jókedv, a konok vidámság,
És Gyözőre mindez előbb letaglózóan,
Ám kisvártatva szórakoztatóan hatott.
„Csujogatva a pokolba! Báj! És sramli! És haláltánc!”

A Kadarka Kör szőlővesszős, címeres zászlaja alatt menet indult
A kert felső bejáratához, ahol a régi-új rítus szerint
A kör főkadarnagya, a jegyző átlépett
A Budai Borpanoráma kapucéjére alatt,
S ezt a lépését koccintással ünnepelték a jelenlévők.
A Gellérthegyre néző panorámateraszon
Kihirdették: gombás slambuc a menü.
Tetőfokára hágott a kedv. Nem volt hová tovább.

Látszólag. De néhány borász a teraszon veszekedett:
„A csókaszőlő silány és irtandó.”
„Hülyeség, történelmi fajta.” „Hungarikum!”
„Irtandó, kérlek alássan! Igazolta az idő!
A saját káromon, de megtanultam.”
Gyöző is tudta, hogy a Kadarka Kör tavaly két frakcióra hasadt:
A csókaszőlőpárti és a csókaszőlő-ellenes lobbira,
S a csókaszőlő-ellenesek szeretnék kigolyózni
E kékszőlő-trióból a leggyöngébbik láncszemet.
„Dehát a mi vörösiünk több száz éve ilyen, és nem másféle!”

Gyöző magukra hagyta őket. Kezdte otthonosabban érezni magát.
Ötletszerűen benézett a vincellérházba, de senki.
Benézett alaposabban, és azt kellett látnia,
Hogy a kadarnagy, tehát a jegyző egy gimnazista korú
Lányt fogdos a borospince lépcsőjén,
Azt gyömszőli egy hasas hordóhoz dőlve:
„Valahonnan ismerem a frufruját, a kerek pofikáját,
Kicsi állát... LAURÁRA HASONLÍT? Nem, dehogysis.

Ez a felső és ez a fehér selyemsál...
Micsoda, micsoda, micsoda? JÉZUSOM,
DE HISZEN EZ PATRÍCIA!!!", üvöltött Győző,
A nagyobbik lánya! Saját lányát fogdossák,
Patriciát, akinek keskeny vágású mandulaszeme van,
Mint Mariannak, a volt feleségének. És gyönyörű.

Dörömbölt a csukott ajtón, semmi életjel.
Mire bezúdult, mindent üresen talált.
„Megölöm, esküszöm, kiherélem”, kiabálta Győző.
„Uram, itt nincs senki, nem is volt”, nyugtatgatta a férfit
Az előkerülő Laborfalvi Róza odakint.
„Bocsánat, nagysád”, pítizett neki Győző.
Nem ez az első eset, hogy extrém helyzetekbe kerül ilyenkor,
Roham idején.

Most már csak a szokásos
Zsibbadást érezte a bal kezében. Majd azt, hogy eloszlik.
„Szívesen legéppisztolyoznám ezt az egészet”,
Sziszegte magában. „A bulvárlapok megírnák:
L. Győző, az éjszakában közismert vállalkozó...
És mostantól: svábhegyi mészáros.
Hóóóó, mit szólnának hozzá a barátaim?
Én mint svábhegyi tömeggyilkos? Cool.
Az ám, ha volnának egyáltalán barátaim!
Volnának megdöbbenni képes jóbarátaim!”
Megnézte a telefonját, Laura új üzenete
Várta: „Addig baszlak, amíg bele nem kékiül a farkad.”
Ki hinné erről a babaarcú kislányról? Ez a hangvétel!
Győző szélesen elmosolyodott, szája elé kapta kezét.
Laura szeretett ilyen férfiasan fogalmazni.

„TÁRT KAROKKAL FOGADNÁM A BŰNT”

Napló, 1958

Vasárnap, Santiago del Estero

Tegnap késő este megérkeztem Santiagóba többórás zakatolás és rázkódás után, előbb át a Paraná-alföld zöld lapályán, majd keresztül az egész Santa Fé tartományon, hogy végül (sok-sok sietve eliramoló kilométeroszlop után, míg a vonat elsuhan a számomra oly titokzatos észak-cordobai Mar Chiquita tó közelében) elérjük azt a törpefákkal borított sivár tájat, amely nagy fehér folt a térképen, több tízezer négyzetkilométernyi terület, egy-két elszigetelt településen kívül nincs itt egy élő lélek sem. A vonat robog. A vagon ablakából, amely hermetikusan zárva, tekintettel a mindenén áthatoló homokra, nem látni mást, csak a homokban vegetáló szegény kis fákat és némi vézna fűvet. Leszáll az éj, ha az ablaküvegen a kezemmel eltakarom a fényt, ugyanazok a tovaszökő fák néha be-beúsznak a szemem elé. Hány óra még az út és miféle vidékeken át? Nem tudom. Elaludtam.

És végre Santiago.

Az egyik legrégebb város Argentínában. Francisco de Aguirre alapította, állítólag 1553. december 23-án. Történelmének kezdetei mitikusak, távoliak és fantasztikusak, sőt örültek, már-már álomszerűek. A XVI. századi spanyol hódító fejében, amikor az itt élő szelíd indián törzsekre rátámadt – huriknak, lule-vileláknak, guajkurúknak, sanavironoknak hívták magukat –, hemzsegték a legendák, elvakultságában csak az aranyról és a drágakövekről tudott ábrándozni. Martalócai – csupa mániákus és agresszor, bűnöző és hős – elképesztő vakmerően vágtak neki a képzeletüknek semmi gátat nem szabó ismeretlenek. Tizennégy fegyveres agyát elborította a kincses városokról szóló mese, leszakadtak Sebastian Gavot Sancti Spiritus erődbeli különítményéről, ők tévedtek először Santiago közelébe, felfedezték a szomszédos Tucuman tartományt, amelyet ma „Argentína konyhakertjeként” emlegetnek. A „császárok kincsének” nevezett mitikus kincs után nyomozott már Diego de Rojas is 1542-ben, majd Francisco de Mendoza, aki felvonult a Trapalanda, Yungolo és Lefal névre hallgató mesés városok ellen, őt követte Nicolas de Heredia kapitány, aztán Francisco de Villagra kapitány és még tíz másik. De ez a viszonylag közeli múlt itt már őstörténetnek számít, az egykori akciók ködbe vesznek, elnyeli őket az ismeretlen és utólag feltérképezhetetlen világ káosza, a nomád törzsek átláthatatlan rajzása azon a hatalmas, felmérhetetlen és sok mindent magába ölelő területen, ahol a hódítók merész, konok, sőtét fantáziája nyugodtan elgaloppírozhatta magát... hisz Spanyolország messze volt, túl a hatalmas vizen, ők meg mintha egy idegen bolygón száguldanának, egyedül, csak a lovuk társaságában, amely itt ráadásul ismeretlen és ijesztő teremtménynek hatott.

A Hotel Savoyban egy csúf kis, ablak nélküli szobát kaptam, a folyosóra nyílik az ajtaja, nappal is villanyt kell gyújtani benne. Megmosakodtam a „saját fürdőszobámban”, ahol a szokásos fürdőszobai felszerelésből csak egy csap és egy tus található. A vacsora egész megfelelő, finom tyúkbecsinált, kancsó sűrű vörösbor.

Hétfő

Fel szeretném még jegyezni, hogy tegnapelőtt, mielőtt aludni tértem, történt velem egy eset... elég ködös valami... Nem is tudom, mire véljem, és meg vagyok rendülve...

A szállóban elfogyasztott vacsora után kimentem a térre. Leültem a fák és bokrok mögött meghúzódo padra, a fejem fölött egy hatalmas pálma legyezőlevelei, kissé megszedültem a forró csillagos éjlezer viseletétől, kacajától, meztelen vállaitól, hisz én még a nyirkos Buenos Aires-i télben tartózkodtam, még a vastag téli zakó fűtötte a hátam! Oly drasztikus ez a változás – ott rigorózus hűvösség, itt minden érzéki és könnyelmű –, mintha egyszer csak délre rándultam volna (itt „északnak” mondják, mert a déli féltekén vagyunk).

A tér zsongott, keringett, akár a ringlispil, vidám szombati népség, hatalmas sötét szemek, hollófekete hajviseletek... fényes kacagás... táncos könnyedséggel mozgó végtagok... felszabadult, nyílt, vidám hangok... Mi ez? Mi ez? A tér szikrázik e messzi-messzi ifjúság elővillanó fogaitól... miközben én nem is vagyok itt, másutt járok... távol, távol (hisz látom a Corrientesen a tömeget és hallom az autók túlkölését), és ettől ők is eltávolodnak, noha itt vannak előttem. Csak én nem vagyok még itt. Úgy lesem meg őket, mintha nem is lenne jogom rájuk pillantani...

A csönd cseng a fülemben. A távoli helyek elképesztő csöndje! És minden hang néma, akár egy régi filmben: nem hallani semmit. A hang megdermed, mielőtt megvalósulna...

Ebben a csöndben a tér néma parádéja a testiség pompájává nő, a szemek és az ajkak, a kezek és a lábak szédítő játszmájává, az elnyúló kígyóban annyi a szépség, hogy ilyet eddig Argentínában nem láttam, döbbenet kérdem hát magamtól: honnan veszem ezt, mi van itt, Santiagóban?

És közben rájövök, hogy ez az egész *nem létezik*, a jelenlétem hiánya úgy nyomaszt, mintha a nemlét agyoncsapott volna, és kétségbeesetten kapkodnék magam után a beteljesületlenségben...

Vasárnap

Annyi a szépség! Persze jó fának is van rossz gyümölcse. És akkor mégsem gyümölcseről ismerszik meg a fa.

(Ne higgyetek Santiago szépségében. Nem igaz. Én találtam ki.)

Hétfő

Vakító, színes napsütés, mintha üvegablakon hullna be, úgy tűnik, ez kölcsönöz színt a tárgyaknak. Fény és árnyék. Az eget elönti a kékség. A vörös-sárga virágba borult fák hatalmas, aranylók bokréta... Az emberek zakó nélkül járnak.

Señorita Canal Feihoóhoz tartottam az utcán, amelynek egyik oldala fekete volt az árnyéktól, a másik fele fehér a fénytől. Ez a hölgy egy író nővére, aki Buenos Airesben él. Idős hölgyről van szó, aki – ezt első pillantásra látni – jó háziasszonyhoz illően bizalmatlan az éttermi ételekkel, mert „sosem lehet tudni, hogyan készültek”, továbbá a világcsavargókkal, hisz róluk sem lehet tudni, „hogyan készültek”. De nagyon udvariasan fogadta kérésemet, hogy segítsen kapcsolatot teremteni a helyi irodalmárokkal. – *Como no!* – mondta egyből igen takarosan. – Vannak itt egy páran, még lapjuk is van, mindjárt felhívok valakit... A fivérem is össze szokott futni velük, ha erre jár.

Visszafelé menet megpróbáltam ellenőrizni tegnap esti benyomásaimat. Túloztam! Túl élénk a képzeletem... Persze látni itt bizonyos „szépséget”, ami nem nagy ügy Argentínában, akad itt bőven, talán több is, mint másutt... és létezik egyfajta indián specifikum, egy kolorit, amit eddig nem ismertem... de hogy ez revelatív lenne... nem, nincs itt semmi reveláció! Egyébként az új várost érzékeltetni és kellő társaságot találni benne magamnak: ez nekem örök problémám, teljesen igénybe is vett, és kijózanított elragadtatásomból.

Kedd

Délutáni randevúm Santuchóval (az egyik itteni irodalmárral és a *Dimension* szerkesztőjével) az Ideal kávéházban.

Kelet-szag. Percenként tolnak arcátlanul sorsjegyeket az orrod alá. Majd egy öregember, hetvenzer ráncsal, ugyanezt teszi: odatul egy sorsjegyet az orrod alá, mintha gyerek lenne. Aztán egy vénasszony, furán ráaszott indián motívumokkal, ő is odatul egy sorsjegyet az orrod alá. Egy kölök elkapja a lábadat, ki akarja pucolni a cipődet, egy másik, gyönyörű indiántollakkal ékesítve, újságot kínál. Egy lány, forró, űzött csuda-lányka-odaliszk-huri kézen fogva vezet egy vakot az asztalok között, valaki hátulról megérinti a válladat: egy koldus, apró háromszögletű arccal. Ha besétálna ebbe a kávéházba egy kecske, egy öszvér, egy számár, cseppet sem lennének meglepve.

Pincér nincs. Magunkat kell kiszolgálnunk.

Kissé megalázó helyzetbe kerültem, ami felett mindenk ellenére nehéz lenne szó nélkül tovasiklanom.

Ott ültem a tömzsi Santuchóval, néztem ezt a konok, kreol, szenvedélyes, hátrafigyelő, múltban gyökerező arcot, fáradhatatlanul taglalta, mennyire indián ez a vidék. Kik vagyunk? Nem tudjuk. Nem vagyunk európaiak. Az európai gondolat, az európai szemmel tőlünk idegen, le akar igazni minket, mint hajdan a spanyolok; kész szerencsétlenség, hogy a kultúránk önöktől, a „nyugati világból” ered, hogy az európai gondolkodást kell használnunk, az európai nyelvet, ahelyett, hogy a magunk elvesztett amerikai-indián énjéből élnénk. Meddők vagyunk, mert európai módra kell megfogalmaznunk magunkat!... Hallgattam az érvelését, bár kissé gyanúsán csengett az egész, de közben azt figyeltem, ami két asztallal odébb zajlik, egy *chango* ül ott egy lánnyal, vermutot iszik, a lány limonádét. Háttal ültek nekem, a kinézetüket bizonyos jelekből legfeljebb kikövetkeztethetem a testhelyzetükből, tagjaik mozdulatlan játékaiból, abból a nehezen körülírható belső szabadságból, ami az ember testi rugalmasságából fakad. És nem tudom, miért (lehet, hogy nemrég befejezett regényem, a *Pornográfia* egyfajta utóhatására, de az is lehet, hogy a város iránti elragadtatásom miatt), mindenesetre úgy éreztem, e két, számomra láthatatlan arc nyilván igen szép, sőt gyönyörű, igazi fotogén eleganciájuk, artisztikumuk van... egyszerre az a benyomásom támadt, hogy a santiagoi szépség itt, ebben a pillanatban bennük ragadható meg a legtisztábban... ami annál valószínűbbnek tetszett, mert valóban, a pár sziluetttje azt sejtette, legalábbis felőlem nézve, hogy nemcsak jómódúak, hanem jó hangulatban is vannak.

Végül nem bírtam ki. Elnézést kértem Santuchótól (aki épp az európai imperializmusról értekezett), odamentem, mintha vizet akarnék inni, valójában azonban azért, hogy szemébe nézzek a titoknak, amely gyötört, hogy belepillantsak az arcukba, hisz biztos voltam benne, hogy feltárul előttem a titok, akár egy olümposzi jelenés, a maga exkluzivitásában, isteni könnyedséggel, mint egy kiscsikó! És csalódtam! A *chango* fogpiszkálóval matatott a szájában, közben magyarázott valamit a csajának, az meg felette előle a vermuthoz kapott mogyorót, ezenkívül azonban semmi, de semmi, semmi, oly messzemenően, hogy kis híján megtántorodtam, mint aki lerészegedett a saját rajongásától!

Szerda

Mennyi gyerek és mennyi kutya!

Soha ennyi kutyát nem láttam, és milyen szelídek! Itt, ha egy kutya ugat, az vicc.

A gyerekek feketére borzolják és agyonugrándozzák magukat... soha nem láttam ilyen „mintha festve lennének” gyerekeket... és milyen bájosak! Két fiúcska előttem, átölelik egymás nyakát, és titkokat mesélnek egymásnak. De *hogyan!* Egy gyerek az ujjával mutat valamit a bábész gyerekseregnek. A másik ünnepélyes képpel énekel a botnak, amire rátűzte a cukorka papírvát.

Tegnap láttam a parkban: egy négyesztendős kölkök hadonászva bokszmeccsre hívott ki egy kislányt, akinek fogalma sem volt a bokszról, de testesebb is, nagyobb is lévén, mint a másik, úgy elcsépelte a kölköt, ahogy csak tudta. Közben a két-három éves apróságok, hosszú kis ingecskéikben, a tűzrőlpattant lányka pártjára állva, újra meg újra ugrálni kezdtek, és hangosan biztatták: – *No-na! No-na! No-na!*

Csütörtök

Furcsa megisméltődése a tegnapelőtti jelenetnek Santuchóval a kávéházban, bár más változatban.

A Hotel Plaza étterme. Dr. P. M. ügyvéddel ülök az egyik asztalnál, aki Santiagóban az emberi bölcsesség letéteményesének számít, komoly könyvtára van, velünk az ő egész *barrája*, azaz kis kávéházi társasága, egy orvos, egy-két kereskedő... Én csupa jószándékból a politikára terelem a szót, amikor... ó!... máris tetten értek!... ott, nem messze ül egy pároska, akár a mesében... és egymásba folynak, mint egyik tó a másikba! És megint a *belleza!* Közben fenn kell tartanom a vitát a saját asztalomnál is, ahol csak úgy áradnak a tipikus dél-amerikai nacionalista közhelyek, tele gyűlölettel az Államok iránt, és tele páni félelemmel az „imperialista törekvésektől”, így muszáj valamit válaszolnom ennek a fikónak is, noha egyfolytában az amott folyó szépséget nézem és hallgatom, én, a halálosan szerelmes és szenvedélyes szolga, én, a művész... És újra azt kérdelem magamtól, hogyan lehetséges, hogy ilyen csodák tanyáznak ezekben az éttermekben, alig néhány lépésre ettől a... no, e pletykás Argentínától... „Mindig is elvártuk az erkölcsi normákat a nemzetközi kapcsolatokban...” „A jenkik imperializmusa brit támogatással megkísérli...” „Nem vagyunk már gyarmat!...” Mindezt a vitapartnerem hangoztatja (nem mától), én meg képtelen vagyok megérteni, képtelen és képtelen... „Az Államok miért Európának ad kölcsönt, miért nem nekünk?...”

„Argentína története azt tanúsítja, hogy az emberi méltóságot mindenen fölé helyeztük!...”

Ó, ha ezt a máskülönben oly rokonszenves népet egyszer valaki kigyógyítaná ezekből a frázisokból! Mit összejajgat itt a burzsoázia, miközben az estéit borozgatással tölti, napközben meg *matét* kortyolgat! Ha elmagyarázná valaki nekik, hogy más népekhez képest úgy élnek a maguk hatalmas, fél Európát kitevő estanciáján, mint Marci Hevesen, sőt azt is hozzáfűzhetné, hogy nemcsak sérelem nem érte őket, hanem Argentína valóságos *estanciero* a nemzetek közt, a maga fenséges birtokán büszkén elterpeszkedő „oligarcha”... Halálosan megsértődnének! Inkább ne... Hát akkor majd én a képükbe vágom! De mit érdekel engem ez az egész?

Ott, annál a másik asztalnál, ott az az Argentína, amely engem megbabonázott, az halk, de ismeri a nagy művészet csengését, nem, nem ez a locsogó, lomha, csupa politika. Miért nem annál az asztalnál ülök, velük? Ott a helyem! Ott, a fekete-fehér bokrétaként rezgő lány meg a Rudolf Valentino kinézetű ifjú mellett!... *Belleza!*

De... mi történik? Semmi. Annyira semmi, hogy magam se értem, mi és hogyan jutott el tőlük hozzám... talán egy szófoszlány... egy hangsúly... egy szemrebbetés... Elég az hozzá, hogy egyszerre mindennel tisztában vagyok.

Ez a *belleza* épp olyan, mint minden! Mint az asztal, a szék, a pincér, a tányér, az abrosz, az egész vitánk, semmiben sem különbözik, ugyanolyan, ugyanabból a világból van, ugyanabból az anyagból.

Csütörtök

Szépség? Santiagóban? Dehogy, az ördögbe is, honnan vettem?!

Csütörtök

Mi történhet veled, ha a vonat elröpít egy távoli... félreeső... ismeretlen... tarka-barka városba-városkába...?

Mi történhet veled egy kisvárosban, amelynek nincs ellenállása... túl jólelkű... vagy túllontúl félénk... túl naiv?

Mi történhet veled ott, ahol senki sem szegül szembe veled, és semmi sem szab neked határt?

Szombat

Előbb lejegyzem a tényeket.

Ültem a padon a parkban, mellettem a *chango*, a jelek szerint az Escuela Industrialból, és idősebb társa. – Mintha felcsíptél volna egy k...-t – magyarázta a *chango* a másiknak –, legalább egy ötvenest rászánnál. Annyi nekem is jár!

Hogy értsem ezt? Megszoktam már, hogy Santiagóban minden kétféleképp érthető, mint szélsőséges ártatlanság vagy mint szélsőséges feslettség; és nem csodálkoznék, ha ezek az elkapott szavak a teljes ártatlanságot rejtenek, holmi diákrétfaként. De nem ki-zárt valami sokkal perverzebb dolog sem. És az a fő-fő perverzítés se zárható ki, hogy miközben e szavak azt jelentették, amit én tulajdonítottam nekik, mindenk ellenére még-is ártatlanok voltak... ez esetben pedig a legmélyebb botrány a legmélyebb ártatlanságon alapulna. Ez a *chango*, tizenöt esztendő, láthatóan „rendes családból” való, a szemé egészségesen, barátságosan és vidáman csillog, nem mondhatta romlottságból, amit mondott, csakis abból a meggyőződésből, hogy a jogait védi, amelyek megilletik. És még nevetett is... jellegzetesen helyi, nem harsány, mégis elragadó nevetéssel...

Sovány, változó, sokszínű, nevető arc...

Vagy nem hagyom, hogy elkapjon a nem létező romlottság látszata? Nehéz dűlőre jutnom... csak egyre jobban belegabalyodom a sűrűbe, ahol bolyongok...

És az a kislány, alig látszik ki a földből, aki a 18. gyalogezred katonájával tart?...

Egy másik *changito*, aki percekkel ezelőtt barátkozott össze velem, elmeséli, hogyan halt meg nemrég az apja, és ha azért meséli (úgy tűnt ugyanis), hogy elszórakoztasson és mulattasson egy érdekes történettel, az azt tanúsítja, hogy tisztos, vendégszerető fiú... de azt is, hogy egy szörnyeteg...

Szörnyeteg?

Átható, színpompás, vakító napsütés mindenütt, átszűrődő fényfoltok a fák közt, szikrázó csermelyek és zuhatagok a falak és fakoronák alatt. Santiago csupa szelídség. Csupa jólelkűség. Nyolc gyerek és három kutya a pálma körül. Hölgyikék intézik kis ügyeiket. Lila meg piros virágba borult fák hajolnak elő a falak mögül, az úttest közepén elhúz egy *motoneta*. Az a jóságos indiántekintet. Tengernyi kerékpár. Lemegy a nap. Az utcákat lezárja a sötéten zöldellő távoli táj.

A padon egy *ninia* ül, mintha festették volna, a dereka, a lába, aláomló sima, fényes haja... emellett mégis szépen-furcsán nyúlánk forma... hogy miféle szerzet, a fajták miféle kombinációja... A kedvese a padon fekszik, a lány térdén a feje, az eget nézi, fehér dzseki rajta, háromszögforma szép, fiatal arc. Semmi bűne. Ha el is követnének valami büntényt itt a padon, az is mintha egészen más dimenzióban történne. Túl magas, túl kitartott hang, hogy meghalljam? Csönd.

Vasárnap

Ez a téboly, amit nem lehet meghallani, ez az ártatlan bűn, ezek az alázatos fekete szemek... Nekivágok a tébolynak, elébe megyek, én, az én koromban! Katasztrófa! De mi egyéb oka lenne, hogy elébe megyek a tébolynak, ha nem a korom... hadd támassa fel bennem azt, aki voltam egész alkotó érzékiségemben!

Tárt karokkal fogadnám a bűnt, ami ihlet volt számomra, ami ihlet lesz számomra, hisz a művészet bűnből van!

Csakhogy... itt nincs bűn... Sokért nem adnám, ha ezt a kisvárost tetten érhetném! De semmi. Napsütés. Kutya.

A testük, az átkozott testük...

Hétfő

Az átkozott könnyű testük!

Nem más ez, csupán a törzsi meztelenség öröksége, amiért oly könnyen odahajtották a hátukat a korbács alá? Santuchóval beszélgetve meg találtam jegyezni, hogy itt a test „nem énekel”, egyáltalán nem akar magasba törni, szárnyalni, mire ő azt felelte:

– Ez az indiánok bosszúja.

– Bosszú? Miféle?

– Igen. Hát látja, hány indián él itt köztünk. Ezek mind a huri meg a lule törzsből valók, letelepültek, a spanyolok rabszolgát csináltak belőlük, cselédet... Az indiánnak valahogy védekeznie kellett az úr fölényével szemben, csakis az éltette, hogy nem enged ennek a felsőbbbségnek. Hogyan védekezett? Kinevette a felsőbbbséget, kigúnyolta az úr úrhatnámosságát, mindenből csúfot űzött, ami magasba akart törni és uralkodni akart, mindent egyenlőnek, átlagosnak látott. Minden felívelésben, minden szárnyalásban a fölény utáni vágyat sejtette... És tessék, ez az eredmény. Itt most minden olyan NORMÁLIS.

De téved ez a kis makacs, tömzsi santiagoói basa. Itt nincs bűn és nincs nevetségesség tétel, se gúny, se rosszmájúság, se ironia. A viccek tisztességtudóak, és magában a nyelv lejtésében érezni a jóságot. Dél-Amerika igazi titka, hogy a tisztesség, a jóság, a köznapi-ság válik agresszívvé, sőt veszélyessé. Rájöttem, hogy amikor úgy mellékesen, véletlenül rám talál a mosolyával ez a jólelkűség, vagy rám szegeződnek e határtalanul szelíd szolgapillantások, egyszerre elfog a bizonytalanság érzése, mintha álcázott fenyegetéssel lenne dolgom.

Kedd

Szamarak... kecskék... Gyakran Olaszországra emlékeztetnek vagy a Pireneusok déli lejtőire, egyáltalán a délre.

Ezért gondolom, hogy abban, ahogy itt Dél-Amerikáról értekezem, több a nordikus ember félelme, mint bármi egyéb. Ez a sokk, észak és dél ütközése, amit nemegyszer megéreztem már Európában is... Ahogy az Észak metafizikája, mint cserép a háztetőről, belevágódik a Dél konkrét testiségébe.

Nem igaz, nem igaz... épp ideje fényt deríteni Észak szörnyű érzékiségére... Például itt vagyok én... miféle metafizika lennék én?... miféle tagadása a testnek?

Ó! Halálosan szerelmes vagyok a testbe! Úgyszólván csakis a test a döntő számomra. Nincs az a szellem, amely megváltaná a test csúfságát, és a fizikailag taszító ember nekem mindig is szörnyszülött lesz, még ha maga Szókratész lenne is!... ó, mennyire szükségem van a test általi megszentelődésre! Az emberiség szerintem kétfelé osztható: azokra, akik testileg vonzóak, és azokra, akik taszítóak, a kettő közti határvonal pedig oly nyilvánvaló, hogy nem győzőm csodálni. S bár szerethetek valakit, aki csúf (Szókratészt), soha nem lennék képes *szeretkezni* vele – azaz bevonni magamat a bűvkörébe – két vonzó, ölelő karjának isteni testisége nélkül...

De kívántok tőlem, a nordiánustól még egy bizalmas közlést? Az én metafizikám arra való, hogy alászálljon a testbe... egyfolytában... szinte lélegzetvételnyi szünet nélkül... akár a lavina, amelyet természetes hajlama vonz a mélybe... A szellem? Bizony mondom, nekem mint művészeknek nem az a legfőbb büszkeségem, hogy a Szellem birodalmában tartózkodom, hanem épp az, hogy mindenk ellenére nem szakítottam a testtel; hogy

sokkal inkább az érzékiségemmel dicsekszem, s nem azzal, hogy ismerem a Szellem világát; hogy a szenvedélyemet, a bűneimet, a sötétségemet sokkal értékesebbnek tartom, mint a saját fényemet. Még? Folytassam még a vallomást? Akkor hát kijelentem, hogy az életem legnagyobb művészi vívmánya nem az a néhány könyv, amit megírtam, hanem egyszerűen és egyértelműen az, hogy nem szakítottam a „szabadszerелеmmel”. Ó igen! Mert művésznek lenni annyit tesz, mint halálosan szerelmesnek lenni, gyógyíthatatlanul, szenvedélyesen, de vadon és kötöttség nélkül...

„És az ige testté lett...” Felfogja valaki e mondás teljes drasztikumát?

Kedd

Az indián teste inkább test? Inkább test az ő rabszolgatestük? A rabszolgaság közelebb áll a szabadszerelemhez?

Kérdések, amelyeket te, Santiago, madárcsicsergésbe fojtasz.

Csütörtök

Miért jöttem hát Santiagóba?

Hogy elmeneküljek a nyirkos Buenos Aires-i télből, tekintettel hörgőim rémes állapotára?

Az is lehet azonban...

„Witold Gombrowicz azért indult Santiago del Esteróba, hogy elmeneküljön a nyirkos Buenos Aires-i télből. Hamarosan kiderült azonban, hogy egészségi állapota valójában csak ürügy volt. Gombrowicz, akit megcsapott az öregedés szele, sürgős mentőövet keresett magának, mert jól tudta, ha az elkövetkező évek során nem talál kapcsolatot az ifjúsággal, már semmi sem menti meg őt. Tehát égető élet-halál kérdéssé vált számára, hogy meglelje az új, számára eddig ismeretlen utat a kezdődő élet ama frissességéhez... örült ötlet, amit az a nyaktörő helyzet diktált, amelyből nem mutatkozott más kiút. Utazónknak az első pillanatban úgy tűnt, hogy ki tudja, talán valósággá válik a legfantasztikusabb álm a messzi Santiagóban, amely szelídnek mutatkozott, kegyesnek... és könnyűnek... Hamarosan azonban ez a könnyűség megcsillantotta a fogait... és kimutatta a foga fehérjét.”

PÁLYI ANDRÁS fordítása

MODERN AMERIKAI INDIÁN KÖLTÉS Z E T

Az észak-amerikai indián költészetről az embernek általában nem a modern irodalom jut eszébe először, holott a modern amerikai irodalom igen jelentős szegmensét alkotja immár évtizedek óta. E költők javarészt immár angolul írnak, de művészetük sajátos jellegét, hangját ez nem veszi el. Épp ellenkezőleg: az észak-amerikai indián irodalom a 20. század második felében olyan, roppant érdekes kísérletek színterévé vált, melyek során hagyomány és modernség, saját és idegen, természet és civilizáció, egyén és közösség számtalan formában keveredik egymással, s hoz létre meglepő, váratlan irodalmi alkotásokat.

Michael Castro iránymutató monográfiája óta (*Interpreting the Indian: Twentieth Century Poets and the Native American*, 1984) többen is megpróbálták megragadni e költészet sajátosságának, egyediségének, különösségének mibenlétét. Az anyag meglehetősen bőséges, hiszen a 18. század vége óta számos indián antológia jelent meg angol nyelven, s ehhez csatlakozik a 20. század elejétől azon szerzők munkássága, akik indiánként, de az európai, illetve amerikai irodalomfogalomnak is megfelelően alkotnak, önálló szerzőként hozva létre életműveket. Igazi szakmai érdeklődés azonban csak a 60-as évek vége felé támadt az indián irodalom iránt, amikor az intellektuális közhangulat jelentős változáson ment át. E változások általában a fennálló kulturális, esztétikai és politikai hegemonia megbontását, megkérdőjelezését célozták, kétségbe vonták a kánon és a magaskultúra szoros kapcsolatát, alternatív utakat, esztétikákat, művészi eljárásokat kerestek az irodalomban is, s mindez kedvezett az amerikai indián költészet befogadásának. Egy 1975-ös cikkben Richard Hugo egyenesen a modernség egy sajátos paradigmájaként beszél az indián költészetről, mint olyasmiről, ami új, a „mainstream” számára általában érzékelhetetlen, de legalábbis megfogalmazhatatlan módon látja és írja le a modern (és posztmodern) világot. Ezek az indián költők, sugallja Hugo, mintha úgy élnének az amerikai társadalomban, hogy közben egy másfajta, egyszerre közösségi és individuális identitás megőrzésével-felidézésével kívül is maradnak rajta, idegenként tudnak viszonyulni amerikaióságukhoz éppúgy, mint indián mivoltukhoz. Ez azonban távolról sem eredményez gyökértelenséget. Épp ellenkezőleg: az amerikai indián költők legtöbbször (ahogy a jelen válogatásban szereplőknél is) egészen megdöbbentő, mennyire élő tudott, tud maradni vezérfonalként, világmagyarázatként, mintaként, hagyományként az indián kultúra, s mennyire termékeny és sokszínű módon tudják a szerzők újragondolni e hagyomány elemeit az azt minden erejével tagadó és tönkretenni igyekvő modern nyugati kultúra eszköztárán és színpadán belül.

Ezt az egyszerre belül-és-kívül léte számos indián szerző is hangsúlyozza: művészetüket nem kívánják „indián irodalom” címkével ellátni, nincs külön „indián esztétika”, mondja Duane Niatum, az író mindenekelőtt író, és csak másodsorban amerikai indián, írja Jim Barnes. Ez azonban távolról sem jelenti kulturális gyökereik megtagadását, sőt: azok egyenrangúságát, a mainstreambe való magától értetődő beletartozását hangsúlyozza, autonóm szempontot jelöl.

Az észak-amerikai indián költészet eredetileg olyan sajátos, jellegzetes művészet, amely távol áll az európai és fehér amerikai hagyományos és akadémiai költészettől, és

amelyben a költő nem az egyént, az individualitást, hanem a közösséget és a családot helyezi a középpontba, s ahol a költői szó (és annak esetleges szépsége) transzcendens jelentőségű, és elsődlegesen rituális célokat szolgál. Ez a költészet több évszázados hagyományokra épít.

A háború után, pontosabban 1954-től kezdve azonban végre számukra is lehetőség nyílt a továbbtanulásra, és sokan éltek is ezzel a lehetőséggel. Ennek révén rálátásuk nyílt a világirodalom egészére a kezdetektől a jelenig. Ez lehetővé tette, hogy verseiket – ha úgy kívánják – az európai költészeti hagyományoknak és irányzatoknak megfelelően komponálják meg, vegyítve azt az észak-amerikai indián törzsi hagyományval és kultúrával.

Az indián költők ma is rengeteget merítenek újkori történelmükből, miközben visszanyúlnak a fehér ember előtti korokhoz, beépítve azok hagyományait jelenlegi életükbe. Modern társadalmi kérdéseket feszegetnek, hiszen e modern társadalomba immáron ők is beletartoznak. Összehasonlítják előző életüket a maival, bevonva ebbe a spirituális hitet, a természet és a föld szeretetét, a család és a humanitás fontosságát. Ezeket az érzéseket, gondolatokat, a múltbeli és a modern történelmi tényeket vonják össze verseikben, akár rímbe szedve, akár szabad versbe fonva, olyanfajta folytonosságot hozva létre ezáltal ősi és modern között, aminek megtapasztalása a nyugati művészet számára már a romantika hasonló törekvései idején is vágy lehetett csupán, nem beszélve a későbbi évszázadokról. Az autonóm modern művészet sajátosságainak – az önkifejezés, az identitáskeresés szabadságának – magától értetődő volta így tud érvényes maradni a mai amerikai indián költészetben, hogy közben számos indián költő politikai aktivitásként tekint művészetére is: mint küzdelemre népe önállóságáért, elismeréséért és fennmaradásáért.

Indiánnak lenni ugyanis ma már nem magától értetődő adomány. A jelenlegi meghatározás szerint bennszülött amerikainak az számít, aki legalább negyedrészen indián származású, és tagja egy törzsnek. Ahogy az indián költészet egyik kutatója fogalmazott, indiánnak lenni folyamat: attitűdök, választások, törzsi, földrajzi és nemi hovatartozás, hagyományok, történelem összetett terében vezető egyéni út. A „ki vagyok én” kérdése azonban ezeken az egyéni utakon át az indiánoknál mindig a közös hagyományok felé vezet.

Nehéz ezt európai fogalmakkal megragadni, hiszen nem az általunk megszokott közösségi vagy egyenesen nemzeti hagyományokról és azonosságtudatról van szó. Sokkal archaikusabb, az emberi létezés természetbe szőtt voltát hangsúlyozó elképzelés ez – gyakori szimbóluma az N. Scott Momaday által felelevenített Medicine Wheel, Gyógyító Kerék, melynek részei a hegyek, a nap, a hold, az emberek és gondolataik. Minden mindennel és mindenkivel összefügg, minden teremtmény értelemmel és hatalommal bír (a köveket is beleértve), s az, hogy hogyan látjuk, amit épp nézünk – ami épp a Kerék középpontjában van –, attól függ, hol foglalunk helyet ebben a körben. Ez azt is jelenti, hogy a megfigyelésnek rengeteg szintje van, és a kérdés megválaszolásához („ki vagyok én?”) meg kell tanulni sok szinten figyelni egyszerre, hiszen ha csak az előttem szaladó egeret figyelem, elmulasztom a távoli hegycsúcsokat, ha magasról nézek szét, akár a sas, nem látom a homokszemeket. Ezt jelenti az indián költészet „törzsi” jellege, természetközelsége – a hagyomány itt sokkal inkább egyfajta figyelem, sajátos viszony a világ dolgaihoz, egyéni út révén születő tudás, semmint közösségi emlékek, történelmi adatok tárháza, melyet pusztán sajátunk kellene vallani ahhoz, hogy a közösséghez tartozzunk. Ez a megközelítésmód az, ami a mai indián költők művészetét olyan érdekessé és megragadóvá teszi.

MAURICE KENNY

Távolsági busszal a montanai Billingsbe

(Greyhounding to Billings, Montana)

Shirley Sneeve Gundersonnak... ki tudja

„Hé! Indián vagy?”
Bólintottam.
„Hé te! Indián vagy?”
Cowboykalapja ráesett az ölébe tett
sörösdobozra, amint a Superman képregényt olvasó
mellette ülőhöz fordult.
„Ezzel a két csávóval buszoztam
Chicagóból Minneapolisba.
Azt hittem,
mexikóiak.”
Fejére helyezte kalapját és
ivott egy korty sört.
„Igaaziiii aaapaaacsok voltak.”
Állva vártam, hogy bejussak a busz klotyójába.
„Hé! Azt kérdeztem, hogy indián vagy-e!”
Mohauk.
„Onnan Keletről?”
Megint kortyolt a söréből.
„Jó érzés normális ember mellett ülni, haver”,
és egyetlen ledobta magát az ülésre.

Maurice Kenny (1929) mohauk költő, esszéíró. 23 verses- és 5 prózakötet szerzője. Versei közel 100 antológiában jelentek meg. Műveit fordították francia, friz, horvát, japán, lengyel, német, olasz és orosz nyelvre. A New York állambeli Watertonban született. Családjával hol rezervátumban, hol rezervátumon kívül éltek. Mivel apja rosszul bánt vele, Maurice Kenny tizenhat évesen elhagyta családját, és egy rövid időre New Yorkba költözött. A hatvanas években Mexikóban és a Virgin-szigeteken élt, később egy évre Chicagóba ment, onnan pedig Brooklynba. Jelenleg az Adirondac régióban él New York államban.

Iskolai tanulmányait a Butler, a St. Lawrence és a New York egyetemeken végezte. A hetvenes és a nyolcvanas években a *Contact/II*, később az *Adirondac* folyóirat és a Strawberry kiadó szerkesztője volt. 1995-ben a St. Lawrence egyetem tiszteletbeli doktorátussal jutalmazta. A *Blackrobe: Isaac Jogues, B. March 11, 1607, D. October 18, 1646* és a *Between Two Rivers* című verseskötetét Pulitzer-díjra jelölték. 1984-ben Amerikai Könyvdíjban (American Book Award) részesült, 2002-ben életműdíjat kapott. Több egyetemen tanított vendégtanárként, verseit a legjelentősebb amerikai folyóiratok és napilapok publikálják. Számos rádiós és televíziós projektben végzett különböző művészeti munkákat. Aktív tagja az indián közösségeknek, szervezője több indián művészeti és irodalmi rendezvénynek. Tagja jó néhány rangos állami művészeti alapítvány kuratóriumának.

Egyetértettem,
bezártam a klotyó ajtaját, és
felkapcsoltam a fényt.

Whitman, Housman, Millay is ezt csinálta és ki tudja még hány őrült költő...

(And so did Whitman, Housman, Millay and Who Knows What
Other Crazy Poet Did...)

Őszirózsáról verselek

de

senkit

nem érdekel

Kék reggelekről verselek

és azt

kívánják

bár ne tenném

Nem akarnak sem hajnalokat sem virágokat

rövid napjaikra és hosszú éjszakáikra

igyunk még egy sört, haver

Pityangról verselek

kit érdekel

Pompás kúpvirágról verselek

senki nem törődik vele

Erdei csillagfürtről verselek

de maszturbáló

fiúk

letépi őket

hogy rátapossanak

és a magvaik nekizuhannak a szélnek

a négy égtáj és

a hét tenger szelének

a szél elsöpri a magvakat úgy

ahogy az éj az alkonyt

ahogy anya söpri ki a port az ajtón

szétszóródnak a magok

szaporodnak a fiúk

*Erdei csillagfürtről verselek, bársonyvirágról
Frissességről, újdonságról, eredetiségről verselek
és senki nem törődik vele
még
a fiúk sem
még a június piruló arca sem*

*Gyűlöletről, gyilkosságról, vérről, halálról verselek
és
senki
senki nem törődik vele, senki...*

Ég asszony

(Sky Woman)

*Éjszaka
látom őt zuhanni
néha
érett eper
indáját szorongatja,
néha
harmatkását,
néha
csírázó magokat.
Vöcsök és daru
repül vele.*

AL HUNTER

A szerelem vakmerősége

(The Recklessness of Love)

Ízleltem kenyeret és vért.
Mit tehet még egy költő
Pablo Neruda

*Szerelmem, egy hét telt el mióta
küldtem neked egy verset*

*7 napja
Kövek és rozsdás láncok lehúzta
szavakkal úsztam esetlenül*

*6 napja
ugyanazon vérrel és bőrrel rovátkolt fákat
elhagyó mondatokkal bóklásztam céltalan*

*5 napja
könnyek közt sután futottam
esőnyelvényeken beszélve*

*4 napja
metaforákkal dulakodtam részegen
üveg- és fájdalomszilánkokon át*

*3 napja
álmodtam, álmodtam, álmodtam
tüzet és földet*

*2 napja
Szavak estek dalokként a mély folyóba
1 napja*

Al Hunter (1958) anisinábe költő, Kanadában, a Manitou Rapids rezervátumban él, a Rainy River First Nations törzs tagja és egykori főnöke. Környezetvédőként is komoly hírnevet szerzett magának, amikor 2000 nyarán feleségével 1200 mérföldes szent utat tett meg a Felső-tó (Lake Superior) körül, aminek a „Séta az emlékezésért” nevet adta. Demonstrációjuk célja az volt, hogy felhívják a közösségek figyelmét a levegő, a föld és a víz védelmének fontosságára. Indián aktivistaként szintén rengeteget tett az indiánok jogainak elismeréséért. Versei folyamatosan jelennek meg folyóiratokban és antológiákban. Nemzetközi irodalmi fesztiválok rendszeres résztvevője. Három verseskötet szerzője.

*csillagképeket és hűséget
lélegeztem, lélegeztem, lélegeztem*

*S most, szerelmem, itt van egy újabb homályos csillag
vakmerő szerelem könyelven*

Hézag

(Lacuna)

*Idő és megbocsátás közötti vájatokban
Szerelmem és vágy között.
Kegyelem és hit közötti vájatokban
Gyémántok és érdes kövek között.
Küzdelem és szabadság közötti vájatokban
Tengeri hányódó roncsok és gyöngyök között.
Föld és ég közötti vájatokban
Kín és megszabadulás között.
Sötétség és hajnal közötti vájatokban
Emlék és gyógyulás között.
Bizonyíték és ígéretes közötti vájatokban.
Szerelmem és elvesztés közötti vájatokban
Rád találni.*

Az egész életem út hazafelé

(My Whole Life Going Home)

*Egy gyönyörű júniusi este
egy aleut¹ nővel találkoztam egy régi elegáns hotel
apró éttermében.
Két indián voltunk Washington DC-ben
mindkettő egyedül vacsorázik.
Biccentettünk egymásnak a termen át ahogy
azt indiánok teszik, néma nyugtázás és meghívás.
Bemutakozás után egy asztalhoz ültünk.
Miközben a pincér elegánsan*

¹ Az alaszakai Aleut-szigetek és az oroszországi Kamcsatka őslakosa.

szervírozott nekiünk vizet, elő- és főételt
a nő beszélt nekem a szélfúttá sarkvidéki szigetekről,
a szigetekről, melyeket ő és az aleut emberek otthonnak neveznek.
„Egész életem avval telt, hogy hazafelé mentem,” mondta.

ERIKA T. WURTH

Oh, tesó

(Oh, Cousin)

ahogy száguldottunk a motoroddal azon a nyáron, minden nyáron
azokon a házam mögötti földutakon,
az eső után mindenhol érezni lehetett a málnabokrok illatát.

Kevert vérű kezem elrejtettem kevert vérű hajadban, vágd le, mondtad,
legyen olyan, mint a tied, csak sötétebb.
Nem voltam képes rá, pedig mindenki másnál jobban szerettem.

Egész éjjel neveltünk, így kínozva
brilliáns, dühösnek és szomorúnak felnövő húgomat,
úgy mint apa, és ahogy a te apád is, mindketten.

Oh, Ab, felnőttünk, és túl gyorsan szálltunk le arról a motorról,
te kisbabákkal és az öklöddel én szavakkal, semmi mással.

Oh, Ab, szálljunk vissza arra a motorra, és álljunk meg, szedjük málnát, és
csináljunk valami gyönyörűt belőlük, és ezúttal vigyük magunkkal a húgomat, annyira
hiányzik.

Erika T. Wurth Los Angeles-i születésű apacs, cseroki és csikaszo származású költő, prózaíró. Colorado államban, Denverhez közel nevelkedett, de közben rengeteg helyen megfordult. Jelenleg az Új-Mexikó állambeli Albuquerque-ben él, kreatív írást tanít a Western Illinois egyetemen és vendégíró a Santa Fe-i Amerikai Indián Művészetek Intézetében. Verseskötete a University of New Mexico Press gondozásában jelent meg. Jelenleg második verseskötetén dolgozik, ugyanakkor *Crazyhorse's Girlfriend* című regénye a közeljövőben jelenik meg a Chicago-i Curbside Splendor kiadó gondozásában.

1947

1947 van, és a srác mindenkit bezárt a szekrénybe. Az anyját bünteti, aki egyedül hagyta, akit mindenek fölött istenít. Anya,

Akinek elrendelt házassága 15 évesen tönkretette. Apja részegen a rozoga tornác lépcsőhöz lépett, és hasba rúgta a feleségét. A nő elhagyta, visszament a Nagymamához.

Annie James: igazi bordélykurva, egyformán istenítette Máriát, Yussunt² és az amerikai dollárt. Olyan nő volt, aki a szívét önmagáénak tudta,

De soha nem értette, unokájának miért van szüksége egy másfajta dobra. Nagymama bluest énekelt halkán, hangjával minden amerikaihoz beszélt.

Jack nagybácsi volt az elsősülöttje, horpadással a fején, késsel a szívében született. Együtt ül a szekrényben a többiekkel, erővel dohányzásra bírja őket, fújják a füstöt, ő a főnök, mert ő az elsősülött, mert az apja olyan ember volt, aki semmi máshoz nem értett, csak az iváshoz és a pusztításhoz. De a füst átváltozott az anyjává, az apjává, egy ceremóniává, ami azzá a valamivé vált, ami végül kivette a két szívből.

Kettőnk belsejében

(Inside Both of Us)

... a juhok halottnak tűntek úgy mint a férfi szemei a pearl utcai plazában aki azt mondta hogy lehozta az esőt a pine ridge rezervátumból miért nem tudta lehozni arizonában miért nem tudja lehozni a kettőnk belsejébe sebesen az égő bokor felé a repedezett véres sivatag felé hódok meghozzák az esőt a csövesek meghozzák az esőt én miért nem tudom meghozni az esőt mondta hej kishúgom van egy dollárom alhatok nálad nekünk indiánoknak össze kell tartanunk még egy dollár melegen tartana az éjszaka oké ha hosszú barna válladra teszem a kezem te tedd a kezed az én hosszú barna szívemre hogy a juhok újra feléledjenek hogy a víz borrá váljon és vissza vízzé és hogy lehozza az esőt kettőnk belsejébe...

² Isten neve apacs nyelven.

TACEY M. ATSITTY

Váltakozó napkelte

(Alternate Sunrise)

*dőlt fekete sávok. Futtatom ujjam
a gyömbér tócsában,
íjak a menstruációs sávok határánál*

*lélegzet ostor, hangok az üvegtáblánál
a fal hideg oldalánál*

*nyugtalanság bolygatja meg a vályogot
egy reggeli vadgalamb bűgésében*

amikor ezek a felhők pörögnek: emelkedett cikk-cakk

*víz le a kartonlapról, siet
a szemét alatt, fogja a ruhám
ujjaim a vörös nyakkendőt a*

szemem elé vetik, véreres ma reggel

*horzsolts, még hasonlít a karmazsinvörös
Pendletonhoz;³ a rossz éghajlaton levő*

*bambusz üveg szájon pihen; szárai összetekeredtek
csírája szinte eléri
a zöld víz fodrait*

Tacey M. Atsitty (1976) az Arizona-i Cove közösségből, a Sleep Rock People törzsből származó diné költő. Tanulmányait a Brigham Young -, a Cornell egyetemen és a Santa Fe-i Amerikai Indián Művészetek Intézetében végezte. *Amenorrhea* című verseskötete a Counting Coup kiadó gondozásában jelent meg. Truman Capote Creative Writing ösztöndíjas, a Brigham költészeti pályázat és a Morning Star Creative Writing Award díjazottja.

³ Ruházati márkanév.

Vászonnyomatok

(Calico Prints)

Reggel ment el, zsebe csontokkal tele. Miután tüzet rakott, a hogan⁴ ajtaja felé lépett, kis halom kerek fehér lepény gőzölgött egy színes vászonterítő alatt. A nyárfa mellett északkeletnek tántorgott. Mezítláb ment el a fasorig. Kezéről jukkagyökerhab csöpögött és nedves juh szaga volt. Egyik keze a hasát fogta, a másik a hegy fennsíkjának kék körvonala felé mutatott. Térdelt, amikor szétpukkant. A sáros szoknya. Ujjak ásnak az agyagban, szellemgyöngyöket szorongatnak. Ezt a vizet itta, ázott salakot. Sok éjszakán át nyirkos szőrmén feküdt. Azon a reggelen az égbolt egy vég felgombolyított integető vízszínű vászonnak tűnt. Egy méternyi sárgabarack virágba lépett. Vitte magát a szoknyában, lépésről lépésre. Szár nélküli virágok. Észrevette a föld mintáit a virágos felhőkben;

gyermekei a vízésés pereméig követték a tántorgó lábnyomokat.

első alkalom

(first time)

követem a kockás kópadlót egy szendvicses csomagból kínált algáig volt barátnőm édesanyja sokszor kínált szusival. Haját a srác egy nyalással fekete copfba fogja, a fiókból evőpálcikát vesz elő, levélhamu pereg miközben uborkát, rizst és nyers halat köpül fogai között.

Versek a Scrimshaw⁵-ből alkonyatkor; száraz szájak, mézhangyák rámolják ki éjszakai adagjukat az édes gyömbérből

kifeszíti az íjat, nyílveesszót helyez rá; indián srác megmutatja, mit birtokol: nyílhegy, íj, nyersbőr tegez, csinállok neked egy nyílveesszót, elhajol és az éjjeli ablakhoz fordul, így jelzi, hagyjam elmenni.

Odakint egy sas táncol a fűvön; a szokásos.

⁴ A navaho házának neve. A hogan ajtaja mindig keletnek néz, az ajtó berakásának napján, a felső részen jelölni kell a napkelte idejét

⁵ 2005–06 évi diák antológia az Institute of American Indian Arts gondozásában.

*A marihuána természete; kerekded magok bébiételes üvegben,
kezemben csörgő, alacsony fekvésű, nincs éneklés,
alga-mosoly, megrángatom fekete pólóját.*

*Ne mutasd meg, még soha nem láttam. Elfordulok
és vissza, szememben kitágulnak az erek.*

Örvénylő zöld üveg, kanálszerű, kínálja mindkét kezével

GYUKICS GÁBOR fordításai

„MÉLYSÉGESEN BÖLCS BOLONDSÁG”

A Harmadkönyv születése

Rabelais első francia nyelvű műve, a *Pantagruel* 1532-ben jelent meg Lyonban.¹ Két év múlva követte a második, amely azonban a történet időrendje szerint az első, hiszen Pantagruel apja, *Gargantua* tetтейnek krónikáját tartalmazza.² Ez a két kötet a reneszánsz emelkedő, magabiztos individualizmustól sziporkázó szakaszának utolsó pillanatát jelzi. Ugyanebben az évben, október 17-éről 18-ára virradóra Párizst ellepték a protestáns röplapok; egyet egyenesen a királyi hálószoza ajtajára tűztek ki. Ez a provokáció a királyt, I. Ferencet arra készítette, hogy a Sorbonne teológusai és a vidéki helyhatóságok (parlamentek) által képviselt erőszakos ortodox katolicizmusnak tegyen engedményeket, annak ellenére, hogy ekkor még az udvarnál az erasmusi evangelizmus hívei, illetve a katolikus-protestáns megbékélést szorgalmazó úgynevezett „politikuskok” rendelkeztek döntő befolyással. A következő év január 29-én megartott „engesztelő körmenet” útvonalán mentén a király intésére hat máglya lobbant fel. Ez volt az első eset, hogy elevenen égtek meg protestánsokat Franciaországban,³ ráadásul az áldozatokat láncra kötve eresztették a lángok közé, és újra meg újra kihúzták őket, mielőtt a füsttől eszméletüket veszítették volna. Aztán 1540-ben a fontainebleau-i ediktum lehetővé tette, hogy a helyhatóságok és törvényszékek eljárjanak az „eretnekek” ellen. Máglyák lángja lobbant fel országsherte, azok nagy öröme, akik „nem tudják, vagy nem akarják a nap nagyszerű lángjára emelni tekintetüket a gótikus kor több mint kísérteties, vastag ködtakarója fölött”.⁴

¹ *Les horribles et espouventables faictz et prouesses du très renommé Pantagruel, roy des Dipsodes, filz du grand géant Gargantua, composez nouvellement par Maistre Alcofrybas Nasier*, Lyon, Claude Nourry, 1532. (A híres-nevezetes Pantagruelnek, a dipszódok királyának, a hatalmas óriás Gargantua fiának rettentő és döbbenetes cselekedetei és vitézi tetтей, újonnan összeszedve Alcofrybas Nasier mester által).

² *La Vie inestimable du grand Gargantua, père de Pantagruel, jadis composée par l'abstracteur de quinte essence. Livre plein de pantagruélisme*, Lyon, François Juste, 1534. (vagy 1935. – Az egyetlen fennmaradt példánynak hiányzik a címdala. [A nagy Gargantuának, Pantagruel atyjának felbecsülhetetlen élete, egykoron összeszedve az ötödik elem lepárolója által. Pantagruelizmusokban bővelkedő könyv.]) Sokáig Rabelais-nak tulajdonítottak egy 1532-ben megjelent, *Les Grandes et inestimables cronicques du grant et énorme géant Gargantua, contenant sa généalogie, la grandeur et force de son corps. Aussi les merveilleux faictz d'armes qu'il fist pour le roy Artus, comme verrez cy après* című művet (A nagy és hatalmas óriás, Gargantua nagy és felbecsülhetetlen krónikája, beleértve származását, tetтейnek nagy és erős voltát. Ugyancsak csodálatos haditetteit Artus király szolgálatában, amint azt a továbbiakban látni fogják), mintegy a *Gargantua* első, kezdetleges változatát. Eszerint Rabelais a *Pantagruel* sikerének hatására látott volna neki, hogy első, kevés műgonddal készült könyvét átdolgozza. A mű valójában nem Rabelais tollából származik.

³ A szokásos eljárás az volt, hogy megégetés előtt megfojtották őket.

⁴ „D'où vient, très docte Tiraqueau, que dans cette lumière si grande de notre siècle, où nous voyons reęues chez nous, par une singulière faveur des dieux, toutes les meilleures disciplines, on trouve çà et là des hommes ainsi faits qu'ils ne veuillent ou ne puissent lever les yeux hors de cet épais brouillard plus que cimmérien du temps gothique vers l'illustre flambeau du soleil?” Levél André Tiraqueau-nak, 1532.

I. Ferenc reneszánsz királyi udvarának hagyományos, lappangó ellenszenve és tak-
tikai ellenállása a Sorbonne teológusaival szemben a negyvenes évek elejére a háttérbe
szorult, és az egyházi ortodoxia népszerűsége olyan mértékben megnövekedett, hogy
a királyhoz közel álló körök⁵ támogatását élvező Rabelais-nak is számolnia kellett vele.
1542-ben a *Gargantua* és a *Pantagruel* soron következő kiadásában⁶ több helyütt változta-
tott a szövegen, a Sorbonne elleni kirohanások élet tompította, teológusok helyett szofis-
tákat írt stb. Nem sokon múlt azonban, hogy igyekezete hiábavaló nem maradt. *Habent*
sua fata libelli – két egyidejű fejlemény is arra vallott, hogy műve sorsának nem ura többé.

Az egyik: az egykori jóbarát, a hajthatatlan szabadgondolkodó és nyomdász, Étienne
Dolet a Juste-féle kiadással egyidejűleg megjelentette mindkét könyv cenzúrázatlan vál-
tozatát.⁷ Rabelais igyekezett nyilvánosan elhatárolódni ettől a vállalkozástól, ugyanakkor
óvakodott attól, hogy személyesen exponálja magát. A Juste-féle kiadás újabb példány-
inak⁸ kiadói előszavában François Juste utóda, Pierre de Tours éles kirohanást intéz „egy
plagizátor által megjelentetett korcs és csaló kiadás” ellen. A stílus jellegzetességei nem
hagynak kétséget afelől, hogy a szöveg szerzője valójában maga Rabelais. Természetesen
esze ágában sincs, hogy a veszélyes passzusok újraközlése miatt kárhoztassa Dolet ki-
adását, hiszen ezzel éppen arra hívná fel a figyelmet, amit homályban szeretne hagyni.
Ehelyett a kalózkidadás kereskedelmi tisztességtelenségét, továbbá Dolet dilettáns helyes-
írási elveit nehezményezi.⁹ Tudni kell ehhez, hogy a könyvnyomtatás tömegessé válása a
16. század első felének Franciaországában az írásmód egységesítésének igényét, és ahogy
az már lenni szokott, az erre vonatkozó javaslatok burjánzó sokaságát hozta magával.
A Pléiade egyik költője, Jean-Antoine de Baif még a század második felében is költemé-
nyei radikálisan fonetikus lejegyzésével fog kísérletezni,¹⁰ maga Rabelais ezzel szemben
a harmadik kötet 1552-es, utolsó saját kezűleg korrigált kiadásának alcímében közli majd
az olvasóval, hogy a szöveget az antik szabályok szerint javította,¹¹ azaz a francia nyelv
latinitását hangsúlyozandó a divatba jött abbreviaturák mellőzésével gondosan ügyelt az
időközben némává lett mássalhangzók feltüntetésére, és kialakította a mellékjelek – az
apostrof, a kettőspont, a zárójel, az ékezetek – maihoz hasonló, következetes használatát;
mindez egyébként már a két első kötet Juste-féle 1542-es kiadását is jellemezte.

⁵ Többek közt a király nővére, Navarrai Margit.

⁶ *La Vie treshorricque du grand Gargantua, père de Pantagruel, jadis composée par M. Alcofribas abstracteur de quinte essence. Livre plein de Pantagruelisme*, Lyon, François Juste, 1542; *Pantagruel, Roy des Dipsodes, restitué à son naturel: avec ses faicts et prouesses espoventables: composez par feu M. Alcofribas, abstracteur de quinte essence*, Lyon, François Juste, 1542.

⁷ *La Plaisante et ioyeuse histoyre du grand Geant Gargantua*, Lyon, E. Dolet, 1542; *Pantagruel, roy des dipsodes, restitué à son naturel; plus Les merueilleuses navigations du disciple de Pantagruel, dict Panurge, composés par feu M. Alcofibras*, Lyon, E. Dolet, 1542.

⁸ *Grands Annales tresmeritables des Gestes merueilleux du grand Gargantua et Pantagruel son filz, Roy des Dipsodes: enchroniquez par feu M. Alcofribas, abstracteur de quinte essence*, Lyon, Pierre de Tours, 1542, 1543. (Gargantua és fia, Pantagruel, a dipsódok királya csodálatos cselekedeteinek nagy és színigaz krónikája, lejegyezve a néhai M. Alcofribas, az ötödik elem leparólója által).

⁹ Dolet helyesírási elveit *La Maniere de bien traduire d'une langue en autre*, Lyon, 1540. című füzetének két fejezetében adta közre: „De la punctuation de la langue Françoysse” és „Des Accents d'ycelle”. Az igazsághoz tartozik, hogy a kiterjedt Rabelais-szakirodalomban számosan érvelnek amellett, hogy Rabelais indulatát inkább anyagi érdekeinek sérelme magyarázza, mások szerint pedig aprólékosan kidolgozott és évtizedeken át csiszolt helyesírási rendszerének semmibevétele és eszerint javított szövegének tönkretétele bőszítette fel.

¹⁰ *Étrénes de poezie fransoeze an vers mezurés*, Párizs, Du Val, 1574. A rímek elemzése mellett legfőképpen Baif hóbortjának köszönhetjük, hogy van némi fogalmunk a középfraancia kiejtésről.

¹¹ „Reueu & corrigé par l'Autheur, sus la censure antique”.

A másik: ugyancsak 1542-ben jelent meg François Habert költő *Pantagruel álma* című műve, amely Rabelais hőseit az evangélikus rendkívül hatásosan és meggyőzően összefoglalt eszméinek szószólójaként állítja elénk. A mű, amely mintegy kihámozta, leplezetlenül napfényre tárta Rabelais könyveinek – ha nem is „üzenetét”, de – világszemléletét, fölért egy följelentéssel – jóllehet szerzője nyilvánvalóan nem annak szánta.

Rabelais óvatossága helyénvalónak, egyszersmind hiábavalónak bizonyult. A két kötet már 1543-ban rajta volt a Sorbonne által tiltott művek listáján.¹² Bölcsen tette tehát, hogy ezeket a műveit álneven jegyezte. Ez, és magasrangú támogatói befolyása megmentették a következményektől.¹³ Igaz, hogy eddigre már elveszítette két legfontosabb protektorát. 1542-ben meghalt Geoffroy d’Estissac, Maillezais püspöke, aki még 1525-ben vette maga mellé titkárként a Fontenay-le-Comte-i kolostorból menekülő fiatal szerzetest. Guillaume Du Bellay, Langey ura 1543 januárjában követte. Ez a reneszánsz katona és diplomata, egyúttal öccsével, Martinnal együtt a század egyik kiemelkedő emlékiratának¹⁴ szerzője, 1538-ban a két évvel korábban Franciaországhoz csatolt Piemont kormányzója lett. Rabelais 1540-től orvosként és afféle titkárként szolgált mellette, de sok jel vall arra, hogy titkos diplomáciai missziókat is teljesített.

Guillaume halála után Rabelais elsősorban öccse, Jean Du Bellay bíboros¹⁵ pártfogására számíthatott, aki 1534-től kezdve Franciaország római követeként tevékenykedett, és akinek orvosaként – és valószínűleg titkos ügynökeként – Rabelais háromszor is hosszabb időt töltött Rómában.

Témám, meglehet, nem indokolja, hogy ilyen részletesen foglalkozzam Rabelais protektoraival. Helyénvalónak tartom azonban, hogy megadjuk a tiszteletet azoknak a fényes szellemű férfiaknak, akiknek jóindulatú figyelme nélkül a vidéki prókátor fiából lett kiugrott szerzetest réges-rég eltiporták volna a csöcselék legalantasabb indulatait kiaknázó politikai erők; akiknek ideig-óráig sikerült életben tartaniuk az Észak-Itáliából átplántált reneszánsz szellemét, miközben a francia nemesség „kardos-köpenyes” többsége vallási nézeteltérések ürügyén már éppen belekezdett egymás falvainak fosztogatásába, amit majd évtizedekig nem is fog abbahagyni. És ha már ügyis egy kitérőbe keveredtem: nem is tévedhetett volna nagyobb Bahtyin, mint amikor Rabelais művét a népi, karneváli kultúrával hozta összefüggésbe.¹⁶ Ha volt valami népi és karneváli a 16. század történelmében, az éppen a vallásháborúk véres kavargása volt; Rabelais műve pedig, ahogy Anatole France nagyon helyesen megjegyzi, korántsem népi olvasmány volt, hanem nagyon is a kiválasztott kevesek szellemi tápláléka.¹⁷

De menjünk tovább. Ameddig szerzőnk életét követni tudjuk (utolsó éveiről semmit sem tudunk, halála időpontja is bizonytalan), a kedvező és fenyegető fordulatok egymást érik benne, sőt némelykor egyidejűleg következnek be. Miközben műveit indexre teszik, a pápa engedélyezi (Rómában még III. Pál, az utolsó reneszánsz pápa ül a trónon), hogy le-

¹² Ezt a listát nem hozták nyilvánosságra, azonban a két könyv az 1544 augusztusában már közreadott indexen is rajta volt.

¹³ Anatole France szerint az, hogy sokáig elnézték Rabelais egyházellenes kirohanásait, holott másokat sokkal kevesebért máglyára küldtek, nem annyira támogatóinak köszönhető, mint inkább annak, hogy merész mondandóját a bohóc, az udvari bolond szerepében adta elő. Lásd *Rabelais*, Párizs, Calmann-Lévy, 1928. 153: „Il enveloppe ses audaces dans des buffoneries.” (Egy 1909-ben Buenos Airesben argentin hallgatóság előtt tartott előadássorozat szövege.)

¹⁴ *Mémoires*, Párizs, P. L’Huillier, 1569.

¹⁵ 1498–1560, 1532-től Párizs püspöke, 1544-től Bordeaux érseke, 1546-tól Mans püspöke.

¹⁶ Lásd Mihail Bahtyin, *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*, Bp. Osiris, 2002.

¹⁷ „Quoi qu’on en ait dit, le Pantagruel est un livre écrit uniquement pour des lettrés; le pantagruelisme est une philosophie accessible seulement à une élite d’esprits rares”, *id. mű*, 228–229.

vegye végre a szerzetescsuhát, és világi papként orvoslással foglalkozzon.¹⁸ Szinte ugyanekkor hat évig érvényes királyi privilégiumot¹⁹ kap a *Gargantua* és a *Pantagruel* új, javított kiadására, illetve egy harmadik kötet megjelentetésére. Nagy ritkaságnak számított, hogy a privilégiumot nem a nyomdász-kiadó, hanem maga a szerző kapta. A privilégium, szokás szerint, tartalmazza a kérvényező által előadott indokokat, így kiderül belőle, hogy Rabelais ezúttal is a gonosz nyomdász-kiadókra hivatkozott, akik „ezeket a könyveket számos helyen elrontották, meggyalázták és kiforgatták. Továbbá több más botrányos könyvet kinyomtatnak a mondott kérvényező nevében, az ő nagy bánatára, sérelmére és gyalázatára, amelyeket ő teljességgel elítél mint talmiakat és hamisakat, s amelyeket tettségünk és jóindulatunkat bírván betiltani óhajtana. Egyúttal átvizsgálni, kijavítani és újfent kinyomtatni másokat, amelyeket a magáénak ismer el, azonban, mint mondá, meggyalázták és elváltoztatták őket.”

A következő évben aztán meg is jelenik *A nemes Pantagruel hősi cselekedeteinek és mondásainak Harmadkönyve*,²⁰ Rabelais első francia nyelvű műve, amelyet immár nem álneven, hanem saját nevén jegyez („összeállította Fran. Rabelais úr, orvosdoktor, a Hières szigetek kalugyere”), az első, amelyet nem németes fraktúr betűkkel, hanem az olasz befolyást tükröző humanista corsivával nyomtattak, és az első, amely nem Lyonban, hanem Párizsban jelenik meg. Kiadója Chrestien Wechel, a 16. század első felének egyik jelentős francia nyomdász-kiadója. A brabanti származású Wechel egy pap fia és a leuveni egyetem hallgatója volt, 1526-ban telepedett le Párizsban, és nyíltan rokonszenvezett az evangelizmus képviselőivel, 1534-ben már bújkálnia kellett Erasmus egyik művének²¹ kinyomtatása miatt, amelyik a Sorbonne teológiai karának indexén szerepelt.²²

1532-ben, a *Pantagruel* első kiadásának utolsó oldalán Rabelais, pontosabban Pantagruel döbbenetes cselekedeteinek és vitézi tetteinek krónikása, Alcofribas azzal kecsgetti az olvasót, hogy a história folytatását valamelyik következő frankfurti könyvvásáron kézhez veheti. Olvasható lesz abban, miként találta meg a bölcsek követ, miként kelt át a Kaszpi hegyeken, miként hajózott át az Atlanti-óceánon, végzett az emberevőkkel és hódította meg a Gyöngyszigeteket, miként vette feleségül india királyának, János papnak a leányát, miként ütközött meg az ördögökkel és perzselte fel a pokol öt szobáját, miként törte el Lucifer négy fogát és segge szarvát, és miként látogatta meg a hold tájait, hogy megtudja, igaz-e, hogy a hold sohasem teljes, hanem háromnegyedét az asszonyok hordják a fejükben.

Nos, ez a folytatás, a *Harmadkönyv*, bizony jócskán megváltozott az eredeti tervekhez képest. Túl sok minden történt a közbenső időben, és ezek a változások – melyek közül a legfontosabbak, és egymástól sem függetlenek: Luther álláspontjának megmere-

¹⁸ Az engedély kelte 1544. december 15. Rabelais Montpellier-ben szerzett orvosdoktori diplomát 1537-ben.

¹⁹ A királyi privilégiumok rendszere a szerzői jog hiányában a kalózkidadások megakadályozására szolgált. Gyakori volt, hogy miután egy kiadó fáradságos munkával megtisztított és sajtó alá rendezett egy antik szöveget, lefordított egy latin, görög vagy olasz művet, avagy, mint Rabelais esetében, sikerre vitt egy kortárs hazai szerzőt, egy vagy több másik nyomdász-vállalkozó lemásolta és saját hasznára sokszorosította a kész szöveget. A királyi privilégium meghatározott időre szóló kizárólagos engedélyt jelentett egy-egy mű sokszorosítására. A rendszer előnye az volt, hogy a privilégium megsértője a királyi hatalommal találta magát szemben; hátránya, hogy túlságosan nagy ellenőrzést biztosított a királyi udvarnak a könyvkiadás fölött, aminek súlyos következményei a következő évszázadban, a Napkirály Franciaországában váltak nyilvánvalóvá.

²⁰ *Tiers liure des faictz et dictz Heroïques du noble Pantagruel: cōposez par M. Franç. Rabelais docteur en Médecine, & Calloïer des Isles Hieres, Párizs, Chrestien Wechel, 1546.*

²¹ *De esu carniū*

²² Nyoma van annak, hogy még 1546-ban perre került sor a szerző és kiadója között, és Rabelais soha többé nem vette igénybe Wechel szolgálatait.

vedése 1525, az Erasmusszal való szakítás után, az intoleráns spanyol katolicizmus befolyásának megerősödése Észak-Itáliában Róma 1527-es elfoglalása és kifosztása után, a katolikus-protestáns ellentétek kiéleződése Franciaországban a már említett röplap-affér után, az erőszak vallásháborúba torkolló eszkalációja²³ – fokozatosan felszámolták annak az életingenlő, önfelédlt és optimista individualizmusnak az alapjait, amely Rabelais két óriását, Gargantuát és Pantagruelt, a telemeai kolostor rendjét és lakóit jellemezte²⁴ A *Harmadkönyv* Pantagruelje nem óriás immár, famulusaival nem lakomákon és mitikus csatákban vesz részt, hanem félig-meddig a háttérbe húzódva, a hallgatag bölcs pozíciójából figyel, amint a könyv legfontosabb szereplőjévé előlépő Panurge az élet fogas kérdéseinek töpreng, jósnőtől és költőtől, filozófustól és bolondtól, teológustól és orvostól várva tanácsot és útmutatást. A könyv szerkezete feszebb a korábbiakénál: középkorias, csapongó krónika helyett szoros dramaturgiájú platóni vagy inkább lukianoszi dialógust kapunk. Jean-Yves Pouilloux találóan írja, hogy míg az első két könyv komikus, annak ellenére, hogy komoly dolgok történnek benne, addig a *Harmadkönyv*, komikus bonyodalma ellenére, nagyon is komoly.²⁵ Az ismert viccet parafrázálva: az első két könyv azt sugallja, hogy a helyzet tragikus, de nem komoly; a *Harmadkönyv* szerint viszont éppen megfordítva: a helyzet nem tragikus, de komoly. A vicc ezúttal is bölcsőbb minden okoskodásnál: a *Harmadkönyv* világa, meglehet, éppen azért komoly, mert hiányzik belőle a tragikus hős.

Egyáltalán nem biztos, hogy mindez árt a műnek; a vaskos vásári tréfák helyett a finomabb ironia eszközével élő, filozofikusabb, a kor szellemi áramlataihoz ezer szállal kötődő *Harmadkönyv* sokak szerint a pantagrueli sorozat legjobb darabja, jóllehet népszerűsége az idők folyamán mindvégig alatta maradt az első két kötetének.

Háborúk után és háborúk előtt vagyunk. Maga a *Pantagruel* Dipszódia leigázásával ért véget, és a csatazaj behallatszik ebbe a kötetbe is. Előszavában a szerző Diogenészhez hasonlítja magát, aki, miközben Korünthosz lakói a város megvédésére készülődtek,²⁶ a hordóját görgette, forgatta stb., hogy ne maradjon tétlenül a nagy sürgőldésben; a könyv központi „hősenek”, Panurge-nak pedig azért támad házasodhatnéka, mert tudomására jut, hogy az új házásokat nem sorozzák be katonának.

Legelőbb azonban két fejezet gondoskodik arról, hogy a *Pantagruel* utolsó oldalairól átvezessen minket az új könyv megváltozott világába. Az első fejezet, amelyben megtudjuk, hogy Pantagruel, mint jó uralkodó, miképpen kormányozza az elfoglalt tartományt, és nyeri meg magának lakosait, nyilvánvalóan Rabelais Piemontban, Guillaume Du Bellay mellett szerzett tapasztalatain alapul. Miután ilymódon az első fejezetben egy új Pantagruelt állított elének a szerző, a másodikban a főszereplőt, Panurge-öt ismerjük meg új oldaláról. A Saint-Geneviève domb féktelen tréfacsinálójához képest ez a Panurge tudósabb – ha nem is bölcsőbb.²⁷ Fonák okoskodása a könyv humorának legfőbb forrása, egyúttal azonban ez a paradox²⁸ beszédnek nevezett retorikai alakzat kiváltképpen alkalmas a

²³ 1545 áprilisában királyi utasításra 4000 valdenst gyilkolnak le Luberonban, amiért a reformációhoz csatlakoztak.

²⁴ „megakadt a pedagógia és életmód forradalmába vetett hit” – írja Rabelais-esszéjében Németh László („Tizenhatodik század”, „Rabelais” fejezet, in *Európai utas*, Bp. Magvető – Szépirodalmi, 1973. 139.)

²⁵ Jules Michelet nevezte „végtelenül súlyos bohózat”-nak, „csodálatosan tisztánlátó részegség”-nek, „mélyégesen bölcs bolondság”-nak a *Harmadkönyvet*. (*Histoire de France*, 8. kt, *La Réforme*, Párizs, Chamerot, 1855. 411.)

²⁶ Az ostrom előkészületeinek leírása valószínűleg személyes tapasztalaton alapul. 1536-ban V. Károly német-római császár nagy hadsereggel betört Provence-ba, és a csapatai élén fogadására siető I. Ferenc Párizs püspökére, Jean Du Bellay-re hagyta a főváros védelmét, és felkészítését az ostromra 1536 júniusában. Rabelais jelen volt ekkor.

²⁷ Pierre Michel, „Introduction”, in Rabelais, *Le Tiers Livre*, Párizs, Gallimard, 1966. 27.

²⁸ A „paradox” kifejezés először ebben a könyvben fordul elő francia nyelvterületen, lásd Mireille Huchon, *Rabelais*, Gallimard, 2011. 303.

rejtett igazság plasztikus körülírására. A paradox beszéd lehet magasztaló és elmarasztaló. Semmi sem tesz meggyőzőbbé egy igazságot, mint paradox elmarasztalása: ha nyilvánvalóan tarthatatlan, ostoba ellenérvekkel rajzoljuk körül; ráadásul, mégoly veszedelmes legyen is, illetékesen úgy tudunk beszélni róla, hogy látszólag vitatjuk és tagadjuk. És semmi sem megsemmisítőbb egy hazugságra vagy egy előítéletre nézvést, mint paradox magasztalása: ha nyilvánvalóan tarthatatlan, ostoba érvekkel próbáljuk megtámogatni és megalapozni. Panurge bölcsekedése, amely plasztikussá teszi butaságát, Erasmus korszamos művét, a paradox magasztalás mintapéldáját, *A balgaság dicséretét*²⁹ idézi.

A második fejezet, amelyben megtudjuk, hogy Panurge elszórta Pantagrueltől kapott dipszódiai birtoka jövedelmét, és adósságokba verte magát, átvezet a szöveg első nagy egységébe (3-5. fejezet), amely a Rabelais-irodalomban „az adósság dicsérete” néven ismeretes. Az eladósodott Panurge ebben Pantagruellel vitatkozva a kölcsön és az adósság dicséretét zengi, részben – a paradox magasztalás szellemében – tarthatatlan és zagyva érveléssel, amelybe azonban minduntalan helytálló észrevételek keverednek. A szöveget irizálóvá, értelmezését sokrétűvé teszi ez az ambivalencia. Van, aki a szeretetről (agapé) szóló keresztény tanítás paródiáját látja benne,³⁰ és van, aki az adósság fogalmában a csere, a viszons jóindulat, a kölcsönös segítség szimbólumát látja.³¹ Nos, tegyünk egy próbát, nézzük meg úgy a szöveget, hogy ’adósság’ (’dette’) helyett mindenütt ’hitel’-t (’crédit’) olvasunk. Nem lesz-e meglepően otthonos számunkra az így felvázolt világ? Annál hűsbavágóbb viszont ennek a világnak, a Rabelais korában bontakozó modernitásnak a Panurge szájából elhangzó paradox magasztalása: „Béke, szeretet, hajlandóság, hűség az emberek között, pihenés, lakomák, ünnepek, vigalom, öröm, arany, ezüst, aprópénz, láncok, gyűrűk, áruk vándorolnak kézzől-kézre. Se perek, se háborúk, se viták; senki nem lesz uzsorás, falánk, fukar, elutasító. Igaz Istenemre, nem ez lesz-e az aranykor, Szaturnusz uralma, az olümposzi régiók eszméje, ahol minden más erény elenyészik, és egyedül a Könyörületesség regnál, kormányoz, uralkodik, diadalmaskodik? Mindenki jó lesz, mindenki szép lesz, mindenki igaz lesz. Ó, boldog világ! Ó, ti, e boldog világ lakói, háromszorosan, négyszeresen boldogok!” (4. fejezet)

A következő négy fejezet (6-9.) ismét átvezetésként szolgál. Panurge tisztázza Pantagruellel, valóban igaz-e, hogy az új házasságokat nem viszik el katonának (6.), majd közli, hogy „bolha van a fülében”, meg akar házasodni (7.), egyúttal lemond pompás póce viseléséről, mert úgy tudja, hogy az a katonák páncéljának legfőbb darabja (8.). A következő fejezetben találkozunk először a *Harmadkönyv* fő dilemmájával: megházasodjon-e Panurge, és ha igen, nem fogja-e felszarvazni a felesége? Ez a téma természetesen a középkori bohózatok (farce) és mulatságos történetek (fabliau) kedvelt motívuma, Rabelais művészete azonban ennek is új értelmet ad: filozófiai dialógusba ágyazva egy csaknem száz éve folyó vitával kapcsolja össze a középkori komikus hagyományt, és ezzel újabb irizáló elegyet hoz létre. A reneszánsz minden korábban magától értetődő és születéstől adott pozíciót és szerepet kérdésessé tett, a nők családi és társadalmi státuszát is beleértve. Az erről folyó vita, a „querelle des femmes” éppen Rabelais korában kapott új lendületet.³² Olyannyira, hogy az életmű egyik 19. századi magyarázója szerint a Dipszodiában játszódó első fejezetek már korábban készen voltak, csak Rabelais valamiért felhagyott a folytatással, majd a házasságról folyó vita megélénkülése készítette vagy adott neki alkalmat arra, hogy megírja az immár Poitou-ban és

²⁹ Erasmus, *A balgaság dicsérete*, ford. Kardos Tibor [1960] Bp. Európa, 1987.

³⁰ Rabelais, François, *Le Tiers livre. Edition critique commenté par M. A. Screech*, Genf, Droz, 1964. xv.

³¹ Saulnier, Verdun Louis, *La Littérature française de la Renaissance*, Párizs, PUF, 1973. 42.

³² Barátja, a jogtudós André Tiraqueau (Andreas Tiraquellus, 1488–1558) már 1513-ban kifejtette nőellenes álláspontját a házasság kérdésében (*De legibus connubialibus*), amelyet természetesen több cáfolat és ellen-cáfolat követett.

Touraine-ben, azaz a saját szülőföldjén zajló folytatást.³³ Nem rendelkezünk azonban olyan ismeretekkel, amelyek ezt a hipotézist bizonyíthatnák vagy cáfolhatnák.

Mielőtt még a felszarvztatás lehetősége fölmerülne, elhangzik Panurge szájából egy másik érv a házasodás ellen. Szó szerint ezt mondja Pantagruelnek: „ha kegyelmednek az volna a meggyőződése, hogy jobb nekem *megmaradni mostani állapotomban, és nem vállalkozni holmi újításra*, akkor jobb szeretnék inkább nem megházasodni”³⁴ (kiemelés tőlem). Ez a mondat a kor alapvető dilemmáját helyezi a házasodni-nem házasodni kérdése mögé, és – mondhatni – történetfilozófiai aspektussal gazdagítja a *Harmadkönyv* olvasatát. Mintha az európai szellem egy pillanatra megtorpant volna, mielőtt belevetette magát a változások és változtatások szakadatlan láncolatába, amelyet modernitásnak nevezünk: a kései reneszánsz legnagyobb szellemei Erasmustól Montaigne-ig, természetesen Rabelais-t is beleértve, az adott állapotban való megmaradást tekintik individualitásuk kibontakozása alkalmas terepének, a változásban ellenben e kibontakozást korlátozó és fenyegető tényezőt sejtene. Konkrét történelmi tapasztalat alapozza meg ezt a sejtelmet: az a *nouvelleté*, amelyről e korban a legtöbb szó esik, a protestantizmus, amelynek megjelenése, pontosabban a mindkét oldal hajthatatlansága és erőszakossága miatt bekövetkezett kenyértörés az individuum szabad kibontakozását súlyosan korlátozó, végsőleg lehetetlenné tevő igazodási kényszerhez vezetett.

Az új Pantagruel e pillanatnyi megtorpanás, felfüggesztés, epokhé embere. Nem ad tanácsot Panurge-nek, szelíd evangelizmusának fontos eleme a hészükhiszmosz:³⁵ „Nem biztos kegyelmed az akarátában? Az a döntő: minden más esetleges és az Ég végzéseitől függő” – mondja Panurge-nek, aki azonban már képtelen arra, hogy önmagától kérjen tanácsot. Ő már az autonómia nélküli ember prototípusa, és mint ilyen, nem véletlenül lett a *Harmadkönyv* központi szereplője. Külső segítségre van szüksége az életvezetés kérdéseiben. Előbb a jóslás különféle nemeihez folyamodik (10-18.), majd a prófétai, illetve a tudományos tudás letéteményeseitől kér tanácsot (a 19-20. és a további, itt nem szereplő fejezetekben).

A reneszánsz nyitottá tette az egyéni életpályákat, ami az individualitás addig példa nélkül álló kibontakozásához vezetett. Ahogy a 16. században bekövetkezett változások ezt a kibontakozást lehetetlenné tették, létrejött az eredendően zomban üres individuum, aki tanácstalanul áll a világban, és menekülne a szabadságtól. A *Harmadkönyv* Panurge alakjában ebben a pillanatban mutatja meg nekünk a modern egyént – aki a következő történelmi pillanatban aztán majd mohón kap a külsődleges meghatározottság manapság „identitás”-nak nevezett különféle lehetőségein – de erről már nem Rabelais-tól, hanem majd Montaigne-től értesülünk.

Rabelais 1546 márciusában menekülésszerűen Metzbe távozik. Metz ekkoriban a Német-római Birodalomhoz tartozó Három Püspökség egyike, szabad város, és mindenestre kívül van a Sorbonne teológusainak hatókörén. Ugyanez év áprilisában városi orvossá vagy tanácsossá nevezik ki, évi 120 livre járandósággal.³⁶ Házigazdája Étienne Lorens, Saint-Ayl ura, a Du Bellay fivérek titkos megbízottja a (protestáns) német fejedelmeknél.

1546. augusztus 3-án a volt barátot, Étienne Dolet-t megfojtják, majd megégetik Párizsban, mint eretneket. A másik barát, André Tiraqueau *De legibus* című műve 1546-os új kiadásában töröl minden Rabelais-ra vonatkozó utalást. 1546. december 31-én a *Harmadkönyv* is rákerül

³³ Abel Lefranc: „Le Tiers livre du »Pantagruel« et la querelle des femmes”, 102–103. *Revue des études rabelaisiennes*, 2. 1904. 1–10; 3. 1905. 78–109.

³⁴ „si vous congnoissiez, que mon meilleur feust tel que ie suys demurer, sans entreprendre cas de nouvelleté, i'aymerois mieulx ne me marier point”

³⁵ Eredeti értelmében olyan vallásos magatartás, amely nem igyekszik másokra erőltetni az üdvösséget; a proszelitizmus ellentéte. Tágabb értelemben az a meggyőződés, hogy mindenki maga dönt sorsa felől.

³⁶ Huchon, 291.

a Sorbonne tiltólistájára. Az 1552-ben megjelenő negyedik kötet ajánlásában Rabelais ezt azzal magyarázza majd, hogy „egy bizonyos kígyózábaló halálos eretnokséget alapított arra, hogy a nyomdász hibájából és figyelmetlenségéből N állt egy M helyett.” Ehhez képest a *Harmadkönyv* első kiadásában három helyen olvasható „asne” (szamár) „ame” (lélek) helyett (22. és 23. fejezet), ami aligha magyarázható a nyomdász figyelmetlenségével.

1547-ben, I. Ferenc halála után Jean Du Bellay ismét fontos szerepet kap. II. Henrik diplomáciai megbízással Rómába küldi. A bíboros 1548 elején magához hívja Rabelais-t metzi száműzetéséből.

A Harmadkönyv 1546–47-ben hat kiadást ér meg.

FRANÇOIS RABELAIS

A derék Pantagruel hősi cselekedeteinek és mondásainak

Harmadkönyve

összeállította Fran. Rabelais mester, orvosdoktor.

Átnézte és javította antik szabályok szerint a Szerző.

Fent nevezett szerző könyörögve kéri a nyájas Olvasókat, tartózkodjanak a nevetéstől a hetvennyolcadik Könyvig.

Párizsban, Michel Fezandat nyomdájában, Szent Hilárius dombján, Albret ispotályánál.

1552.¹

A Király engedélyével.

François Rabelais mester előszava a jó Pantagruel hősi cselekedetei és mondásai Harmadkönyvéhez

Jó emberek, híres Borisszák, és nagybecsű Köszvényesek, láttátok-e valaha Diogenészt, a cinikus filozófust? Ha láttátok, akkor nem vesztettétek el a látásotokat, vagy valóban hűján vagyok az értelemnek és a logikai érzéknek. Szép dolog látni (a bor és az arany) Nap világoosságát. Tanúm erre a szent bibliák által oly igen elhíresült² vakon született ember, aki a Mindenható akaratóból, kinek

¹ Az első kiadás 1546-ban jelent meg, de a szöveget – az általánosan elfogadott szabály (az ún. ultima manus) szerint – a szerző által saját kezűleg javított utolsó kiadás alapján adom.

² Mert három evangéliumban is szerepel: *Mt* 20,30–34; *Mk* 10,51; *Lk* 18,35–43.

szava nyomban valóra válik,³ választhatott, hogy melyik kívánsága teljesüljön, és ő nem kívánt egyebet, mint látni. Item nem vagytok fiatalok, és ez a tulajdonság szükséges ahhoz, hogy piába, nem hiába, hanem több-mint-fizikailag⁴ filozofáljunk, és ezentúl a bakkhuszi tanács tagjai legyünk, és nyilatkozva nyilatkozunk az oly igen szent és oly igen szeretett fazék állagáról, színéről, illatáról, kiválóságáról, kitűnőségéről, sajátlagosságáról, képességéről, erényéről, hatásáról és isteni mivoltáról. Ha nem láttátok (amit könnyen hajlamos vagyok elhinni), akkor legalább hallottatok róla. Mert szerte a légben és szerte ez ég alatt híre és neve mindmáig emlékezetes és dicső maradt, és miután mindannyian Phrügia véréből származtok,⁵ (vagy tévedek), és ha nincs is annyi aranyatok, mint Mídasz királynak,⁶ megvan tőle az a valamitek, amit hajdan a perzsák dicsérték otakusztoszaikban,⁷ amit Antoninus császár⁸ a leginkább kívánt és amiről Rohan kigyója⁹ a „Szép fülek” nevet kapta. Ha nem hallottatok róla, akkor most én mesélek el egy történetet, borbavezető gyanánt (igyatok hát) és ide illően (hallgassátok hát), tudomásotokra hozván, (hogy együgyűségekben lépre ne menjetek, mint a hitetlenek), hogy annak idején élt egy filozófus, aki ezer közül kitűnt víg kedélyével. Ha nem is volt tökéletes, ti sem vagytok azok, mi sem vagyunk azok. Semmi sem tökéletes, Istent kivéve. Mindenesetre Nagy Sándor, jóllehet Arisztotelész volt a házitanítója, oly nagy becsben tartotta, hogy ha nem lett volna Nagy Sándor, a szinopéi Diogenész kívánt volna lenni.¹⁰

Amikor Fülöp, Makedónia királya arra készült, hogy megostromolja és lerombolja Korünthoszt, a korünthosziak, kémeiktől hírül vévén, hogy nagy készültséggel és számolatlan sereggel jön ellenük, nem ok nélkül megfélemedvén nem mulasztotta el ki-ki gondosan ellátni hivatalát és kötelességét, hogy ellenálljon a közelítő ellenségnek és városát megoltalmazza.¹¹ Egyesek a mezőkről az erősségbe hordták ingóságaikat, állataikat, gabonájukat, borukat, gyümölcsöket, élelmüket és tartalékaikat. Mások megerősítették a falakat, bástyákat emeltek, rézsüket vágtak meredekre, árkokat ástak, ellenaknákat tisztogattak, vesszőfonattal erősítették a sáncokat, rendbe tették a töltéseket, kiürítették a kazamatákat, kijavították a gyilokjárók rácsait, teraszokat építettek, újranesték az árokpártokat, újravakolták a kortinákat,¹² verébleseket¹³ építettek, párkányokat

³ Lásd Zsolt 33.

⁴ Azaz meta-fizikailag.

⁵ Egy Meroving-kori legenda szerint a francia királyok a trójai – vagy phrügiai – Francustól, Hektór fiától származtak. Rabelais korában Jean Lemaire de Belges műve népszerűsítette (*Illustration de Gaule et singularitez de Troye*, 1510–1514.), majd Ronsard félbemaradt eposza, a *Franciade* is felhasználta.

⁶ Mídasz, Phrügia királya fülét Apollón számárfüllé változtatta, lásd Ovidius, *Átváltozások*, 11. 85–193.

⁷ A görög *οτακουστης* hallgatózót és kémet egyaránt jelent. Plutarkhosz szerint Dareiosz alkalmazott először kémeiket. Lásd Erasmus, *Adagia*, 1. 3. 67.

⁸ Antoninus Caracalla (188–217) 209-től római császár, aki titkosrendőrséget állított fel.

⁹ Valószínűleg egy ágyúfajtáról van szó, Sir Thomas Urquhart of Cromarty száz évvel későbbi angol fordításában (megj. 1693) 'Basilisco'.

¹⁰ Lásd Plutarkhosz, *Párhuzamos életrajzok*, Nagy Sándor, 14. Rabelais forrása Erasmus, *Apophtegmata*, 3. 26.

¹¹ Az anektoda forrása: Erasmus, *Adagia*, 4. 3. 6.

¹² Két bástyát összekötő fal.

¹³ Fedett őrhely a kortina lábánál.

emeltek, beillesztették a barbakánokat,¹⁴ megvasalták az öntőnyílásokat, újraszínórozták a kapurácsokat és kataraktákat,¹⁵ őrszemeket állítottak, őrzáratokat küldtek ki. Mindenki résen volt, mindenki puttonnyal járt. Egyesek páncélt fényesítettek, mellvértet lakkoztak, a lovak szügyvértjét és fejevértjét, a sodronyvértket, a brigandinokat,¹⁶ a páncélsisakokat, az állvédőket, a vaskalapokat, a szakállas lándzsákat, a csőrös sisakokat, a tarajos sisakokat, a láncingeket, a láncgallérokat, a vállvértket, a combvértket, a hónaljvértket, a nyakvértket, a karvasakat, a vasmellényeket, a laminákat,¹⁷ a láncmellényeket, a hosszú és a kerek pajzsokat, a szöges sarukat, a lábvértket, a vascipőket, a sarkantyúkat tisztogatták. Mások az íjakat, a parittyákat, a számszeríjakat, az ólomgolyókat, a katapultokat, a tüzes nyilakat, a gránátokat, a tüzes fazekakat, a tűzkerekeket, a tüzes lándzsákat, a hajítógépeket, a skorpiókat¹⁸ és a rohamozók megállítására, helepoliszaik¹⁹ elpusztítására alkalmas más hadigépeket készítettek elő. Hegyezték a görbelándzsákat, a dárdákat, a szakállas lándzsákat, az alabárdokat, a kampós lándzsákat, a sarlókat, az egyenes lándzsákat, a mór pikákat, a vasvillákat, a csőrös lándzsákat, a buzogányokat, a szekercéket, a hajítódárdákat, a dárdácskákat, a kopjákat, a gerelyeket, a nyársakat. Élesítették a jatagánokat, az acélpengéket, a szablyákat, a bárdokat, a lovasok és a gyalogosok kardjait, a spádédát, a toszkán töröket, a furdancsokat, a gyilkokat, a pallosokat, a bicsakokat, a késeket, a halefokat, a háromélű töröket. Mindenki a kacorját próbálgatta, mindenki letörölte a rozsdát a dikicséről. Nem akadt olyan szégyenlős vagy olyan öreg asszony, aki ne tisztogatta volna a fölszerelését: mert amint tudjátok, a régi korinthoszi nők bátrak voltak az ütközetben.

Diogenész, látván, milyen hévvel sűrögnek és forognak, és semmiféle munkára nem kapván megbízást a magisztrátustól, néhány napig szó nélkül szemlélte viselkedésüket. Aztán, mintha Mars sugallata ösztökélné, panyókára vetette palliumát,²⁰ föltúrte könyékig az ingét, almaszedők módjára föltúzta köntösét,²¹ átalvetőjét, könyveit és opisztográfjait²² egyik régi cimborájára bízva kiment a városból a Krania nevű szép tágasságra (domb és magaslat ez Korinthosz mellett), odagörgette az agyaghordót,²³ amely menedékéül szolgált az ég komisszágai ellen, és lelke nagy indulatában kinyújtván karját, forgatta, pörgette, locskolta, mocskolta, döngette, rengette, kerengette, kecsegtette, recsegtette, rezgette, köpülte, megülte, csépelte, csupálta, csepülte, csápolta, döngölte, dágványozta, dögönyözte, döngette, duggatta, luggatta, torpantotta, toporgatta, tiporgatta, sanyargatta, omlasztotta, ugrasztotta, bomlasztotta, billegette, illegette, elemelte, megszegelte, megbéklyózta, terelte, meszelte, reteszelt, pácolta, polcolta, korcolta, lőrésbe, ágyútalpra rakta, pályvázta, szögelte, gőzölte, szurkolta,

¹⁴ Falba illesztett lőrés.

¹⁵ A kötéllel vagy láncsal felhúzható kapurács görög neve.

¹⁶ Acélpikkelyekből álló, bársonnyal borított mellvért.

¹⁷ Több lemezből álló, könnyű mellvért.

¹⁸ A hajítógép egyik típusa.

¹⁹ A falak megrohamozására szolgáló, mozgatható torony (görög).

²⁰ Köpeny (latin).

²¹ Lásd *Pantagruel*, Bp. Osiris, 2010. 9. 3. lj.

²² Írótabla, amelynek mindkét felére írtak (görög).

²³ Egy hagyomány szerint Diogenész egy amphorában lakott.

párolta, potyolta, csörgette, rázta, ledobta, hasította, gyalulta, szemelte, bájolta, vértelte, bárdolta, kantározta, ragacsozta, páncélozta, lezúdította a hegyről a völgybe, végiggurította a Kranián, aztán felgörgette a völgyből a hegyre, mint Sziszüphosz²⁴ a szikláját: kis híja volt, hogy be nem szakadt a feneke. Látván ezt, egyik barátja megkérdezte tőle, mi készítette arra, hogy így kínozza a testét, a lelkét meg a hordóját. A filozófus azt felelte, lévén egyedül munka nélkül és tétlenül, semmiféle más hivatalt nem talált a köztársaság szolgálatára, mint hogy a hordóját tépázza ekképpen a lelkesen sürgő nép közepette.

Hasonlóképpen, jóllehet mentes vagyok az ijedelemtől, miközben nem vagyok híján a lelkesedésnek: látom, senki sem töri magát, hogy engem munkára fogjon, és mivel úgy vélem, hogy Franciaország egész nemes királyságában, innen és túl a hegyeken,²⁵ ma mindenki vagy azon igyekszik és munkálkodik, hogy megvédje hazáját, vagy azon, hogy visszaszorítsa és támadja ellenségeit, és mindezt olyan szép politikai rendben és békességes harmóniában, és olyan nyilvánvaló haszonnal a jövőre nézvést (mert mihelyt Franciaország büszkén körülhatárolódik, a franciák nyugalma biztosítva lesz), hogy már-már hajlamos vagyok a jó Hérakleitosz pártjára állni, aki szerint a háború minden jó szülőanyja,²⁶ és elhinni, hogy a háborút nem az ellentét kedvéért mondják szépnek latinul,²⁷ ahogy azt a latin ócskaságok némely összetákolói hitték, nem látván semmi szépséget a háborúban, hanem annál az egyszerű és egyszeri oknál fogva, hogy a háborúban megnyilatkozik a jónak és a szépnek minden neme, a rossznak és a rútnek minden neme pedig lelepleződik benne. Bizonyosság erre, hogy a bölcs és békeszerető Salamon sem tudta másként megmutatni nekünk az isteni bölcsesség kimondhatatlan tökéletességét, mint hogy egy táborozó sereg rendjéhez hasonlította.²⁸

Így tehát, lévén hogy nem írtak össze és nem állítottak a harc vonalba a mi-eink, akik túlságosan gyengének és alkalmatlannak ítélték, lévén hogy a másik vonalon, a védelemén sem leltem alkalmazást, hordani puttonyt, lógombócot, törni göröngyöt, tekerni kócot, nekem mindegy lett volna, nem csekély szégyennek tekintettem azt, hogy tétlen nézőnek tűnök megannyi vitéz, szépbeszédű és lovagi személy között, akik egész Európa szeme láttára játsszák ezt a jeles mesét és tragikus komédiát, nem adom bele magam és nem áldozom rá ezt a semmit, egész valómat, ami még maradt. Mert úgy tűnik, kevés dicsőség terem azoknak, akik csak a szemükkel vesznek részt, és egyébként kímélik erőiket, eltitkolják arányaikat és rejtegetik ezüstjeiket, egy ujjal vakarják a fejüket, mint a fanyalgó tétlenkedők, bámészkodnak a legyekre, mint a dézsmaborjú, hegyezik a fülüket, mit Árkádia szamarai a zenészek énekére, és némán, arckifejezéssel jelzik, hogy elfogadják az álöltözetet.

Ennél a választásnál és döntésnél maradván azt gondoltam, nem lesz haszontalan és alkalmatlan testgyakorlás, ha diogenészi hordómat forgatom, mert csak

²⁴ A hasonlat annál is helyénvalóbb, mert Sziszüphosz Korünthosz királya volt.

²⁵ Piemont akkor a francia koronához tartozott.

²⁶ Hérakleitosznak tulajdonított mondás, lásd Plutarkhosz, *Ízisz és Ozirisz*, 48. 370d; de a közvetlen forrás Erasmus, *Adagia*, 3. 5. 36.

²⁷ Elterjedt, a latin *bellum* (háború) és a francia *belle* (szép) szavak hasonlóságán alapuló játékos etimológia, Erasmus is megemlíti, lásd *Adagia*, 4. 1. 1.

²⁸ *Én* 6,4.

az maradt meg a hajótörésből, amelyet egykor a Balszerencse világítótoronyánál szenvedtem el.²⁹ Mire jutok azzal szerintetek, hogy a hordómat puhingatom? A szoknyáját feltűró szűzre,³⁰ még magam sem tudom. Várjatok, míg húzok egyetkettőt ebből a butykosból: ez az én valóságos, egyetlen Helikonom, ez az én Lóforrásom,³¹ elragadtatásom egyetlen forrása. Ebből iszom, ha fontolgotok, elmélkedem, határozok és következtetek. A végszó után pedig nevetek, írok, alkotok, iszom. Ennius ivott, mikor írt, és írt, mikor ivott.³² Aiszkhülosz (ha hiszitek, amit Plutarkhosz mond *Asztali beszélgetéseiben*³³) ivott, mikor alkotott, és alkotott, mikor ivott. Homérosz soha nem írt éhomra.³⁴ Cato soha nem írt, míg nem ivott.³⁵ Nehogy azt mondjátok, hogy sokat dicsért és még többre értékelt példák híján élek így. Jó és elég friss, azt mondanátok, épp eléri a második fokot:³⁶ örök dicsőség az Úrnak, a jó Sabbaoth istennek (vagyis a seregek urának). Ha suttymban hasonlóképpen fölhajtotok egy nagy vagy két kisebb pohárral, nem látok benne semmi kivetnivalót, föltéve, hogy egy kicsit azért dicséritek az Urat.

Mivel tehát ez az én sorsom, avagy elrendeltem (nem adatik meg mindekinek, hogy Korünthoszba menjen és ott éljen³⁷), úgy határoztam, hogy ebben is, abban is szolgálatot teszek, mert ennek híján tétlen és haszontalan maradok. Az utászoknak, árkászoknak, aknászoknak azzal szolgálom, amit Neptun és Apollón csinált Trójában Laomedón alatt,³⁸ amit Renaud de Montauban csinált³⁹ utolsó napjaiban: kiszolgálom a pallérokat, főzök a pallérokra, és az étkezés után nyenyerémmel nyihorászom henyék hunyáságát. Így alapította, építette és emelte lantján játszva Amphion Théba nagy és nevezetes városát.⁴⁰ A harcolóknak újra csapra ütöm hordómat; és ahogy már ismerős lehet az előző két kötetből (ha meg nem másították és hamisították a csaló nyomdászok⁴¹), epicenáris⁴² időtléteemből kimérek nekik egy vitézi *harmadot*, majd nyomban utána egy víg *negyedet* a pantagrueli mondásokból; megengedem, hogy diogenészinek nevezzétek ezeket. És miután társuk nem lehetek, hűséges arkhitriklinjük⁴³ leszek, gyöngé képességeimhez mérten fölfrissítem őket csata előtt, és dicsőítője, mégpedig fáradhatatlan, hősiességüknek és dicső haditetteiknek. Nem fogom elmulasztani,

²⁹ Nem tudjuk, milyen balszerencsére céloz.

³⁰ Talán Egyiptomi Szent Mária, akit hagyományosan úgy ábrázolnak, amint felkínálja magát a révésznek, aki felvette hajójára.

³¹ Helikon hegyén a Hippokréne forrás a Pegazus patája nyomán tört fel. Lásd *Pantagruel*, 5.

³² Horatius, *Levelek*, 1. 19. 7–8.

³³ Lásd Erasmus, *Adagia*, 4. 3. 58.

³⁴ Horatius, uo.

³⁵ Horatius, *Énekek*, 3. 22. 11–12.

³⁶ Az első fok a normális testhőmérséklet volt, a második a hőemelkedés, a harmadik a láz.

³⁷ Horatius, *Levelek*, 1. 17. 36: „Non licet omnibus adire Corinthum”.

³⁸ Miután akaratlanul megölte Hüakinthoszt, Apollón Trójába ment, és Neptunnal együtt Laomedón napszámosául szegődve téglát vetett és más kőművesmunkákat végzett. (Homérosz, *Íliász*, 21. 7–15.)

³⁹ Vezeklésül elszegődött kőművessegédnek a kölni székesegyház építkezéséhez, lásd *Les Quatre fils Aymon*.

⁴⁰ Horatius, *Énekek*, 3. 11. 2. és *Levelek*, 2. 3. (Ars poetica) 394.

⁴¹ Célzás a *Gargantua* és a *Pantagruel* Étienne Dolet-féle 1542-es, jogosulatlan kiadására. vacsora utáni (görög-latin)

⁴² A kánai mennyező násznapja a *Septuagintában* (Jn 2,9).

Isten *lapation akutonjára*⁴⁴ mondom, ha Mars sem mulasztja el a Nagyböjtöt; amittől persze tartózkodni fog a paráznája.⁴⁵

Mindenesetre emlékszem, olvastam, hogy Ptolemaiosz, Lagosz fia egy napon, hódításainak egyéb trófeái és zsákmányai között egy teljesen fekete baktrianai tevét mutatott be az arénában összegyűlt egyiptomiaknak, meg egy tarka rabszolgát, akinek az egyik fele fekete, a másik meg fehér volt, de ezek nem vízszintesen váltak el, a rekeszizom magasságában, mint annál az indiai, Vénusznak szentelt asszonynál, akit a tüanai filozófus látott a Hüdaspé folyó és a Kaukázus között,⁴⁶ hanem függőlegesen, amilyent még sohasem láttak Egyiptomban; azt remélte, hogy a nép jobban fogja szeretni, ha ezekkel az újdonságokkal kedveskedik neki. És mi történt? A teve elővezetésekor mindenki megrémült és felháborodott; a tarka ember láttán egyesek tréfálkoztak, mások utálkoztak tőle, mint undok szörnyetegtől, amelyet a természet tévedésből alkotott. Summa, a remény, hogy elnyeri az egyiptomiak tetszését, és ezáltal megtetézi iránta való természetes ragaszkodásukat, füstbe ment. És megértette, hogy tetszetősebbek és élvezetesebbek számukra a szép, csinos és tökéletes dolgok, mint a nevetségesek és szörnyűségesek. Ettől kezdve annyira megvetette a tevét is, meg a rabszolgát is, hogy nem sokkal utóbb gondatlansága folytán és gondozás híján az életet mindkettő a halálra cserélte föl.⁴⁷ E példa arra késztet, hogy félelem és remény közt ingadozzam, attól tartván, hogy a kívánt meglegedés helyett azzal találkozom, amittől irtózom, kincsem szénné válik, hogy Vénusz helyett a kutyakirály jön ki,⁴⁸ ahelyett, hogy szolgálatot tennék, untatom, ahelyett, hogy megörvendeztetném, fásasztom őket, tetszés helyett nemtetszést aratok, és úgy járok, mint Euklion kakasa,⁴⁹ akit Plautus tett híressé *A bögrében*⁵⁰ és Ausonius a *Gryphusban* és másutt,⁵¹ és akinek elnyakták a vágját, mert kapirgálás közben megtalálta a kincset. Ha így történne, nem kéne elkeseredni? Valaha megesett: megeshet újra. Herkulesre, nem fog! Felismerem bennük azt a sajátságos formát és egyéni tulajdonságot,⁵² amelyet őseink pantagruelizmusnak neveztek, és amelynek révén soha nem veszik rossz néven azt, amiről tudják, hogy jó, őszinte és hű szívből származik. Rendesen azt látom, hogy a jószándékot készpénznek veszik, és megbékélnek vele, ha tehetetlenséggel társul is.

Tisztáztván ezt a pontot, visszatérek hordómhoz. Föl hát a borra, cimborák! Töltsetek tele a poharat, fiúk! Ha nem tűnik jónak, hagyjátok. Nem vagyok afféle kiállhatatlan lifity-lafaty, aki erővel, sértegetéssel és erőszakkal kényszeríti trinkelésre

⁴⁴ *Lapation* franciásan ejtve ugyanaz, mint „la passion”, azaz kínszenvedés, passió. A *lapathium* nevű növényt Plinius említi, Robert Estienne franciául a *patience* nevet adja neki. A sóskával rokon növényről van szó.

⁴⁵ Mars hónapjáról, márciusról van szó, aminek legalább a vége mindig beleesik a nagyböjtbe.

⁴⁶ Philosztratosz szerint (*Ta eis ton Tüanea Apollónion*, 3. 3.) Apollóniosz Tüanész látott egy derékig fehér bőrű néger nőt.

⁴⁷ A történet Lukianosznál olvasható. Rabelais talán Caelius Rhodiginustól vette át (*Antiquæ lectiones*).

⁴⁸ Egy csontlapocskákkal játszott játékban Vénusz volt a legjobb, a kutya a legrosszabb dobás.

⁴⁹ A kakas óvatlanul ott kapirgált, ahová fukar gazdája elásta az aranyait; jutalmul levágták a fejét.

⁵⁰ *Aulularia*. 3. 4.

⁵¹ Ausonius azt állította, hogy *Gryphus* című versére egy könyvtár porában „kapirgálva” bukkant rá, mint Euklion kakasa a kincse.

⁵² A „scotista doktorok” szerint egy lényt az határoz meg, hogy egyrészt egy fajtához tartozik (ez a *formája*), másrészt egyedileg meghatározott (ez a *tulajdonsága*).

a barátait⁵³ meg a cimboráit, se pedig, ami még rosszabb, garauz és alauz.⁵⁴ Ha megszomjazván hordómhöz jön, egyetlen jóra való Iszákos, egyetlen jóra való Köszvényes se igyon, ha nem akar; ha akar, és ha a bor megfelel uraságaik urasága ízlésének, akkor igyanak tétovázás nélkül, szabadon, merészen, fizetség és kímélet nélkül. Ez a határozatom. És ne féljetez attól, hogy elfogy a bor, ahogy Galileában, a kánai menyegzőn történt. Amennyit kieresztek nektek a csapon, ugyanannyit töltök utána felülről. A hordó ekképpen kimeríthetetlen lesz. Forrása eleven, vénája megállíthatatlan. Ilyen lehetett az ital Tantalosz kupájában, akit allegorikusan a bölcs Brahmanok között ábrázolnak;⁵⁵ ilyen lehetett a sóhegy Ibériában, amelyet Cato tett híressé,⁵⁶ ilyen lehetett a földalatti istennő szent aranyága, amelyet Vergilius tett híressé.⁵⁷ Valóságos Bőségszaruja vígságnak és bolondozásnak. Ha némelykor úgy tűnik is, hogy a seprőig kiürült, mégsem fog kiszáradni. A jóreménység ott van a fenekén, mint Pandora butykosában,⁵⁸ és nem a kétségbeesés, mint a Danaidák hordójában.

Véssétek eszetekbe, mit mondtam és miféle embereket hívok. Mivelhogy (nehogy valaki tévedésbe essen) Lucilius példájára, aki tagadta, hogy másnak írta, mint a cosenzaiaknak és tarenteiaknak,⁵⁹ én se másnak vertem csapra a hordómat, mint nektek, jóra való emberek, első eresztésű Iszákosok, örökbirtokú Köszvényesek.⁶⁰ A dorifág⁶¹ óriásoknak, a ködzabálóknak segged elme és kámpós zsákja⁶² is van elég a begyűjtött zsákmányhoz: tegyék, amit akarnak, ez itt nem az ő vadászmezejük. A tekerces agyúakról,⁶³ a hibaszemelgetőkről ne beszéljetez nekem, könyörgök illő tisztelettel a négy farpofa iránt, amely nemzett benneteket, és a fürgénc csap iránt, amely összekapcsolta őket. Az álszentekről még kevésbé, jóllehet ők mind féktelen iszákosok, varas francsórosok, akiket olthatatlan szomjúság és telhetetlen rágcsálhatnék gyötör. Miért? Mert ők nem jóra valóak, hanem a gonosztól valóak, attól a gonosztól, akitől, hogy megszabadítson, naponta kérjük az Urat, még ha némelykor koldusnak öltöznek is.⁶⁴ Öreg majom nem csücsörít szépen.⁶⁵ Hátra, kutyák! El az útból, el a napsütésemből,⁶⁶ Ördög csuhásai! Azért jöttök, seggelők, hogy cikkelyekre szedjétek⁶⁷ a boromat,

⁵³ *Gargantua*, 5.

⁵⁴ A németek (svájci zsoldosok) ivási szokásaira vonatkozó kifejezések, a „gar aus” és „all aus” torzításából.

⁵⁵ Lásd Philosztratosz, *Ta eisz ton Tüanea Apollónion*, 3. 25.

⁵⁶ Lásd Aulus Gellius, *Attikai éjszakák*, Bp. Franklin, 1905. 2. 222.

⁵⁷ *Æneis*, 6. 143.

⁵⁸ Amikor Epimétheusz óvatlanul kinyitotta Pandora szelencéjét, abból minden baj és betegség kiszabadult a világba; mire sikerült bezárnia, már csak a Reménység maradt benne. Lásd Hésziodosz, *Munkák és napok*, 5. 94.

⁵⁹ Cicero szerint Lucilius, a satirikus költő azzal védekezett, hogy verseit csak a szicíliaiaknak, Cosenza és Tarente lakosainak szánta. *De finibus*, 1. 7.

⁶⁰ Vagyis akik, a haszonélvezetű köszvényesekkel (lásd 1. fejezet) ellentétben, saját joga birtokolt, örökölhető köszvényrel rendelkeznek.

⁶¹ Dóriphagosz: ajándékokból élő (görög); a korrump bírákról van szó.

⁶² A periratokat kámpókra akasztott zsákokban tartották.

⁶³ A doktori süveget tekerces díszítette.

⁶⁴ Célzás a kolduló rendekre.

⁶⁵ Lásd Erasmus, *Adagia*, 2. 5. 54. és 3. 7. 6.

⁶⁶ Célzás Diogenész nevezetes mondására, lásd Diogenész Laertiosz, *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei*, Bp. Jel, 2007. 6. 2. 97–98.

⁶⁷ Ti. hogy eretnkséget keressenek benne.

és a hordómba pisáljatok? Itt ez a bot, amiről Diogenész meghagyta, hogy temes-
sék el vele, hogy elkergethesse és vesén verhesse a síri kísérteteket és kerberoszi
kutyákat! Hátra hát, szenteskedők! A bárányokhoz, kutyák! El innen, álszentek,
az ördögbe, hajsz! Még mindig itt vagytok? Ne jussak Papimániába,⁶⁸ csak elkap-
hassalak benneteket! Kssz. kssz. ksssss. Fogd meg! Fogd meg! Mennek már?
Akkor tudjatok csak szarni, ha kengyelszíjjal klistélyoznak,⁶⁹ akkor pisálni, ha
kínpadra vonnak, akkor felizgulni, ha bottal püfölnek!⁷⁰

Hogyan küldött Pantagruel utópiai telepeseket Dipszodiába

1. fejezet

Miután Pantagruel meghódította egész Dipszodiát, küldött oda Utópiából, az
asszonyokat és a gyerekeket nem számítva,⁷¹ szám szerint 9876543210⁷² embert,
mindenféle mesterséget gyakorló kézműveseket és az összes szabad tudomány
professzorait a mondott és egyébiránt kevésbé belakott, nagy részein pusztaság-
gal borított ország felfrissítése, benépesítése és csinosítása céljából. És tette ezt
nem annyira az Utópiában tücskök gyanánt szaporodó⁷³ férfiak és nők mérték-
telen sokasága miatt – bizony nem szükséges hosszasan fejtegetnem, hiszen jól
tudjátok, hogy az utópiai férfiaknak olyan termékeny nemiszerveik voltak, az
utópiai nők pedig olyan tágas, falánk, ragadós és jól szerkesztett, mert rekeszek-
re osztott méhet hordoztak magukban, hogy minden kilencedik hónap végén
minden egyes házasságban legalább hét gyermek született, fiúk és lányok egy-
aránt, akárcsak a zsidó népnél Egyiptomban (már ha de Lyra⁷⁴ nem delirál) –, és
nem is annyira Dipszódia földjének termékenysége, éghajlatának jótékony volta
és az ország kellemessége okából, mint inkább hogy lakosait megtartsa köteles-
ségtudásban és engedelmességben ősi és hűséges alattvalói odavitele által, akik
emberemlékezet óta rajta kívül más urat nem láttak, nem ismertek, nem vallottak
uruknak és nem szolgáltak. És akik, amióta csak megszülettek és világra jöttek,
dajkájuk tejével az ő uralkodásának édességét és jóságát szívták magukba, min-
denkor ezzel töltekeztek és tápláltattak: és bizonyos hamarabb megválnának
földi létüktől, mintsem ettől az első és egyetlen függelemtől, amellyel uralkodó-
juknak természetből fogva tartoznak, bárhová vigyék és telepítsék is őket, és nem
csupán ők és a vérükből ezután támadó gyermekek volnának ilyenek, hanem
ugyanebben a hűségben és engedelmességben tartanak meg a birodalmához
újjonnan hozzácsatolt nemzeteket is. Ami valóban be is következett, és számí-
tásában nem kellett csalódnia. Mert ha az utópiaiak hűségesek és háládatosak

⁶⁸ Abba az országba, ahol a pápát imádják, lásd *Negyedik könyv*, 47–54. fejezet. Rabelais a „ne jussak a Paradicsomba” mondást fogatja ki.

⁶⁹ A székrekedést vesszőzéssel „gyógyították”.

⁷⁰ Célzás arra, hogy az ostorozás erotikus izgalommal jár.

⁷¹ *Mt* 14,21: „Mintegy ötezer férfi volt, aki evett, az asszonyokat és gyerekeket nem számítva.”

⁷² Ez a tréfa csak arab számokkal lehetséges, amelyek használata akkoriban kezdett elterjedni.

⁷³ *Náh* 3,15.

⁷⁴ Utalás Nicolas de Lyra olasz ferencesrendi szerzetes *Postillæ perpetuæ* című Exodus-kommentárjára. Egy korabeli mondás szerint, „Si Lyra non lyrasset, Lutherus non delirasset”.

voltak az áttelepítés előtt, a dipszódok, miután néhány napot eltöltöttek társaságukban, még inkább azok lettek, mert minden emberi lényt elfog valamiféle természetes lelkesedés a neki kellemes dolgok kezdetekor. Csupán azt sajnálták, az egeket és az összes mozgató intelligenciát⁷⁵ tanúul híván, hogy már korábban nem volt tudomásuk a jó Pantagruel hírnevéről.

Vegyétek észbe tehát, borisszák, hogy az újonnan meghódított országok megtartásának és visszatartásának módja nem (mint némely zsarnoki szellem⁷⁶ tulajdon kárhovatára és szégyenére tévesen állította) a nép kifosztása, megerőszakolása, agyondolgoztatása, tönkretétele, gonosz zaklatása és vaspálcával való igazgatása, röviden felfalása és megrágása, amiképpen Homérosz is *démoborosznak*, vagyis néprágónak mondja az igazságtalan királyt.⁷⁷ Nem fogom előhozni nektek az ideillő antik históriákat, csak azt idézem emlékezetetekbe, amit e tárgyban apáitok láttak, meg ti magatok, ha nem vagytok túl fiatalok. Szoptatni, ringatni, vigasztalni kell, mint a ma született gyermeket. Támogatni, erősíteni, minden vihartól, sérelemtől és kellemetlenségtől óvni, mint a frissen ültetett fát. Ápolni, kímélni, gyógyítani, mint egy hosszú és súlyos betegségből menekedett, épp csak lábadozó személyt. Oly módon, hogy megfogadjon lelkében a vélekedés, mely szerint nincs a világon még egy uralkodó, akit kevésbé kívánna ellenségének, és inkább óhajtana barátjának tudni. Így hódította meg az egész földet az egyiptomiak nagy királya, Osiris, nem annyira a fegyverek erejével, mint inkább a robot enyhítésével, a jó és egészséges élet tanításával, kellemes törvényekkel, kegyességgel és jótéteményekkel. Mindezek miatt parancsolta meg Jupiter egy bizonyos Pamüla által, hogy a nagy királyt Euergetésznek (azaz jótévőnek) nevezzék.⁷⁸ Tény, hogy Hésziodosz *Hierarchiájában*⁷⁹ a jó démonokat (angyalokat vagy szellemeket, ahogy tetszik) az emberek fölött és az istenek alatt álló középlényeknek és közvetítőknak nevezi. És mert az ő kezük által részesülünk az ég gazdagságából és javaiból, mert szüntelenül jóindulattal vannak irántunk, és mindenkor megoltalmaznak a bajoktól, azt mondja róluk, hogy királyi hivatalt töltenek be, lévén az egyetlen valóban királyi cselekedet mindig jót és sohasem rosszat tenni. Így volt a világ ura Makedón Sándor. Így vette birtokába Hercules⁸⁰ az egész világrészt azáltal, hogy megszabadította az embereket a szörnyektől, nyomorgatóktól, sarcolóktól és zsarnokoktól, jó bánásmóddal kormányozta, méltányosságban és igazságosságban megtartotta, nyájas fennhatósággal és a vidék vérmérsékletéhez illő törvényekkel nevelgette őket, pótolta, ami hiányzott és apasztotta, ami túltengett, megbocsátotta a múltat, örökre feledve minden korábbi sérelmet, hasonlóképpen az athéniak amnesztiájához, mikor Thraszübulosz hősiessége és iparkodása révén a zsarnokokat kivégezték, vagy ahhoz, amelyet Rómában Cicero hirdetett meg, majd Aurelianus császár idejében megújították.⁸¹

⁷⁵ A skolasztikus filozófiában intelligenciának nevezték azokat a mozgatókat, amelyek Arisztotelész szerint a szférák forgását elindították.

⁷⁶ Valószínűleg Machiavellire gondol.

⁷⁷ *Íliász*, 1. 231. Akhilleusz mondja Agamemnónnak: „nép rágója, király, hitvány nép várja parancsod”.

⁷⁸ Plutarkhosz, *Ízisz és Ozirisz*, 12.

⁷⁹ Helyesebben a *Munkák és napokban* (5. 112.). Az itt következőket Rabelais valószínűleg nem Hésziodosznál, hanem Plutarkhosznál olvasta: id. mű, 26.

⁸⁰ Nagy Sándor és Herkules összehasonlítása Plutarkhosztól származik (*Peri tész Alexandru tükhész*).

⁸¹ Erasmus, *Adagia*, 2. 1. 94.

Ezek a szeretet bájitalai, varázslatai és csábításai, amelyeknek segítségével békében tarthatjuk meg azt, amit kínkeservesen hódítottunk meg. És legyen bár király, herceg vagy filozófus, a hódító akkor uralkodhat a legtöbb szerencsével, ha az Erények helyébe az Igazságosságot lépteti. Erényét győzelme és hódítása megmutatta, igazságossága abban fog megmutatkozni, hogy a nép iránti jóakarral és jóindulattal hozza meg törvényeit, adja ki rendeleteit, védelmezi a vallást, biztosítja minden egyes ember jogait, mint ahogyan Augustus Octavianusról mondta a nemes költő, Maro:

*Nagy Caesar vasa villámlott, osztván az eléhullt
népeknek jogot...⁸²*

Ezért nevezi Homérosz Íliászában a jó hercegeket és nagy királyokat κοσμητορας λαων-nak, vagyis a nép feldíszítójének.⁸³ Numa Pompilius, a rómaiak második királya, az igaz államférfi és filozófus ebből a megfontolásból rendelte el, hogy Terminus isten ünnepén, amelyet Terminaliának neveztek, semmi olyant ne áldozzanak, amit megöltek, arra tanítván ezáltal, hogy a királyságok végeit, határait és csatolmányait békében, barátságban, jóságban kell megtartani és uralni, vérrel és fosztogatással be nem szennyezve kezünket.⁸⁴ Aki másképpen cselekszik, nem csupán szerzeményét veszíti el, hanem azt a botrányt és gyalázatot is el kell szenvednie, hogy gonoszul és alaptalanul jutott hozzá ahhoz, ami következképpen ki is csúszott a kezéből. Mert eből szerzett jóság eből vész el,⁸⁵ és még ha egész életében békében élvezi is szerzeményét, örökösei kezén elvész, és az elhunytat megint csak botrány fogja övezni, és átkozott lesz az emlékezete, mint méltatlan hódítóé. Hiszen ismeritek a közmondást: „A gonosz szerzeményt a harmadik örökös már nem élvezheti”.

Vegyétek észbe azt is ennél a cikkelynél, köszvényes iszákosok, hogy Pantagruel egy angyalból kettőt csinált, ami éppen ellentétes eshetőség a Nagy Károly döntésével, aki egy ördögből csinált kettőt, amikor a szászokat Flandriába, a flamandokat meg Szászföldre telepítette. Mivelhogya nem tudta a birodalmához csatolt szászokat függelemben tartani anélkül, hogy föl ne lázadtak volna, valahányszor neki Hispániába vagy más távoli országba kellett mennie, tulajdon országába, az iránta természetől fogva engedelmes Flandriába telepítette át őket; természetes alattvalóit, a flamandokat és Hainaut-iakat pedig Szászföldre telepítette, nem kételkedvén hűségükben, még ha idegen vidékre kerülnek is. Az történt azonban, hogy a szászok nem hagytak föl a lázongással és eredeti megátalkodottságukkal, a Szászföldön lakó flamandok pedig a szászok erkölceit és ellenszegülését szívták magukba.

⁸² *Georgica*, 4. 561–562. ford. Lakatos István.

⁸³ *Íliász*, 1. 375; 3. 236; Devcseri Gábor fordításában: „nép-tagoló” (a κοσμεω ige két különböző jelentéséről van szó).

⁸⁴ Plutarkhosz, *Aitiai Rhómaikai*, 15.

⁸⁵ Erasmus, *Adagia*, 1. 7. 82.

Hogyan lett Panurge a dipszódiai Salmigondin ura, és hogyan ette meg lábón a búzáját

2. fejezet

Mihelyst Pantagruel egész Dipszódia kormányzását a kezébe vette, Panurgenek adományozta Salmigondin uradalmát,⁸⁶ mely évente 6789106789 királyi arany⁸⁷ biztos jövedelmet hozott, nem számítva a cserebogarakból és csigákból származó bizonytalan bevételt, mely jó és rossz évben 2435768, illetve 2435769 gyapjasbirkatallért⁸⁸ tett ki. Némelykor pedig, ha jó volt a csigatermés és kapós a cserebogár, az 1234554321 szeráfot⁸⁹ is megüthette. Ám ez nem minden évben esett meg. A birtok új ura pedig olyan jól és körültekintően gazdálkodott, hogy nem egészen tizennégy nap alatt elpallotta három év biztos és bizonytalan jövedelmét. Nem egészen pallotta, mert ezt akkor mondhatnánk, ha kolostorokat alapított, templomokat emeltetett, kollégiumokat és ispotályokat építtetett⁹⁰ vagy kecskére káposztát bízott volna; hanem ezer kis lakomát és víg mulatságot rendezett, amelyeken mindenkit szívesen látott, főképpen a jó cimborákat, zsenge leánykákat és kacér hölgyikéket, tarra vágta az erdőt, vastag rönköket égetve hamut árult, előre vette föl a pénzt, olcsón adta, amit drágán vett, és lábón ette meg a búzáját. Amikor Pantagruel értesült a dolgról, nem sértődött meg, nem haragudott és nem bánkódott egy csöppet sem. Hiszen mondtam már nektek, és újra mondom, ő volt a legjobb a kis és nagy lurkók közül, akik valaha is kardot kötöttek a derekukra; mindent jó néven vett, mindent jóra magyarázott; soha nem aggódott, soha nem botránkozott meg: de száműzte volna is magát az ész isteni udvarházából, ha ellenkezőleg cselekszik, elkeseredik vagy indulatba jön, hiszen mindazok a javak, amelyeket az ég beborít és amelyeket a föld hordoz valamenynyire kiterjedésében: magasában, mélyében, hosszában és szélében, nem méltók arra, hogy érzelmeinket fölkavarják, érzékeinket és szellemünket megzavarják.

Csak félrevonta Panurge-t, és szelíden szemére vetette, hogy ha így kíván élni és nem óhajt másképpen gazdálkodni, akkor lehetetlen, vagy legalábbis nagyon nehéz lesz valaha is meggazdagodnia. Meggazdagodni? felelé Panurge. Ezt vette a fejébe? Azon töri magát, hogy engem meggazdagítson ezen a világon? Vígán élni akarjon, az jó Istenre és az jó emberekre!⁹¹ Más gondot és más igyekezetet be ne fogadjon isteni agyveleje szentséges hajlékába! Melynek nyugalmát bánattal és bosszúsággal felpaszományozott gondolatok semmiféle fellegei soha meg ne zavarják! Ha kegyelmed vígan, dévajul, jókedvűen él, én nagyon is gazdag vagyok! Mindenki ezt hajtogatja: „Gazdálkodj, gazdálkodj!” De az beszél gazdálkodásról, aki nem tudja, mi az. Tőlem kellene tanácsot kérnie. És tőlem tudja meg mármost kegyelmed, hogy amit bűnömül tudnak be, az nem egyéb, mint a

⁸⁶ A *Pantagruel*ben (32.) Salmigondint maga a szerző, Alcofribas kapta meg.

⁸⁷ V. Károly óta használatos aranypéNZ.

⁸⁸ AranypéNZ *agnus Dei* ábrázolással.

⁸⁹ Egyiptomi aranypéNZ.

⁹⁰ A tékozlást és az építést az eredetiben is szójáték kapcsolja össze: délapider (fr.) eltékozol, lapidus (lat.) kő.

⁹¹ Valószínűleg archaikus formula az eredetiben.

párizsi Egyetem és Törvényszék utánzása, márpedig ez a két hely az összeológia és egyúttal minden igazság forrása és eleven eszméje. Eretnek, aki ebben kételkedik, és szilárdan nem hisz. Ők mindazonáltal egy nap alatt megeszik a püspöküket, avagy a püspöksége jövedelmét (ami ugyanaz), egy évre előre, illetve némelykor kettőre is: azon a napon, amikor beiktatják. És ki nem bújhat ez alól, ha nem akarja, hogy azonnal elcsapják. Amellett a négy fő erény gyakorlása is. Az Óvatosságé, hogy előre vettem föl a pénzt, hiszen ki tudja, mi árt és mi használ. Ki tudja, áll-e még három esztendeig a világ. És még ha áll is, van-e olyan ostoba ember, aki meg meri ígérni, hogy három év múlva élni fog?

*Senkit oly forrón nem ölelt az ég fel,
holnapot hogy jót bizonyosra várjon.*⁹²

Az Igazságosságé: az egyenlőség értelmében,⁹³ hogy olcsón adtam (hozzátéveszem: készpénzért), amit drágán vettem (hozzátéveszem: hitelbe). Mit mond erről Cato az ő *Gazdálkodásában*?⁹⁴ A családapának (mondja ő) örökös eladónak kell lennie. Lehetetlen, hogy ezen a módon meg ne gazdagodjék végül, ha az utánpótlás kitart. A törvényesség értelmében: hogy jó (jegyezzük meg: jó) és derék cimborákat tápláltam, akiket ennivaló nélkül vetett Odüsszeuszként a jó étvágy szirtjére a Szerencse, továbbá jó (jegyezzük meg: jó) és fiatal hölgyikéket (jegyezzük meg: fiatal, mert Hippokratész mondása szerint⁹⁵ az ifjúság éhe türelmetlen, különösen ha eleven, pajkos, heves, mozgékony és csapongó), amely hölgyikék készséggel és jókedvűen részesítik gyönyörben a jóra való embereket, és oly mértékben platonikusak és ciceronikusak, hogy közismerten nem csupán önmaguk kedvéért születtek erre a világra,⁹⁶ hanem saját tulajdon személyüket egyfelől hazájukkal, másfelől barátaikkal is megosztják.

Az Erőé,⁹⁷ hogy kivágtam a vastag fákat, mint egy új Milón:⁹⁸ a sötét erdőket, farkasok, vadkanok, rókák búvóhelyeit, haramiák és gyilkosok gyülekezőhelyeit, orgyilkosok tanyáit, pénzhamisítók boszorkánykonyháit, eretnekek menedékhelyeit letaroltam, világos pusztasággá és kies fenyérré egyengettem, húzattam a nyirettyűt és ülőkéket készítettem az Ítélet éjszakájára.⁹⁹

A Mértékletességé: hogy lábon ettem meg a búzámat, salátákon és gyökereken élő remete gyanánt megszabadítván magamat az érzéki étvágyaktól, és takarékoskodván a gyengélkedők és szűkölködők javára. Mert így cselekedvén megtakarítottam a kapásokat, akik pénzt kérnek, az aratókat, akik a bort szívesen és vizezetlen isszák, a tallózókat, akiknek lepény kell, a cséplőket, akik Vergilius Thestylisének példáját követve¹⁰⁰ se fokhagymát, se vereshagymát, se mogyoró-

⁹² „Thyestes”, in *Seneca drámái*, Bp. Szenzár, 2006. 619–620. Kárpáty Csilla fordítása.

⁹³ Lásd Arisztotelész, *Nikomachoszi etika*, 5. 5. 1130b.

⁹⁴ Marcus Portius Cato, *De re rustica*, 2. 55. 7.

⁹⁵ Hippokratész, *Aphorizsmai*, 10. 13. A mű Rabelais szerkesztette kiadását 1532-ben jelentette meg Lyonban Sebastian Gryphius.

⁹⁶ Erasmus, *Adagia*, 4. 6. 81.

⁹⁷ Panurge szándékosan összekeveri a lelkiert a testi erővel.

⁹⁸ Krotóni Milón, az ókor egyik leghíresebb atlétája.

⁹⁹ V. ö. *Jel* 20,4.

¹⁰⁰ *Eklogák*, 2. 10.

hagymát nem hagynak a kertben, a molnárokat, akik többnyire tolvajok, és a pékeket, akik semmivel sem jobbak náluk. Ez talán csekély megtakarítás, az egerek pusztításáról, a magtári veszteségről, a zszisik- és zszusokrágról már nem is beszélve? A lábon álló búzából szép zöld mártást¹⁰¹ lehet csinálni, jól emészthető, könnyű főzetet, mely megörvendezteti az agyat, fölvidítja a lelkes szellemeket,¹⁰² lelkesíti a látást, megnyitja az étvágyat, gyönyörködteti az ínyt, megerősíti a szívet, csiklandozza a nyelvet, halványítja a bőrt, vastagítja az izmokat, temperálja a vért, felszabadítja a rekeszizmot, felfrissíti a májat, kiüríti a lépét, könnyíti a heréken, nyugtatja a veséket, meglazítja a gerincet, kiüríti a húgyvezetékét, kitágítja az ondóvezetékét, összehúzza a hererázó izmot, expurgálja a hólyagot, megduzzasztja a nemiszerveket, megigazítja a fitymát, megkeményíti a makkot, kiegyenesíti a hímtagot, javítja az emésztést, elősegíti a bőfögést, fingást, durroztatást, ganézást, vizelést, tüsszentést, csuklást, köhögést, köpködést, okádást, ásítást, takonyverést, szuszogást, sóhajtást, fújtatást, hortyogást, izzadást, fúróállítást, és még ezernyi ritka jótéteménye van. Ha jól értem (mondá Pantagruel), kegyelmed azt állítja, hogy csekély értelmű ember nem költethet sokat rövid idő alatt. Nem az első, akiben ez az eretnek gondolat megfogant. Néró ezt tartotta, és mindenképpen jobban csodálta nagybátyját, C. Caligulát, aki csodálatos találékonyssággal néhány nap alatt túladott az egész vagyonon és örökségen, amit Tiberius hagyott rá.¹⁰³ Am helyett, hogy betartotta és követte volna a rómaiak falánkság- és fényűzésellenes törvényeit, Orchiusét, Fanniusét, Didiusét, Liciniusét, Corneliusét, Lepidianusét, Antiusét és a korinthusziakét,¹⁰⁴ amelyek mindenkinek szigorúan tiltották, hogy egy év alatt többet költjön az éves jövedelménél, kegyelmed a *proterviát*¹⁰⁵ gyakorolta, ami olyasféle áldozat volt a rómaiaknál, mint a húsvéti bárány a zsidóknál; illet megenni minden ehetőt, a maradékot pedig tűzre vetni, semmit nem hagyni másnapra. Joggal mondhatom el kegyelmedről, amit Cato mondott Albidiusról,¹⁰⁶ aki féktelen tékozlással megette mindenét, amije csak volt, és amikor már csak a háza maradt, tüzet vetett rá, mondván: *consummatum est*, ahogy később Aquinói Szent Tamás is ezt mondta volt, amikor megette az egész orsóhalat.¹⁰⁷ Mindez nem számít.

¹⁰¹ A zöld mártás savanyú borból és gyömbérből készült, halhoz ették.

¹⁰² Galénosz szerint megkülönböztetünk a májban létrejövő természetes szellemeket, a szívben létrejövő lélekszellemeket és lelkes szellemeket, amelyek az agya eljutó lélekszellemeiből keletkeznek.

¹⁰³ Suetonius, *A csásarak élete*, Néró.

¹⁰⁴ Lásd Macrobius, *Saturnalia*, 3. 17.

¹⁰⁵ Propter viam (lat.) étkezés utazás előtt; lásd Erasmus, *Adagia*, 1. 9. 44.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Lásd *Jn* 19,30; Aquinói Tamás Szent Lajos király vendégeként szórakozottságból megette a királynak szánt egész orsóhalat, és közben egy érven törte a fejét, majd mikor megtalálta, felkiáltott: *Consummatum est*.

Hogyan magasztalja Panurge az adósokat és kölcsönkérőket

3. fejezet

Azonban (kérdé Pantagruel) mikor szabadul meg az adósságaitól? Majd ha fagy, felelé Panurge; majd ha minden ember elégedett lesz, és saját magunk örökösei leszünk. Isten óvjon attól, hogy megszabaduljak! Nem akadna többé senki, aki egy dénárt is kölcsönadna. Aki este nem hagy a kovászból, annak reggel nem kel meg a tésztája. Mindig tartozom valakinek? Az majd szüntelenül könyörögni fog az Úrhoz, hogy jó, hosszú és boldog életet adjon nekem, nehogy a kölcsönt elveszítse; mindenkor jót fog mondani rólam minden társaságban, mindig újabb hitelezőket fog toborozni nekem, hogy általuk törleszthessek, és ő más földjéről tölthesse föl az árkot. Amikor hajdan Galliában a druidák útmutatása szerint a jobbágyokat, szolgákat és ajtónállókat egytől-egyig elevenen elégették uruk és parancsolójuk temetése és tora alkalmából, nem szorongatta-e azokat a szép félsz, hogy uruk és parancsolójuk meg ne haljon, mert akkor kénytelenek lesznek ők is vele halni? Nem imádkoztak-e szüntelenül nagy istenükhöz, Mercuriushoz és Dishez, a pajzsos atyához, hogy tartsák meg őt sokáig jó egészségben?¹⁰⁸ Nem igyekeztek-e jól ellátni és szolgálni, hiszen vele együtt élhettek legalább, amíg meg nem halt? Elhíheti, hitelezőim a legbuzgóbb ájtatossággal fognak az életémért imádkozni, és rettegni fognak attól, hogy meghalhatok, annál is inkább, mert jobban szeretik a ruhájuk ujját¹⁰⁹ a karjuknál és a pénzüket az életüknél. Bizonyosság erre Landerousse uzsorásainak esete, akik felkötötték magukat, amikor látták, hogy a búza és a bor ára esik, és visszatér a jó idő. Minthogy Pantagruel nem válaszolt, Panurge folytatta: Szent facipő! ha jól belegondolok, adósságaimat és hitelezőimet szememre hányva kegyelmed arra kényszerített, hogy fölfedjem lapjaimat. Egek! abban az egyetlen minőségemben tudom magamat fenségesnek, tiszteletre méltónak és félelmetesnek, hogy az összes filozófusok vélekedése dacára (akik szerint a semmiből semmit nem lehet csinálni) ősananyag nélkül és semmi nélkül csináltam és teremtettem valamit.¹¹⁰ Mit teremtettem? Megannyi szép és jó hitelezőt. A hitelezők (ezt fenntartom mindvégig, a máglyával kizárólag) szép és jó teremtmények. Aki nem ad kölcsön, az csúf és rossz teremtmény, a pokol hitvány ördögének teremtménye. És mit csináltam? Adósságokat. Ó, ritka és antik dolog ez! Úgy értem, az olyan adósság, amely meghaladja a mássalhangzók és magánhangzók összes összekapcsolódásából létrejöhethető szótagok sokaságát, ahogy azt hajdan a nemes Xenokratész összeszámolta és kiszámította.¹¹¹ Ha az adósok kiválóságát a hitelezők számossága szerint állapítjuk meg, nem tévedünk a gyakorlati aritmetikában. Gondolja el, milyen jól érzem magam, amikor minden reggel alázatos, szolgálatkész és tiszteletteljes hitelezőket látok magam körül, és ha valamelyikre nyíltabban és biztatóbban nézek, mint a többire, a kópé mindjárt azt hiszi, hogy elsőként térül meg a költsége, ő lesz az első a sorban, és a mosolyomat készpénznek veszi. Úgy érzem magam, mintha az Urat játszanám

¹⁰⁸ Julius Cæsar, *A gall háború*, 6. 18–19.

¹⁰⁹ Szójáték. A *mancia* (ruhaujj) olaszul borralalót is jelent.

¹¹⁰ Plutarkhosz, *Peri tu mé dein daneizeszthai*, 5. 2.

¹¹¹ 100 200 000, lásd Plutarkhosz, *Szüimposziaka*, 8. 9–13.

a saumuri passióban, angyalokkal és kerubokkal körülvéve.¹¹² Ők a pályázóim, az élőködőim, a köszöntgetőim, a köszöngetőim és a szakadatlan szónokaim. És látván, hogy manapság mindenkit buzgó vágy és csikaró éhség hajt adósságok és új hitelezők után, már-már valóban azt gondolom, hogy adósságokból áll a hősi Erény hegye Hésziodosznál,¹¹³ ez az, amiből licenciátusom első fokozatát szerezttem, és amire minden ember vágyik és törekszik, de kevesen jutnak fel, mert nehéz az út. Mindazonáltal nem lehet adós akárki, és nem csinálnak hitelezőt akárkiből. És kegyelmed ettől a pihe-puha boldogságtól fosztana meg engem? Azt kérdi tőlem, mikor szabadulok meg az adósságoztól?

Van még sokkal rosszabb is, és a derék szentre, szent Babolinra¹¹⁴ mondom, egész életemben nem is gondoltam másnak az adósságot, mint afféle kapcsolatnak és összeköttetésnek az egek és a föld között, az emberi nemzetség megmaradása egyedüli módjának – vagyis ami nélkül igen hamar elveszne minden ember –, alkalmasint a világegyetem nagy lelkének, amely az Akadémikusok szerint megelevenít mindeneket.¹¹⁵ Hogy mennyire így van, képzelje el nyugodt lélekkel egy olyan világ eszméjét és formáját – ha tetszik, vegye a filozófus Metrodórosz¹¹⁶ által elképzelték közül a harmincadikat, vagy Petroniustól¹¹⁷ a hetvennyolcadikat –, amelyben se adósok, se hitelezők nincsenek: egy adósságok nélküli világot! Egyetlen csillag sem követne szabályos pályát abban! Teljes volna a zűrzavar. A Jupiter, nem vélvén magát a Szaturnusz adósának, megfosztaná őt szférájától, és homéroszi láncával¹¹⁸ felfüggesztené az összes intelligenciákat, isteneket, egeket, démonokat, génuszokat, hősokeket, ördögöket, a földet, a tengert és valamennyi elementumot. A Szaturnusz a Marssal szövetkezve az egész világot perturbációba taszítaná. Merkúr nem akarna a többiek szolgája lenni. Nem lenne többé a Camillusuk, ahogy etruszk nyelven nevezték:¹¹⁹ mert semmivel sem tartozna nekik. Vénusz nem volna venerábilis, mert semmit sem adna kölcsön. A Hold véres és sötét maradna: milyen alapon osztaná meg vele fényét a nap? semmivel sem tartozna neki. A nap nem világítaná meg a földet, a csillagok nem fejtenék ki jótékony hatásukat: mert a föld megtagadná tőlük a párákat és gőzöket, amelyekkel, mint Hérakleitosz mondta, a sztoikusok bizonyították és Cicero állította, a csillagok táplálkozni szoktak.¹²⁰ Az elementumok között se szimbolizáció, se alternáció, se transzmutáció¹²¹ nem volna: mert nem éreznék lekötelve magukat egymás iránt, semmit sem adván kölcsön egymásnak. A föld nem változna

¹¹² 1534 augusztusában adtak elő Saumurben egy misztériumjátékot, amelynek megrendezését Jean Bouchet, Rabelais barátja nem vállalta.

¹¹³ *Munkák és napok*, 5. 289.

¹¹⁴ Saint-Maur-des-Fossés első apátja, ahol Rabelais szerzetes, majd kanonok volt.

¹¹⁵ Platón, *Timaios*, 34b-37c, idézi Augustinus, *Isten városáról*, 13. 12. 2.

¹¹⁶ Lampszakoszi Metrodórosz, filozófus, Epikurosz tanítványa, i. e. 277-ben halt meg. Szerinte a világok száma végtelen.

¹¹⁷ Himérai Petronius, püthagóreus filozófus az i. e. 6. században. Csak Plutarkhosztól tudunk róla, lásd *Peri tón ekleloipotón khrésztérión*, 12–13.

¹¹⁸ Lásd *Íliász*, 8. 19. és 15. 18.

¹¹⁹ Plutarkhosz, *Párhuzamos életrajzok*, Numa, 7.

¹²⁰ Plutarkhosz, *Peri tón arezkontón toisz philosophoisz*, 2. 17. és Cicero, *Az istenek természetéről*, 3. 14.

¹²¹ Egy elem akkor szimbolizál egy másikat, ha közös tulajdonságuk van. Ha *alternálva* (kölcsönösen) kicserélik nem szimbolizáló tulajdonságaikat, akkor *transzmutálódnak*. A transzmutáció folyamatának elakadása szörnyeket eredményezhet.

vízzé; a víz nem transzmutálódna levegővé; a levegőből nem keletkezne tűz; a tűz nem melegítené a földet. A föld nem teremne egyebet, mint szörnyeket, titánokat, aloidákat,¹²² óriásokat; nem esne eső, nem fénylene fény, nem szelelné szél, nem lenne se nyár, se ős. Lucifer elszabadulna, és előjönne a pokol fenekéről a Fúriákkal, a Poinékkal¹²³ és a szarvas Ördögökkel együtt, és kiüzné az egekből úgy a kisebb, mint a nagyobb népek összes isteneit. Ez a világ, amelyik semmit sem venne kölcsön, nem volna más, mint kutyakomédia, Párizs rektoráénál is elfajzottabb ármány,¹²⁴ a Doué-i játékoknál¹²⁵ is zavarosabb ördögjárás. Az egyik ember nem mentené meg a másikat, hiába kiabálna, hogy „segítség! tűz van! árvíz! gyilkos!”, senki sem sietne segítségére. Miért? Mert semmit sem adott kölcsön, senki sem tartozna neki semmivel. Senki érdekét nem sértené, ha megégne, ha vízbe fúlna, ha tönkremenne, ha meghalna. Ugyanígy kölcsön sem adott volna semmit. Következésképpen ugyanígy nem lenne kölcsöne senkinél. Röviden, ebből a világból számúzva volna a Hit, a Remény, a Könyörületesség, holott az emberek arra születtek, hogy segítsék és segítljék egymást. És a helyükbe lépne a Bizalmatlanság, a Megvetés, a Gyűlölet, a bajok, a csapások és nyomorúságok összességének kíséretében. Joggal vélhetnénk, hogy Pandora palackja dőlt ki. Ember embernek farkasa lenne. Farkasembere és lidérce, amilyen Lükhaión,¹²⁶ Bellerophón¹²⁷ és Nabukodonozor¹²⁸ voltak, gyilkos haramiák, mérgekeverők, rosszindulatú rosszakaró rosszcsonatok, mindenki gyűlölné mindenkiket, mint Izmael,¹²⁹ mint Metabus,¹³⁰ mint Athéni Timon, akit ez okból neveztek μισανθρωπος-nak. Olyannyira, hogy a természetben könnyebb dolog volna a levegőben táplálni a halakat és az óceán fenekén legeltetni a szarvast,¹³¹ mint elviselni ezt a kölcsön nem adó csőcselék népséget. Szavamra, gyűlölöm őket!

És ha ennek a kölcsön nem adó, bosszantó és bús világnak a mintájára képzeli el azt a másikat, kis világot, ami az ember, akkor szörnyűséges zsbivásárt talál. A fej nem adja kölcsön a szem látását a láb és a kéz irányításához. A láb viszontag nem kegyeskedik hordozni. A kéz nem hajlandó dolgozni rá. A szívnek elege lesz abból, hogy a tagok pulzusa miatt erőltesse magát, és nem kölcsönöz többé nekik. A tüdő nem kölcsönzi nekik lehelletét. A máj nem küld vért táplálásukra. A hólyag nem óhajt a vesék adósa lenni: vizelet nem képződik. Az agy, természetellenesnek ítélvén a helyzetet, ábrándozni kezd, megtagadja az érzeteket az idegektől és a mozgást az izmokból. Summa, ebben a rendellenes, semmivel sem tartozó, semmit sem hitelező, semmit sem kölcsönző világban végzetesebb összeesküvés tanúi lennénk, mint amilyent Aiszóposz ábrázolt *Apológia*jában. Nem vitás, hogy belepusztulna; nemcsak hogy belepusztulna, de nagyon hamar belepusztulna,

¹²² Alóiosz fiai, a titánok, akik az eget akarták megostromolni.

¹²³ Poiné a fúriák egyike.

¹²⁴ Megválasztását hírhedt intrikák kísérték, lásd Brantôme, *Oeuvres*, Párizs, Jules Renouard, 1867. 3. 106.

¹²⁵ Doué-la-Fontaine Saumurben, tíz mérföldre Chinontól, Rabelais szülőhelyétől.

¹²⁶ Jupiter változtatta farkassá, mert vétett a vendégszeretet törvénye ellen.

¹²⁷ Az istenek gyűlölték, mert a Pegazus hátán át akart repülni az Olümposz fölött.

¹²⁸ Ökörré változott, lásd *Dán* 4,30.

¹²⁹ *Ter* 16,12.

¹³⁰ *Aeneis*, 1. 11. 539.

¹³¹ Erasmus, *Adagia*, 1. 4. 74.

még ha maga Aszklépiosz volna is mellette. És teste hirtelen rothadásnak indulna; mélységesen sértett lelke pedig menne az ördögbe, a pénzem után.

Panurge adósokat és hitelezőket magasztaló elmélkedésének folytatása

4. fejezet

Ezzel szemben képzeljen el egy másik világot, amelyben mindenki kölcsönöz és mindenki tartozik, mindenki adós és mindenki hitelező. Ó, micsoda harmónia az egek szabályos mozgásaiban! Mintha hallanám is, akárcsak hajdan Platón.¹³² Micsoda szimpátia az elementumok között! Ó, hogy gyönyörködik majd művében és alkotásában a Természet! Ceres búzával rakva, Bacchus borral, Flóra virággal, Pomona gyümölcsökkel, Juno nyugodt legében,¹³³ nyugodtan, jótékonyan, tetszetősen! Elmerülök a szemlélődésben. Béke, szeretet, hajlandóság, hűség az emberek között, pihenés, lakomák, ünnepségek, vigalom, öröm, arany, ezüst, aprópénz, láncok, gyűrűk, árúk vándorolnak kézről-kézre. Se perek, se háborúk, se viták; senki nem lesz uzsorás, falánk, fukar, elutasító. Igaz Istenemre, nem ez lesz-e az aranykor, Szaturnusz uralma, az olümposzi régiók eszméje, ahol minden más erény elenyészik, és egyedül a Könyörületesség regnál, kormányoz, uralkodik, diadalmaskodik? Mindenki jó lesz, mindenki szép lesz, mindenki igaz lesz. Ó, boldog világ! Ó, ti, e boldog világ lakói, háromszorosan, négyszeresen boldogok!¹³⁴ Úgy tűnik nekem, mintha ott volnék. Hitemre mondom, ha ennek a világnak (ennek a boldog világnak, amelyik mindenkinek kölcsön ad, és semmit sem utasít vissza) volna pápája, körülötte tolongó bíborosokkal és Szent Kollégiummal, néhány év múlva a legerősebb, legcsodatévőbb szenteket láthatnánk, több szentleckével, több fogadalommal és több gyertyával, mint Bretagne kilenc püspökségében együttvéve. Az egyetlen Szent Yves kivételével.¹³⁵ Kérem, jusson eszébe, hogy amikor a nemes Pathelin isteníteni akarta Guillaume Josseaulme atyát, és isteni magasztalásokkal a harmadik égbe emelni, nem egyebet mondott, mint ezt:

*És így adta kölcsön
Élelmét annak, aki kérte.¹³⁶*

Ó, mily szép szavak! Képzeld el ennek mintájára a mi mikrokozmoszunkat, id est *kis világunkat*, vagyis az embert, amikor minden tagja kölcsönöz, hitelez és tartozik, vagyis természetes állapotában! Mert a Természet nem másért alkotta meg az embert, mint hogy kölcsönadjon és -vegyen. Az egek harmóniája sem nagyobb, mint amilyen az ő berendezkedéséé lesz. E mikrokozmosz alapítóját az a

¹³² Platón sehol sem beszél erről.

¹³³ Juno uralja a levegő alsóbb rétegeit, lásd Cicero, *Az istenek természetéről*, 2. 26. 66.

¹³⁴ Vergilius, *Aeneis*, 1. 94.

¹³⁵ Sehol sem tiszteltek annyi kétes szentet, mint Bretagne kilenc püspökségében. Szent Yves Bretagne legfőbb védőszentje volt.

¹³⁶ *Pathelin mester*, 172–173.

szándék vezérelte, hogy megtartsa benne a lelket, akit vendégként helyezett oda, és az életet. Az élet a vér. A vér a lélek székhelye. Ezért egyetlen érdemes munka van ebben a világban, és az nem más, mint a vér szakadatlan koholása. E koholásban minden testrésznek megvan a maga hivatala; és olyan láncolatot alkotnak, amelyben szüntelenül kölcsönöznek egymástól, kölcsönadnak egymásnak és egymás adósai maradnak. Az anyagot és a fémet, amely alkalmas arra, hogy vérré transzmutálódjon – a kenyeret és a bort – a természet szolgálatja. E kettő magában foglalja az összes táplálékot, amit gót nyelven *companage*-nak neveznek.¹³⁷ Ezek feltalálásán, elkészítésén és megsütésén dolgoznak a kezek, kelnek útra a lábak, és hordozzák az egész gépezetet; irányítanak mindent a szemek; az étvágy a lépből származó kevéske savanyú epe segítségével figyelmeztet, hogy ideje a gyomor kemencéjébe vetni a táplálékot. A nyelv próbára teszi; a fogak megrágják; a gyomor megkapja, megemészti és nyirokká alakítja; a mezenterikus vénák felszívják, ami jó és hasznos; hátrahagyják az exkrementumot, amelyet a megfelelő úton kiürít egy kilökő erő, a többit a májba szállítja; az transzmutálja, és vért csinál belőle. Mit gondol, micsoda örömmel fogadják a szorgoskodók ezt az aranypatakat, mely egyedüli táplálójuk? Az alkimista öröme sem lehet nagyobb, amikor hosszas fáradozás, megannyi törődés és költség eredményeként transzmutálódni látja a fémeket kemencéjében. Ekkor aztán mindegyik testrészen azon igyekszik és azért töri magát, hogy megtisztítsa és finomítsa ezt a kincset. A vesék az emulgens vénákon keresztül kivonják belőle a vízességet, amit vizeletnek nevezünk, és a húgyvezetéseken át lefolyatják. Odalent alkalmas tartály található, ez a hólyag, amely a megfelelő időben kifelé ürül. A lép kivonja és megköti a földességet, amit fekete epének nevezünk. Az epehólyag a fölösleges sárga epétől szabadítja meg. Ezután egy másik műhelybe kerül, hogy tovább finomodjék: ez a szív, amely szisztolés és diasztolés mozgásaival vékonyítja és tüzesíti, jobb kamrájában tökéletesíti, és a vénákon át elküldi az összes testrésznek. Minden testrészen magába szívja, és kedve szerint táplálkozik belőle: a lábak, a kezek, a szemek és a többi; és így lesznek adósai, akik előzőleg hitelezői voltak. Bal kamrájában úgy elvékonyítja, hogy már spirituálisnak mondjuk, és elküldi valamennyi testrészen az artériákon keresztül, hogy a vénák másféle véret hevítse és levegőztesse. A tüdő lebenyeivel és leheletével fáradhatatlanul frissíti. E jótétemény fejében a szív a legjobbat juttatja neki az arteriális vénán¹³⁸ keresztül. A végén olyannyira kifinomul a csodálatos hálózatban,¹³⁹ hogy a továbbiakban lelkes szellemek¹⁴⁰ támadnak belőle, amelyek segítségével képzel, elmélkedik, ítél, dönt, mérlegel, okoskodik és emlékezik. Az iskoláját! Elpusztulok, odavagyok, elveszek, ha egy ilyen hitelező és tartozó világ mélységes mélyére hatolok! Higgye el, kölcsönadni isteni dolog, tartozni hősi erény!

És ez még nem minden. Ez a kölcsönző, hitelező és tartozó világ az ő nagy jószágában a táplálkozást elvégezvén arra is gondol, hogy a még meg sem születetteknek kölcsönözzön, kölcsönzés révén megörökítse magát, ha tudja, és magához

¹³⁷ A langue d'oc-ot mondták gót nyelvnek; *companage* vagy *companatge*: a szokásos ételek összessége egy házban, a kenyeret és a bort kivéve.

¹³⁸ arteria pulmonaris (vénás vért szállító artéria)

¹³⁹ Galénosznál *admirabilis plexus retiformis*. Vesalius kimutatta, hogy nem létezik.

¹⁴⁰ Lásd 32. sz. jegyzet.

hasonló képmások által sokasítsa: ezek a gyermekek. E célból minden testrészt elkülönít és lecsíp a legfinomabb táplálékából egy adagot, és leküldi oda, ahol a természet erre alkalmas vezetékeket és tartályokat készített elő, amelyekben célszerű alakot ölt, miután hosszú és kanyargós utat tett meg a nemi szervekben, és mind a férfiban, mind a nőben kedvező helyet talál az emberi nem fenntartása és folytatása céljából. Ez az egész pedig kölcsönzés és adósság által történik: mert a házastársak, mint mondják, ezzel *tartoznak* egymásnak. A természet végeláthatatlan kint készít annak, aki ezt visszautasítja: heves testi bántalmakat és az érzékek zavarát; a kölcsönzőre ellenben jutalom vár, élvezet, vígság és gyönyör.

Hogyan utálja Pantagruel az adósokat és kölcsönadókat

5. fejezet

Értem (felelé Pantagruel), és látom, hogy kegyelmed jó és lelkes védelmezője ügyének. Ám prédikáljon és prókátorkodjon mostantól akár Pünkösdig, az a meglepetés fogja érni, hogy cseppet sem győz meg, és bármilyen szépen beszél, nem vesz rá, hogy adósságba verjem magamat. Ne tartozzatok senkinek semmivel (mondta a szent Küldött¹⁴¹) a szereteten és felebaráti hajlandóságon kívül.

Szép alakzatokat és diatipózisokat használt, amelyek nagyon tetszettek is; ám azt mondom, hogy ha elképzeli, amint egy ilyen pimasz csimasz és kulcsínező kölcsönző visszatér egy városba, ahol már ismerik az erkölcsseit, akkor azt fogja látni, hogy jövedele nagyobb rémületet és reszketést kelt a polgárok körében, mint ha a pestis ütött volna be, abban a formájában, ahogyan a tüanai filozófus látta Epheszoszban.¹⁴² És azon a véleményen vagyok, hogy a perzsák nem tévedtek, amikor a hazugságot a második legsúlyosabb bűnnek tartották az első, az adósság után.¹⁴³ Mert az adósság és a hazugság rendszerint együtt jár. Mindazonáltal nem akarom azt állítani, hogy soha nem kell adósságot csinálni és soha nem kell kölcsön adni. Nincs az a gazdag ember, aki némelykor ne tartoznék. Nincs az a szegény ember, akitől némelykor ne lehetne kölcsönözni. Ott az az eset, amiről Platón szól a *Törvényekben*,¹⁴⁴ elrendelvé, hogy senki ne engedje a szomszédait vizet meríteni a kútjából, ha azok előbb a saját mezőjükön le nem ástak és fúrtak a ceramitnak (vagyis fazekasagyagnak) nevezett rétegig, anélkül hogy ott forrásra vagy vízérre bukkantak volna. Mert ez a fajta föld zsiros, erős, sima és sűrű állagánál fogva visszatartja a nedvességet, és nem engedni elszivárogni vagy elpárologni. Ilyeténképpen nagy szégyen mindig mindenütt mindenkitől inkább kölcsönkérni, mint dolgozni és pénzt keresni. Csakis akkor kellene (véleményem szerint) kölcsönkérni, amikor a munkálkodó személy nem tud hasznot húzni a munkájából, vagy amikor javaiban nem várt veszteséget szenved. De hagyjuk ezt a témát, mostantól ne ragaszkodjon a hitelezőkhöz; a múltat megbocsátom. A legtöbbnek, amit e tárgyban tehetek, a legkevesebbje (mondá Panurge), hogy

¹⁴¹ Szent Pál.

¹⁴² Tüanai Apollóniosz, lásd *Philosztratosz, Ta eisz ton Tüanea Apollónion*, 4. 4–10.

¹⁴³ Plutarkhosz, *Peri tu mé dein daneizeszthai*, 5.

¹⁴⁴ 8. 866b.

köszönetet mondok kegyelmednek; és ha a köszönet mértékét a jötevő érzéseinek kell megszabniuk, akkor az végtelen és múlhatatlan lesz, mert a szeretet, amelyben részesíteni kegyeskedik, túl lévén a becslés kockavetésén és minden súlyt, minden számot és minden mértéket meghaladván végtelen és múlhatatlan. Ha azonban a mértéket a jótéteményben részesített tulajdonsága és a kapó elégségessége szabja meg, akkor igencsak bágyadt lesz az. Kegyelmed igen sok jót tett velem, és sokkal többet, mint amennyi megilletne, többet, mint amennyit megszolgáltam, többet, mint amennyit érdemeim indokolnak, ezt be kell vallanom; mégsem annyit azonban, mint gondolja. Ez fáj nekem, ez éget és viszket. Mert ha mostantól nem tartozom, hogyan fogok viselkedni? Higgye el, rossz lesz a modorom az első hónapokban, mivelhogy se szokva, se idomítva nem vagyok hozzá. Ettől nagyon félek. Ráadásul mostantól egyetlen szellentés sem születik egész Salmigondinban, amit ne az én orromnak szánnának. Az egész szellentős világ minden szellentője ezt fogja mondani: Nesze, a nem tartozóknak! Az életem hamar véget ér, előre látom. A sírfeliratomat kegyelmed gondjára bízom. És fingban főve fogok meghalni. Ha majd egy napon a szokásos gyógyszerek nem lesznek elegendőek az orvosok számára, hogy megfingassák a szörnyű haskólikában szenvedő derék asszonyságokat, alkalmas szerként kínálkozik az én összefingott kópé testem múmiája. Akármilyen keveset vétet be velük kegyelmed, jobban finganak majd tőle, mint bárki hinné. Kedvem volna ezért arra kérni, hagyjon meg adósságaimból néhány százat, amiképpen XI. Lajost arra kérte Chartres püspöke, Miles d'Illiers, amikor az megszüntette az ellene indított pereket, hogy hagyjon meg néhányat neki, hadd gyakorolja magát. Inkább odaadom az egész csigatenyészetemet, a cserebogártenyészetemmel együtt, csak a tőkém ne kelljen kisebbitenem. Megmondtam már (mondá Pantagruel), hagyjuk ezt a témát.

CSORDÁS GÁBOR fordítása

(A fordítás azalatt készült, amíg a Centre national du Livre ösztöndíjával a Collège International des Traducteurs Littéraires vendégszeretetét élveztem Arles-ban.)

A Repülő szőnyegből

63. Egy halott románca

(trochaikus sánta tetrameter – szkázon¹)

*Füst a lelke, füst a farka, felkavarta szándékom.
Összevissza szédelegve rálelek, ha nincs testem.
Összejönni: széna-szalma. Illatát is itt érzem.
Hamvasztókemence-hangja sír alatt is értem szól.*

65. Túlvilági tünődés

(lírai trocheus²)

*Lesz-e éjféli, lesz-e hajnal, nem tudom.
Lesz-e élet, vagy felejtve száll a fecskék szárnyain,
s évszakokból, parti szélből, tengerekből összeforr
egy világ, mely nem valódi. Nem zavarja ébredés.*

66. Ima

(léküthion³)

*Félve fogd a lelkemet...
Ezt akartad, Istenem:
hogy világra szüljenek,
s vissza is fogadjanak?
Félve fogd a lelkemet.*

-
- ¹ – u – x | – u – x | | – u – x | – – – Metszete a középdiérezis. Olyan négy ütemű csonka trochaikus sor, melynek utolsó rövid szótagja helyett is hosszú áll. Hippónax alkalmazta, ezért hippónakteionnak is hívják.
- ² A trochaikus ütemeket krétikusok (– u –), palimbacchiusok (– – u), molosszusok (– – –) és spondeusok (– –) helyettesíthetik. Gyakori a krétikus zárlat – ebben a szövegben is az utolsó ütemek helyén ez áll.
- ³ – u – u – u – kólon. Negyedfeles trocheus, helyettesítő láb sehol sem lehet.

67. Termékenységi rítus
(itüphallikus⁴)

*Föl-le jár a lelkem,
testi tűzben állok.
Ég a Nap, kipattan
zöld tüzén a fűszál.
Mindenütt a nyílás
hív, magom kiömlik.
Nem marad szemérem.*

*Bodza lángja, szirma
pattogón virágzik,
kelyhe is kibomlott,
méh repül kibontva.
Testi tűzben állok.
Föl-le jár a lelkem.*

70. Anonim
(hipodochmius⁵)

*Eldobom nevem,
rám akaszkozik,
kútba rejthetem,
issza életem,
tűzbe dobhatom,
ég velem, parázs.
Füstje elborít,
megtalálja más.*

73. Sorskerék
(két lábú trocheus)

*Élni nem kell,
halni nem kell.
Éltem eddig,
vagy semeddig...
Meg se haltam?
Haltam addig,*

⁴ A görög termékenységrítusok phallikus szimbólumait énekelték meg ebben a ritmusban. Képlette – u – u – –. Ez is trochaikus kólon, helyettesítő láb nem állhat.

⁵ – u – u – kólon. Helyettesítő láb sehol sincs. A drámaköltészetben használatos, egyedül ritkán alkot sorozatot.

míg az élet
újra nem szólt:
éltem aztán
újra ennyit,
újra haltam,
újra éltem,
míg sokára,
nagy sokára
újra hallom,
mégse értem:
nincs, ki értse –
élni nem kell.
Halni nem kell.

75. Csónak-sanzon
(hármás trocheus + 3. epitritus⁶)

Jöjj, karomba zárlak,
fél életem
átadom, vagy inkább
megszüntetem.

Mert szemedbe nézni
könnyű halál.
Mert szemembe nézni
könnyű halál.

⁶ A 3. epitritus képlete – – u –

méregtelenítés

*te, ki számon tartod vérképem
csillagrendszerét, adj nekem
felhőtlen laborképet! ne engedj
idegen napok arcába, szemébe
nézni, elfénylő remények
díszes zuhanását tükrözni vissza,
untalanul! és fogadd jó szívvel
az elköltözőket, a hozzám már
vissza soha nem bútorozókat!
legyen még reményük dacban,
vesében, májban, új lakások sötétlő
üregében méregtelenítve tisztulni!*

*és tudd, hogy csalódnai bennem,
újra, végül is csömör: dicsőség.
kezdeni elszánt, öröklött diétákba.
és hizlalódj lassan az elcsukló imákon.
adok le vért, frisset, megint.
mennyi érv maradt még a maradásra,
és mit engedsz felfogni magadból?
hogy találjak rád koleszterin, triglicerid,
szeretethiányos keresztutcaimban?
istenem, gyógyíts meg magaddal, húzd
ki a tűt, hogy a pirosnál biztosan felismerjelek!*

Egy ritka altípusban

Évek óta nyár van, néha heves zivatarok csapnak le, utána megint fellazul a porrengeteg. Nincs mit méricskélnem, csak két szélsőérték létezik, köztük nem feszül semmi, amiről érdemes volna szót ejteni. A nagy ugrás, amikor káprázatos gyorsasággal átlendülünk egyiktől a másikhoz, a keletről ostobán, céltalanul átszáguldó felhők, majd a valószerűtlenül súlyos forróság, minden annyira ismerős már, hogy szinte észre sem veszem. Ez a legrosszabb az egészben, ez az idő múlását és a természet rendjét háttérbe szorító egyhangúság, a számban eggyé váló ízek, az árnyékot kereső emberek kiismerhető mozgása és a levakarhatatlan gyanakvás, hogy ez így is marad: semmi sincs, ami felkeltené és irányítaná figyelmünket. Vezér lehetnék köztük, ezt biztosra veszem, ennyi lassú állat fölött egy csúcsragadozó, de van valami a levegőben, ami kiöli belőlem az agresszivitást. Szinte csak védekezem, bár ez is napi elfoglaltságot jelent. Idegek vesznek körül, és csak azok felől vagyok nyugodt, akiknek a felbukkasására már alhattam egyet. Ha van időm és esélyem aludni – akkor még élek, túléltem a találkozásokat. Egy kis alvás, egy nap kegyelem. Ráadásul úgy kell küzdenem, hogy nincs összhangban a testem és a lelkem, s ez a körülmény állandóan kétes helyzetekbe sodor.

Reggel a nap itt a Grand-Donat környékén az összes többi menekülő városrésznél is hamarabb bemászik a szemhéj alá. Képtelenség békésen ébredni, nincs árnyék, ahová be lehetne húzódni; az első sugarak felszúrják a pupillát, és a fájdalom ott köröz a koponyában. A Baise híd lába alatti nagyobb forgalmú utak, a külvilág zajos féregmozgása csak ezután ér el hozzám. A földbe süllyesztett lánchorgonyok átsugározzák a remegést az emberek végtagjaiba, de még a hangjukba is – a hideg kiráz tőle. Ez a kettősség, a forró tű a szememben, s a hideg a gerincem mentén, mintha előrevetítenék az örületet, nemcsak a testem és a lelkem, hanem a tetteim és a gondolataim is folyamatosan szembeszegülnek egymással. Egy ilyen város, mint ez, a maga közel kétmillió lakosával, zsúfoltságtól repedező alakzataival van olyan nagy, hogy eltűnjek benne, de minden rohadt pirkadattal letapogat ez a gőzölgő szkener, és a következő órákra ezzel el is vezett a remény. A kezem gyors, ha lőni kell, a reflexeim kiválóak, s olyan gyorsan futok, hogy utolérhetetlen lennék, egyedül a fény talál meg. És a zaj.

Ennek ellenére nem hiszem, hogy az emberiség rajtam kívül még egy példányt fel tudna mutatni, aki iskolázottság, intézményes képzés, szakértők által irányított gyakorlat nélkül idáig jutott volna. Hisz épp ez az, az iskolák, az intézmények, a zsarnoki természetű szakértők azok, akik beleássák magukat az embermasszába, hogy az életképeket kihalásszák és megsemmisítsék. Mindennek ellenére semmilyen néven nevezhető, érdemleges érzéseim nincsenek a fölém rendeltékkel kapcsolatban, nem vagyok rájuk dühös, elfogadom, hogy mindez

a természetükből fakad. Tárgyalni lehetetlen velük, folyamatos akcióban vannak, és ha a dolgok mélyére tekintenek, be kellene vallanom, hogy a megátal kodottságnak ez az ökonómiája, a konfliktusosság esztétikája csodálattal tölt el: domináns és mindentudó lények ők, akiket általában mégis sikerül legyőznöm. Hányszor láttam, hogy a találat után kimerevednek, s az alatt a néhány másodperc alatt, míg el nem dőlnek, a testük apró hullámokat vet, mintha vízben lebegnének. Hagyományosan fegyelmezett mosolyuk alig akar lecsúszni a képükről, olyan alapos a kiképzésük. Egy ilyenell kellene öszszefutnom ma délután négykor a Lindsay sarkán lévő belga sörözőben. Nem tūrhetett halasztást, hogy az információimat megosszam az illetékesekkel. Soha nem akartam igazán beszélni, a beszéd elégtelen a legelemibb reprodukcióhoz is, most mégis jó volna félrehú zódni valakivel egy bár szegletébe, és engedelmesen átadni a tapasztalataimat.

Pár sarok keletre a Tanghe konzern emblematisus irodaháza, abban lehet bízni, hogy hamarosan ideérnek a vasbeton héjrról leváló árnyékfoszlányok. Ha ideérnek, máris lehet mozogni valamennyire, s akkor azonnal le kell innen lép nem. A folyosók egyetlen sablon alapján készülhettek, rendeltetésüket a vezér magas idealizmusa jelölte ki, annyira egyformák, úgy érzem, mintha nem haladnék. A lábunk alatti kivételével a kocka alakú lift öt lapja tükör. A mellettem álló egyenruhás nem fog gyanút, szemem sarkából nézem a fenti tükörben az elhivatottságról árulkodó testtartását, s hogy a feje búbján hemzseg a korpa: az egész olyan, mint a legvidámabb mennyezetdekoráció.

Megálllok a hatalmas aulában. Van egy külső traktusa is, ott régen madarak is voltak, de a galambféléknek vagy a verebeknek pár éve szerte a földrészen annyira elenyésző a számuk, hogy takarítani sem kell utánuk. Itt pedig, az izgágák nak rendelt acélmonstrumban, látszatra az emberek után sem kell – sehol senki, s mindez csak azt a társadalmat megbotránkozató híresztelést erősíti, hogy a hasonló intézményekből valóban kitiltottak minden látogatót. Nehéz lesz kijutnom.

Egy hónapja voltam a Goroka átmeneti intézetben, csak egyetlen éjszakát töl tettem ott, de láttam, milyen falrengető trükkjeik vannak. A Goroka földszinti falain nincs kijárat. Kijutni az első emelet északi oldaláról egy fedett átjárón, összekötő folyosón át lehet, mely a húsz méterre lévő fogadóépületbe érkezik le. Azok a rohadékok csináltak néhány párhuzamos összekötő folyosót is, melyek azonban a földszinten zsákutcaként egy fallal voltak lezárva. A nyitott ég alatt egymás mellett sorakozó folyosókon végig ablakok voltak, s ha netán megtalá lod is az egyetlen használható utat, az első lépéstől kezdve szentül meg vagy győződve róla, hogy a melletted sorjázó ablakokból szemmel tartanak. Kérdé semre – önkéntelenül az elismerés hangján szólaltam meg – csak reggel árul ták el, hogy dísztelen posztamensekre mellszobrokat állítottak, máshová festett portréablákat helyeztek el, melyekre átpillantva a szökni készülőök szemrehá nyóan merev tekintetekkel találkozhattak. A halandó test már nem trendi, de fizikai személyeket egy második testtel kiváltani, az már trendi.

Mindegy, itt, ebben az acél- és üvegfelhőként meredő épületben nincs tétje ezeknek a trükköknek, nincs hová bújni, belelátanak a vesémbe, lesnek kívülről – csak a fölsőbb szintek kaptak néhol árnyékoló vinilpaneleket – és belülről is: amikor a balesetem után a protézist belém tették, hülyék lettek volna kihagyni az azonosító chipet. Űgyesen, helyes ösztönnel kell lavíroznom a termináljaik

közt. Az aula teljesen csendes, bár mellettem a falban ketyeg valami rendületlenül. El lennék keseredve, ha a szívdobbanásaimat hallanám visszaverődni.

*

Bárhogyan is van, adni kell a látszatra. Meg kell magam mutatni teljes pompában, mert az első benyomás nagyon fontos. A veszélyes vad is sarkon fordul, ha elsőre úgy hiszi, hogy méltó ellenfele közeleg. Hadd higgyék, hogy megerősödve térek vissza az életbe. Ez becsaphatja őket, a magabiztos ember többé már nem csupán szerkezet nélküli forma, megjelenése olyan, akár egy tökéletesen hamisított plasztik igazolókártya. Gond nélkül jutok át a porta előtt, a lelepleződéstől való félelem nem is olyan szörnyű, mint hiszik az emberek. Átvágok a négysávos utat bezsongó járművek közt a túloldali árnyasabb járdára. Elgyalogok az Attigny szálló külső terasza előtt, lassan, urasan, mint aki nemhogy a kietlen HeidenPELLIER-ből, hanem, teszem azt, Rómából érkezett a minap. Majd hirtelen ötlettől vezérelve tovább megyek egy buszsáv ívét követve, s a Baldwin Woods-nál jobbra kanyarodva elérek a torkolathoz. Sokat voltunk itt a feleségemmel és a lányommal, a Bieberbach ömlik bele a Minija-ba, igazából semmi különös, csak a kétféle színű víz keveredése izgatott, a kétféle történet ilyen könnyed egymásba szívódása. Mindkettő a maga vonalán megy, amíg teheti, amíg a külső korlátokat le bírja gyűrni, a kényszerhelyzeteket kikerülni, ha meg már nem megy, viteti magát, de olyan természetességgel, hogy észre sem vesszük a vereségét. Az én történetem is ilyen, itt vagyok, engedem, hogy egy másik történet a maga módján felhasználhasson.

Miközben máris látnom kell, hogyan rángatnak vissza a földre – eltévedtem. Hiába nézek körül, egy város elhallgattatott épületei elutasítóan sorakoznak. Sosem látott fém tartószerkezetek, rámpák, nyersbeton felületek, rideg sűrűség. Vak utcák, Hamsa, Taikos... Befelé haladok az egyformaság fejet fájdtató területére, a mind árnyalatlanabb sémák világába, de kérdezni tilos: a járókelők mindegyike gyanús, mert mi van, ha rám vannak állítva? Ha követnek? Ha megfigyelnek? Természetes, hogy megfigyelnek, hiszen formás jelentésekben kell beszámolniuk a napi tevékenységemről, mint ahogy nekem is a másokéről. Itt a Kolna utca és a Kommunal... A Wartinger panzió, mintha már derengene... Valamelyik párhuzamos utcára keveredtem. Nincs lehetőségem rá, hogy várjak, megállok, a tenyeremet a fülemre tapasztva leguggolok, és ordítok, ahogy a torkomon kifér. Ha a fájdalom a légószirénáét, akkor az elbizonytalanodás a lélekarhang hangját hívja elő, és alig hihető, de sokkal, ismétlem, sokkal rosszabb ezt hallgatni, ahogy rezegteti a koponyámat, majd csend, s újra a rezgés, kimérten, türelemmel, s ez a türelem odaszegez a semmihez. El kell nyomni valahogy a hangokat és a csendet is, muszáj ordítani.

Felnézek, a kórház laborszárnyához hasonló épület mellett vagyok, nem messze a bejáratától. Látom, hogy a portáról elindul felém az egyenruhás alak, nem fenyegetően, inkább kíváncsian, s néhányan állnak körülöttem is. Felállok, elnézést kérek a báméskodóktól, s egyenletes léptekkel elindulok a fölerősödő széllel rohanó felhők irányába. A természet segítségével fogok kikeveredni ebből a csapdából.

Mert muszáj kíméletlenül előretekintve haladnom, értelme van az életemnek. A külvilág számára halott dologról tudok valamit, amit csak én láthatok, érezhetek, ízlelhetek. Nálam van. A *képlet* már-már bosszantóan infantilis, öltözőasztalkán, előszobai komódon hagynak ilyen cetliket, melyen krikszkrakszok, pár betű, szám olvasható, az értelmüket első ránézésre nem lehet megfejteni. De ha csak kicsit is ismerjük azt, akinek a komódján találtuk, ott állunk a megfejtés kapujában. Jókor voltam jó helyen, ahogy mondani szokták, a gyászos városkában, HeidenPELLIER-ben, melynek sóvárgássá erősödő szomorúsága alaposan fejbe vágott. Pedig először még azt sem tudhattam, kit kell keresnem. De megkönnyítették a dolgom a szabályozási hiányosságok, egy belső protokoll, melyről azt hitték, kijátszhatatlan. Egy zseniális feltaláló környezetében minden, ami hétköznapi, kiugrik az összefüggéseiből, s nekem csak ezeknek a szokványosságokkal tüntető *rendellenességeknek*, rikító affektusoknak a feltűnésére kellett összpontosítanom. És megtaláltam, akit kerestem. Rendőr ismerősömnél nézegettem a monitoron adatbázisokat, amikor valami, talán az emberi kíváncsiság, arra ösztönzött, hogy a job hopping, vagyis a munkahelyváltás gyakorisága alapján konkrétan is rákeressek az adatbázisokban szereplőkre. Aztán amikor szűkítettük a kört, új és újabb adatbázisok jöttek, és számolatlanul a fotóalbumok, a rejtett kamerás fölvételek és a lehallgatási jegyzőkönyvek. Olyan valaki kellett nekem, aki a szabályozatlan értelem látszatával védekezik, a vándorlás nagy stratégiája, egy felszínközeli, titkos járatokat ismerő zseni, bár olvastam már róla, hogy a zseninek sajátja bizonyos értelemellenes magatartás is, divinis influxibus oraculisque... Egy olyan férfi kell nekem, aki úgy viselkedik, mintha egy új nyelvet kívánna kidolgozni, és a cél érdekében az agya a régi nyelvhez kötődő minden ismeretét törli; de akin látszik, hogy a megfelelően végzett fellazítás érdekében maga körül mindenkit emlékezésre csábít. Ne legyen arányos termetű, a férfiak számára vonzó, jól öltözött, jól értesültnek mondható, de a testi hiba és különös ismertetőjegy is tilos. Majszolva egyen, egy sarokba húzódva, ne prüszköljön, köhögjön, vécére ne menjen. Ne szánjon időt mások problémáinak megértésére, egyáltalán, ne lássa meg mások problémáit, ne lásson másokat, mégis, ha mozgásterről van szó, az egész városra szüksége legyen. Hiányozzon belőle a spiritualitásra való hajlam. Legyen ő a metropolisz logikájától idegen, elveszett egyede. Mert csak így találhattam rá.

Igazán nem túloznék, nincs sok értelme, de hát ahol ennyi tisztességet és erkölcsöt találni csak, mint errefelé, a tehetségnek be kell futni teljes pályáját. Művész vagyok. Megtaláltam, és elloptam, amire szükségem volt. Tudtam, ennek a semmi kis papírlapnak már csak az érintése is kiemel ebből a nyomorult tenyészetből. Most pedig viszem délután négyre a Lindsay sarkán lévő belga sörözőbe, s átadom a sorozatgyártott ügynökök egyikének.

*

Túl hamar érkeztem, várok. Negyedórája a tér végében magasló templom jobb oldalhajójában ücsörgök, közvetlenül az orgonista széke mellett, a padom térdeplőjénél elhelyezett kis csomagot bámulom. Lassan nyúlok érte – a templom bejáratánál, egy brosúrákat árusító kis asztal mögül a férfi időnként demonstra-

tívan előrejön a Szent Forchheim oltár mellett, könyöke szinte súrolja a gyóntatószék faragott díszítéseit, s csak ott áll meg, majd fordul vissza, ahol a főoltár mögötti kis folyosó a kegykápolnához kanyarodik. Folyton felém sandít, mintha megsejtett volna valamit, de ezért megfelelő a templom a konspirációra, hiszen ez a fedetlen érzelmek tere, nem bukhat le még az sem, aki képtelen uralkodni a vonásain. A férfi visszaül az asztalkája mögé, a karzat egy tartóoszlopának takarásában végre elérem a csomagot. Lassú mozdulatokkal bontom ki, de csak kéziratok kották vannak benne, s kis kartonlapokon vastagon kihúzott, fekete számok.

Védtelen vagyok az olyan helyzetekkel szemben, amikor megcsal az előérettem. Kimászom a padból, lassan kísétek a templomból – két angyal harcol értem a kapuboltozat alatt beszűkülő térben, kintről már húzott a hőség, de a benti hűvös gyermekien vékony karjainak szorítását is érezhetem még a testemen. Annál nagyobb a meglepetésem, mikor kilépek, meglehetősen gonosz tréfa, heves zápor veri a környéket. A tengernyi víz ellenére szemben, egy nemrég felújított éjszakai bárba szállítómunkások rakodnak árut a szuterén ablakán át, jobbra pedig, az őrház eresze alatt kutyájukat rövid pórázra fogó emberek lesik a magas ráccsal körbezárt kis park kapuját, nagyon kíváncsiak hazafelé, de a csillogó bozótok közti keskeny járaton nem volt kedvük nekiiramodni.

A Helsink-i tér felől troli közeledik, a kerekei méterekre verik föl a vizet, az emberek ragyogó arccal bámulnak ki a lassan bepárásodó ablakokon. Úgy örülnek ezek az emberek ott a párásodó ablaküvegek mögött, mintha a troli a pokolból kanyarodott volna föl egyetlen rövid levegőzésre, s útját köztudottan és hamarosan, talán már a házhoz is szállító kínai étkezde aprócska biciklitárolója mögé kerülve ismét lefelé veszi majd, pillanat alatt letörölve az arcokról még ezt a legsilányabb, egyszervolt boldogságot is.

Az eget kezdem kémlelni, a pillanatokkal ezelőtt kimosott több éves televény, összetapadt föld-, moha- és rozsdacafatok lassuló, kereső mozgását, ahogy lefelé igyekeznek a templomtorony vízköpői felől. Élvezem a vízcseppek apró ütéseinek sokaságát a szemhéjamon, s amint egy szűk résen újra és újra ki tudok lesni, gyermeki örömmel veszem észre, hogy a kelet felé kinyúló kőszörny pofájából, mint egy hegymászó kötele, összefüggő szálként zuhan le a víz. Fedelet kell keresnem a fejem fölé, mert idekint, mint az állatkerti állatok, az eső miatt befelé fordul minden ember.

A templommal szemközti ház eresze alá állok. Ismerős dallam hangzik föl, valaki dúdol a közelemben, úgyesen ugrál egyik szólamról a másikra. Sietve becsuknak egy ablakot. Valahol, fönt, magasan, a könnyű mézszárlás reményében kinyílik egy másik. Érzem. Az akadályoknál súrlódás hangját hallani, átjön az égzengésen is, ahogy a gyűlölettől mérgezett test nekiindul. Egyetlen szeszélyes fordulattal dönt, tettének előrejelezhetősége csekély. Vajon hol lehet? Mert abban biztos vagyok, hogy meg fognak támadni, ez természetük egyik furcsasága. Meg az, hogy nem látni őket. Ezeken az épületeken nincs semmi árulkodó nyom. Az alsó nézőpont miatt a szinte szürkületbe vesző, Askern utcai, városszövetből kiugró magasházak úgyesen manipulált felülete, a frontoldal kaptárjellege megöli a finomabb részleteket, azért tervezték ilyenre, hogy könnyezzen a szemünk tőle. Vagy inkább vissza a templom felé? Vegyem számba hívogató csúcsait és

kiszögelléseit? Nézem a falak fekvését, a századok óta ráérősen porló kváderköveket, a szabad szemmel jól látható tájékozási pontokat, s érzem, hogy mind jobban eluralkodik rajtam a magasság, vagy, ha úgy vesszük, a mélység eufóriája, amit mindig úgy tudok csak felfogni, mint a visszatérés veszélyével szembeállított választ. Legyen ez bármilyen különös, mert lenről nézve a hegymászó, míg fönről nézve a barlangász is vissza akar térni a kiindulópontjához, én mégis, ezekben a célszerű fizikai aktivitásokban is, csakis a visszakapott élet félelmet termelő kockázatát vagyok képes érzékelni. Mintha úgy képzelném, hogy aki a bázisától oly messzire merészkedik, hogy már-már szem elől tévesztjük, olyasmit hozna magával, ha újra fölbukkanna, ami csöppet sem kívánatos, pusztán azért, mert míg távol volt, az akaratomtól független körülmények is befolyásolhatták. A tőlünk legtávolabbi ponton, mondjuk, beárnyékolja a lelkét valami alattomos kísértés, s míg a magamfajta egy ilyen falnál rögtön mászó- vagy ereszkedőeszközökről vizionál, beülő hevederekről, ahol egykedvű gyermekként anyja karjaiban érezhetné magát, míg a méterek súlytalanul gyűlnek vagy fogynak, addig a hozzánk hűtlenné váltakat a zuhanás vagy a repülés vágya ragadja el, végső soron felzabálja őket a halál. A hasonlóan spekulatív gondolatok egyébként általában elálmosítanak – s mindig iparkodom ájulásszerű alvásba menekülni, hogy a legkevésbé legyen elvárható tőlem az együttműködés –, most inkább fölviannyoznak, valószínűleg azért, mert időközben a hátamon terjeszkedő enyhe nyomásként észleltem a mögöttem kibontakozó akciót.

Mintha csak egy jelre vártak volna, a fák szerte a téren és a parkban megrázzák magukat, mire az alattuk várakozók ijedten futásnak erednek. Nyaktörő sebességgel húz el mellettem egy kutya, a pórása kígyóként üldözi, mögötte sehol sincs a gazdája. Aztán még egy kutya, kicsit feljebb, ahol a tér kiöblösödik, hogy a troli nagyobb ívben fordulhasson a belváros felé vezető kis utcákba. Nem csak én bámulom az elszabadult ebeket, megállnak, s egykedvűen nézelődnek a bár kapujánál a szállítómunkások, az esővel nem törődve leállítják a molnárkocsit, a zsebükbe nyúlnak, majd üresen húzzák ki a kezüket, nem gyűjthetnek rá. Az egyik mérgében belerúg a rekeszekbe, majd indulnak tovább, most már a boltíves bejárat lépcsőfokain manőverezve. Tudom, hogy utánuk kéne mennem, de amíg a kapcsolatom meg nem érkezik, túl veszélyes lenne. Mert mi van, ha épp ő az, aki hirtelen rálátva élete szomorú maradványaira fölbátorodik, s a szerepéből kilépve, egész lényével a felfordulás mellé áll. Mi van, ha az övé az a gyűlölettől mérgezett test? Új feltáráskor célszerű többször ellenőrizni mindent. Egyetlen, még eleven szellemű ügynök is elég ahhoz, hogy az egységes szerkezetben látott városi táj féktelen kompozíciók halmazává omoljon.

Nem érdemes kockáztatni, főleg ilyen irdatlan hatalmú szervezettel szemben. A baj csak az, hogy a partnereim valahogy mindig eltűnnek, késnek, tulajdonképpen meg sincsenek nevezve, tehát ha nem jönnek, nincs is kitérni. Nincs egy telefonszámom, egy címem, nincs egy jel, melyet használhatnék, hogy a háttérben láthatatlanul ácsorgók egyike végre elinduljon felém. Nincs eszköz a kezemben, hogy a környéken lesben állók figyelmét magamra vonjam. Pedig micsoda mintaszerű belépő volt! A nyílt művelési térbe való demonstratív behatolás, a legkisebb kitérés, tétovaság nélkül. Semmi finomkodás, erőteljes mozdulatok, kihúzott felsőtest, tompítatlan léptek, defenzív biztosítás. Most meg...

az igazság az, hogy senki nem reagált a megjelenésemre. Úgy szerettem volna másnak látszani, mint ami vagyok. Olyannak, aki flegmán hagyja a testét megsemmisülni; mint egy túlfinomult és várakozáshoz nem szokott úr, aki elunja magát egy szálló teraszán, ha késik a pincér a jeges teával. Aki inkább meghal, mint hogy várjon. Mintha csak a tökéletesség olyan fokán állna, hatékonysága olyan szintű lenne, hogy nincs hová fejlődnie, ezért ha nem használják megfelelő módon, vagyis azonnal és a leginkább célratörően, hogy is mondjam: belefásul a létezésébe, kiég.

Nézem ezt a kibaszott teret, és amit látok, úszó-szétfolyó belvárosi exteriört, a könyörtelen összpontosítás magányát mesélő zsánerképet, mélységesen elszomorít. Ez nem holmi víziójelenet, ez nem totális anarchia, ez egy működő társadalom hétköznapi, jól ismert, elfogulatlan passzivitása. Mindez idegesítő, persze, de csak arról szól, hogy ilyen ez a társadalom. Nem érdemes nagyon bonyolítani, venni kell egy nagy lélegzetet.

Miután elült az ebek kivonulásával keltett csatazaj, a rakodómunkások szorgoskodásán kívül semmi sem mozdul. Az átázott vállú munkaruhában sürgölődő férfiak viszont organikusán betöltik a bár boltíves bejáratát, esélyt sem adva a hidraulikus ajtóbehúzóknak, hogy végezze a dolgát. Akárhogy is lesz, természetes, hogy velük kell kezdenem.

Koszlott, hűgyszagú kapualjba térek be, majd céltalanul felfelé indulok a lépcsőn. Nagyjából a harmadik emelet táján jobbra térek, s egy nyitott folyosón az épület hátsó traktusa felé haladok. Megnyugodva látom, hogy a folyosórész felétől már át lehet látni a szomszéd épületben működő bár hátsóudvarára, éjsötét gondolatokat ébresztő ablaksorára. A csorba peremű gangon nem merek a korláthoz lépni, de ami fontos, nem kerüli el a figyelmemet. Odalent a gondozott udvar felén körzős-vonalzós technikával tervezett kert ázik, mélyedéseiben kis tavacskák fortyognak, az antikolt járdaburkolaton, melynek mintázata leopárd bundájára emlékeztet, éles csettintéseket produkálnak a nagyobb cseppek, az ereszcatornához ütődve pedig egy rögzítetlen redőny tapsol nagyokat. Az egész, tán egy perce hallgatom, inkább hasonlít valami módszeres akusztikai kísérletre, se vidám, se örömtelen kreatúra hangokból, behízelt egyveleg, mely melegséggel tölt el, mint egy nő, egy anya vagy egy lánygyermek jelenléte – muszáj arra gondolnom, hogy féltékeny lennék, ha meg kéne osztanom valakivel az élményt. Ez lenne a jel? A belépőkód a nagyok közé, amit meg kell fejtenem, ha oda akarok jutni a találkozóra? Olyan nincs, hogy minden kiderül, olyan van, hogy végül mindent kideríték. Van az embernek ez az egészen ördögi kényszerképze, hogy lesz ideje mindent hosszan próbálgatni.

Leragadtam az udvar felméréseivel. Könnyen téveszt, akinek az élete folyamatos menekülés a munkába. Pár percre szükségem volt, hogy a későbbi rajtaütés sikere érdekében ennek az útvonalnak legalább a vázlatos képét rögzítsem az agyamban, készítsek pár képzeletbeli felvételt, de ez most talán a vesztemet okozza. Számomra nincs első alkalom, nincs második, mindig számítanak rám. Felismernek, s visszafordítanak. A jelenlétem, a mozgásom iránya, a késlekedésem feltűnt valakinek. Másféle zajt hallok, bekerítettek. Minden kiélesítve bennem, nem kevés hiperbolikus túlzással még azt is állíthatnám, hogy a lift sodronykötelésének minimálisan rendellenes vibrációját is érezni vélem. Amit

semmisségnek gondolnánk, ez az én világom, a légköri nyomás szelíd átmenetei, a zörejek, foltok, szilánkok, a víztükör részévé váló vízcsepp – semmi sem marad előttem feltáratlan, ami nem működhetne másképp nélkülem. A gangon léptek innen is, onnan is, muszáj lesz leugrani, a zuhanás spekulatív kockázat... Még átérek az utcafronti folyosóra, és vége. A zuhanás legfőbb akadálya a hely, ahová leérkezem. Olyan mozdulatokkal nyúlok el az aszfalton, lel végre nyugalmat a testem, mintha még menteni akarnék valamit a menthetetlenből. Hamarosan elvesztem az eszméletemet. Fekszem, annyi áll még össze a sötétség előtt, hogy egy újabb pokolbéli troli hoz mosolygó élőhalottakat a felszínre, és csak néhány centire a fejemtől húz el a hatalmas hátsó kerék.

*

Cseppinfúzió. Már megint rosszul viselkedtem. Ezek után esélyem sincs a foglalkoztatóba kerülni. Fekszem, be vagyok kötve, jól ismerem, éber jelenlét, cseppinfúzió. A falon ugyanazok a hamuszürke reprodukciók. Ahogy a reggeleknek se hihetünk, nem lehet bízni a képekben sem. Egyre több tárgyat látok, várnak rá, ismerjem föl őket. És én képes vagyok megfelelni az elvárásoknak, rakom össze a kórtermet, az összeillesztés lépéseinek dinamikája sem szokatlan. Nemrég köthették be az infúziót, most ez a felvonás megy, nagyon kevés időm van a belső elcsendesedésig.

Az Innisfail kórház valahányadik emelete. Nem túlzás azt mondani, hazatértem. Ismerem az intézményt, az ajtón belépő nővér egyenruháját. A nő halántékán durva heg vöröslök. Rám néz, magamhoz intem, fekete bőrű nő, karjait mereven a testéhez szorítja, lábait alig mozdítva észrevétlenül halad előre, egészen olyan, mintha hosszú tartózkodás után csak nemrég szabadították volna ki egy kéménykürtből. Megáll mellettem, futólag egybeveti a monitoron a vitális funkciók friss adatait a papírjain látható számokkal, szája sarkába félmosoly ragadt, talán évek óta ott van. Esze ágában sincs megszólalni, egymás után több fényes eszközt vesz a kezébe, de sajátos módon azonnal le is teszi azokat. Sokszor, gyors egymásutánban föl- és lefelé pillant, mintha kapcsolatot keresne két régió között, melyekhez egyaránt nem férhet hozzá, bár vágyakozik utánuk – ábrázatán a csömör stigmája.

Enyhe légmozgás, a nagy és szigorú Anselm doktor érkezik. Halkan mellém lép ő is, mutatóujját a vállamhoz érinti, kíméletlen racionalitással és kritikai éllel magyarázza, miért áll érdekemben elkerülni egy újabb hivatalos kivizsgálást. Észreveszem, nem hozzám beszél, hanem az aznapi összes betegéhez, meg a múlt hetiekhez, s a jövőben betévedőkhöz – mintha folyton a hiábavalóságról gondolkozna. Ő és a nővér, se nem mérgesek, se nem szomorúak, erőt gyűjtenek a színleléshez. Míg Anselm doktor beszél hozzám, egyetlen ujjával ér csak a testemhez, reméli, képes ezzel a minimális ráhatással féken tartani. Pislogok, s már itt sincsenek. Az üresség élményét tökéletesen indokolja, amit tettem. Nem tettem semmit, mondom magamnak, újabb pislogás után. Egyre gyakrabban kell pislogni, lassú átáramlás a cseppkamrában, az infúziós szerelék vékony gumicsövében araszoló áttetsző folyadék fokozatosan átveszi fölöttem a hatalmat. Ilyenkor nem hazudik többé az arcom, várom a következő felvonást, nagyon

közeli, nem lesz szükségem, tehetségem, semmiféle buzgalmam többé, csak az emlékeim és a kötelező program: halálra váltan meredni a fantomokkal teli plafonra. Fölfelé lehet csak nézmem, lefelé tilos...

...de már mindegy. Most tisztán emlékszem. Kiugrik a lányunk. A folyosóról, a kisszoba előtti folyosóról látom, ahogy átlendül a korláton, hetedik emelet. Oda-rohanok, ordítok a feleségemnek, nem tudom, mit, de mire a korláthoz érek, már nem látok semmit, csak a lenti fák kövér koronáját. Visszatántorodom a lakásba, a feleségem nekem ütközik. Egész testében remeg. Terjed az ölénél a mackóal-són a folt, összevizezi magát. Megragadom a kezét, szaladunk a lifthez, de ő még mondja, várj, belép a másik félszobába, a kezében egy pléd van, amikor a lifthez ér. A liftben csak ő szólal meg, rám néz, olyan muskátliszag van, azt mondja. Utána már csak arra emlékszem, hogy térdelünk a lányunk elromlott teste mellett, fogom az élettelen kezét, a finom vonalú ujjait tartom össze, röntgenkép jut eszembe, a csontok. Ennyi látszik belőle, pléddel van letakarva.

Másnap mondta a feleségem, hogy azt álmodta, igazából láttuk mindketten, ahogy zuhan, de mintha vitorlázna, vagy nagyon erős szél fújná, oldalra, jobbra sodródik, s ezért nem függőlegesen, hanem majdnem vízszintesen ér földet, gurul egy kicsit a teste, majd talpra áll. Azt mondta a feleségem, hogy látta, így volt. De én meg azt álmodtam, nagyon is konkrét szervi érzéletek voltak ezek, hogy nem lehet kimenni többé az erkélyre, mert hol egérsereg remegő szőnye-ge fogad, hol hangyák milliárdjai nyüzsögnek minden négyzetméteren. Azóta sem lehet az ágyam mellett hagyni semmit, éjjelente vakon ezeket az egereket vagy hangyákat irtom. Rugdalózom álmomban, nem szereti se a fekete nővér, se Anselm doktor. Nem lehet az ágyam mellett semmi, ezért kötötték le most a végtagjaimat, nehogy fellökjem az infúziós állványt.

A feleségem a temetés után egy héttel tűnt el. Egyszerű körütekintéssel is felmérhető volt, hogy semmit sem vitt magával, csak az iratait. Igaza volt. Felmunkázhatatlan ez a rendellenesség, hogy valaki veled van a hetediken, s pár másodperc múlva lifttel kell lemenni, hogy újra megérinthesd. Nekem még azt tanították, hogy a földi életünk során a mélységből a magasságba tartunk. Ilyen szerencsétlen helyzetben vagyok. A magasságból a mélységbe tartok. Sosem kerülök át a foglalkoztatóba.

A Vanderbilt-yacht hajóorvosa

Amikor a Düstenbrooker Weg sarkán álló ház vendégszobájában eltöltött éjszaka után kipillant az ablakon, éppen horgonyt vet egy jacht a kieli kikötőben.

A reggeli fényben cikáznak a matrózok a fedélzeten.

A túlparton a faszor lombjain zöld izzásban ragyog a reggel.

A gépkocsik parkolókat keresnek. A vasárnapi kirándulók gyülekeznek a hajópénztáraknál. Egymás útját keresztezve vitorlások szelik a vizet.

Az egyik jacht oldalán fénylik az Alva felirat, mintha a meghatározhatatlan időből bukkanna fel a név, nem az emlékeiből, mégis hozzátartozóan, amiként a három kopogás is az ajtón, a női hang, Herr Kellermann, kész a reggeli.

Fogat mos, rövid ujjú fehér inget vesz fel.

Két személyre volt terítve.

Friss zsemle, tejeskávé, vaj, méz, sonka.

A férjem a szerkesztőségben aludt, ügyeletes, lapzárta van, délre itt lesz.

Beifeld asszony negyven év körüli. Keni a vaját a zsömlére. Aprókat harap. Mosolyog. Meséljen magáról, Herr Kellermann. Figyelmesen hallgatja, hogy gimnáziumi rajztanár, a nyári szünetben, így mondja, egy rokona kérésének tesz eleget, aki az ifjúságához tartozók sorsának felkutatására kérte, különben az én családtagjaim voltak, teszi hozzá.

Beifeld asszony arcáról eltűnik a mosoly, az ilyen utak néha váratlan eseményeket hoznak napvilágra, mondja, egy könyvkiadónál szerkesztő, többnyire memoárokkal, dokumentumkötetekkel foglalkozik, rejtélyes, néha elképzelhetetlen eseményekkel találkozik, délre itt lesz Heinrich, biztosan jól elbeszélgetnek majd, nagy cikke lesz a mai számban, ha nem veszi rossz néven, meghallgatnám a reggeli híreket.

Bekapcsolja a rádiót.

A hosszabbik falon mennyezetig érő könyvespolc. Shakespeare-, Goethe-, Schiller-, Heine-, Thomas Mann-kötetek. Régi kiadások. Alattuk Heinrich Böll-, Primo Levi-, Tadeusz Borowski-könyvek. A falakon impresszionisták reprodukciói. A pianínó felett fotó, keretben. Tengerésztisztek egy jacht fedélzetén, 1921.

Csak a pianínó régi, mondja Beifeld asszony.

Igen, gondolom...

Előző este érkezett. A bőröndjét a vasútállomás csomagmegőrzőjében hagyta. A hátizsákban a pipere szett, váltás fehérnemű, fényképezőgép, rajzmappa.

Városterképet vásárolt.

Az esőt, ami eddig az útját kísérte, felváltotta a csatorna felől érkező langyos szellő, behatolt a szűkebb utcákba is, mintha a város alatt is fújdogált volna.

Részlet a Kalligram Kiadónál megjelenő regényből.

Az urnában, aminek a vászonzacskót elnevezte, talált egy levelet a nagybátyjától 1933. július 19-i dátummal. Arra kéri Zsókát, hogy ezentúl a Düstenbrooker Weg 24-be, Doktor Schütz névre küldje a válaszleveleit. Magához vette azt a fényképet is, amelyiken a másik nagybátyja és Évike nénye a fénykép hátán látható felirat szerint a scheveningeni tengerparton áll Doktor Schützcel és a feleségével. A Doktor a fotón ötven év körülinek tűnt, bizonyára régen meghalt, a fia is, talán volt unokája, talán él, a csengetésre nyílt az ajtó, fekete pólós magas férfivel találta magát szemben.

Heinrich Beifeld elég gyorsan felfogta, miféle szél fújta ezt a magyart a házába. Elnézést kért, vissza kell sietnie a szerkesztőségébe, addig rábízta a feleségére, másnap délben, amikor hazatért, a gyorsan elfogyasztott ebéd után a karosszékbe invitálta Kellermann Gyurit, nem vagyok leszármazottja Doktor Schütznek, de nem ismeretlen számomra a neve. Kíváncsivá tett, szívesen hallgatom a történetét. Kellermann Gyuri megemlítette, hogy Franz, a nagybátyja, hetven éve járt ebben a lakásban Doktor Schütznel, ezt bizonyára nem könnyű önnek követni, ne gondolja, vetette közbe Heinrich Beifeld, a szerkesztőségben enyém a tényfeltáró rovat, riport is, szociográfia is, múltkutatás is, Kellermann Gyuri úgy érezte, máris fordított a szereposztás, a házigazda kérdezi őt, nem akarom, hogy túl hosszú legyen a magyarázkodásom, mondta, ez ne tartsa vissza, vetette közbe Heinrich Beifeld, tudom, ahhoz, hogy rátaláljunk valamire, hogy megértsük az eseményeket, látszólag oda sem tartozó ismeretekre is szükségünk van. Valójában Doktor Schütz leszármazottjait keresem, mondta Kellermann Gyuri. Úgy látta, hogy Heinrich Beifeld elkomorodik, amikor a Doktor nevét említi. Felkelt a karosszék-ből. Leemelte a falról az ezerkilencszázhuszonegyben készült fotót. Olvasta a hátára írt szöveget. A jütlandi ütközet ötödik évfordulóján rendezett emlékünnepe-ség alkalmából. A tisztek sorában a jobb szélén állóra mutatott, ő volt Doktor Schütz, egykor hajóorvosként az első nagy háborúban.

Kellermann Gyuri elővette a fényképet, amelyen Kellermann László, Évike és a Schütz házaspár volt látható ezerkilencszázharmincháromban a scheveningeni tengerparton. Amikor az Alváról kezdett beszélni, Heinrich Beifeld azt mondta, néhány éve megjelent a lapjában egy riport Cornelius Vanderbilt New York-i emlékházáról.

Frau Beifeld frissen vasalt fehér blúzban, farmerszoknyában, papucsban lépett be, leült a harmadik karosszékbe. Kellermann Gyuri úgy látta, aggodalommal követi a férje szavait.

Az én munkámat a lapnál, kedves barátom, ha így szólíthatom, mint már említettem, tényfeltáró újságírásnak nevezi a szakma. Heinrich élvezi ezt a munkát, szólt közbe Frau Beifeld, lassan két évtizede, folytatta Heinrich Beifeld, a nyolcvanas években nagy viták folytak a történelmi múlttól, a háborúról, rólunk, németekről. A lapunkban én foglalkoztam a témával. Ki kell térnem erre, ha el akarunk jutni Schützhöz történetéhez, Heinrich annyira belevetette magát a témába, szólt újra közbe Frau Beifeld, hogy volt min vitatkoznunk itthon, szélsőséges vélemények csaptak össze a sajtóban is, a történészek között is, folytatta Heinrich Beifeld, a főszerkesztőnk keményen tartotta az elszabadult lovak gyeplőjét, neki különösen fontos volt a téma, ugyanis fiatal újságíróként ott volt ezerkilencszázhetvenben Willy Brandt kíséretében, amikor a kancellár a varsói gettó emlékmű-

vénél térdre ereszkedve kért bocsánatot a német nép nevében, nos én azt a feladatot kaptam, hogy kutassak fel egy olyan családot, amelyben a hajdani nagyapától és apától kér magyarázatot a múltról egy, az én korosztályomhoz tartozó fiatalember, megsimította a felesége kezét, volt, aki óvott attól, hogy ki legyen ez a fiatalember, de belevágtam.

Hans Beifeld ezerkilencszáztizenhárom december nyolcadikán este nyolc óra tájt érkezett haza Mielkendorfba. A vonatút Kielből két óra negyven percre tartott. Csak az iskolatáskájába csomagolt némi étel. Máskor is így utazott haza a gimnáziumi tanítási szünetnapokon a szüleihez. Szőrmesapkáját, táskáját az ülésen hagyta, sétára indult, ismerőst keresett a szomszédos fülkében. A férfiak, az asszonyok, az öregek, a fiatalok, akik ugyancsak Mielkendorfba igyekeztek, gyanakvó tekintettel kísérték. Mielkendorfnak hétszázötvennyolc lakosa volt az előző évi népszámlálás szerint. Hans Beifeld felfedezett az utasok között ismerős arcokat, de a gyanakvó tekintetek, amelyekkel nemcsak őt kísérték, de egymást is méregették, még arra sem adtak lehetőséget, hogy köszöntse őket. A sürgönyben, amelyet a gimnázium igazgatója adott át, az állt, hogy fekete ruhájában jön haza temetés miatt, arról, hogy kinek a temetésére kell hazautaznia, semmi nem volt kiolvasható a sürgönyből. Az igazgató csak annyit mondott, hogy ő sem tudja, s ezt többször elismételte. Apja, a falu tanítója néhány nappal előbb meglátogatta. Két éjszakára Kiel egyik mérsékelt tarifájú panziójában szállt meg. Nagy sétákat tettek. A téli kikötőben behavazott fedélzetű kisebb hajók, védőkkel letakart vitorlások horgonyoztak. A templomban imát mondtak. Apja semmi jelét nem adta annak, hogy temetésre kell felkészülni. Majd számoljon be mindenről, ha visszaérkezik, mondta az igazgató. Szigorú, cvikkeres, felnyírt frizurájú férfiú volt, nádpálcáját suhogtatva járkált a folyosókon, amikor azt mondta, hogy ha visszajön, adjon számot az utazásáról, Hans Beifeld úgy érezte, hogy a szavaiban fahangú részvét bujkál, fahangú, ez az igazgató szavajárása volt, történelmet tanított, fahangú, mondogatta, amikor a felelő diák mellébeszél, hagyja ezt a fahangú előadást, holnapra másolja ki a tankönyvből a mára feladott leckét, ezzel máris bukottnak tekintette a diákat. Hans Beifeld fahangú részvétet érzett az igazgató szavaiban, mintha bizonyos volna, gondolta, hogy azért áll a sürgönyben a fekete öltöny, mert a családomból temetnek valakit.

Miközben végigjárta a vonatfülkéket, a hozzá hasonlóan feketébe öltözött férfiak és nők egy-egy elejtett szava elárulta, hogy ők is értesítésre utaznak haza Mielkendorfba. Óvatosan méregették egymást, mintha sohasem látták volna még azt is, aki ugyanabban az utcában lakott. Hans Beifeld úgy érezte, hogy a gyanakvás akkor is ott lebegett a hazarendelt mielkendorfiak körül, amikor a vonatról leszálltak. Valószínűleg ők sem kaptak magyarázatot a váratlan utazásra.

Havas eső hullott. Homlokába húzta a szőrmesapkáját. Felhajtotta a rövid bunda gallérját.

A kérdésére, hogy mi történt, így kérdezte, pontosan mi történt, apám? a *pontosan* apja szavajárása volt, azt a választ kapta, hogy szálnalmas esemény történt, a *szálnalmast* kétszer megismételte, de mi, apám? halálesetet fedeztek fel, fiam, a falu szélén az árokban találtak egy holttestet fej nélkül, lábak nélkül, levágva a végtagok, a halottkém meg tudta állapítani a gyilkosság feltehető időpontját,

tudod, mi az alibi? fejezte be apja a cvikkere tisztítását, Hans Beifeld tudta, nos a nyomozó hatóságok minden lakos alibijét meg akarják ismerni, s te fogod igazolni, hogy a gyilkosság feltételezett időpontjában velem sétáltál Kielben, érted már? értem, bólintott Hans Beifeld, mikor kell ezt igazolnom? ha kérdeznék, mikor kérdeznék, kérdezte Hans Beifeld, azt nem tudom, fiam, ez a hatóságok dolga, érted? értem, apám, Hans Beifeld arra gondolt, hogyan számol majd be minderről a gimnázium igazgatójának.

Nagyon sokan haladtak másnap a targonca mögött, amire a fekete lepellel takart koporsót helyezték. A mielkendorfiak a jelenlétükkel kívánták bizonyítani, nemcsak a részvétüket, azt is, hogy nem állnak a nyomozás útjába. Hans Beifeld apja kezét fogva a hosszan kigyózó sor elején haladt. A szertartás irányítói kérték fel az apját, hogy az iskola mindenki által jól ismert és megbecsült igazgatójaként az élen haladók közé álljon. Erősen szorították egymás kezét. Hans Beifeld elképzelt, hogy a koporsóban ott a fej és végtagok nélküli test, nem borzadt el, érdekesnek találta azt is, hogy egy ilyen felismerhetetlen maradvány miatt kellett neki meg a sok falubelinek hazautaznia. Visszaemlékezett apja előző esti szavaira, szánalmas, szánalmas, gondolta, szánalmas, hogy búcsúbeszéd nélkül eresztették a koporsót a gödörbe, szánalmas, hogy a falu lakosai közül senki sem jelentett hiányzó személyt, a menetben azt suttogták, hogy a nyomozók a szomszéd falvakból sem kaptak hírt eltűnt személyekről, de akkor miért viselkedik mindenki úgy, mintha közeli hozzátartozóját kísérné.

Amikor elhagyták a temetőt, egy magas, szilvafejű férfi lépett hozzájuk. Apját ismerősként üdvözölte. Megkérdezte Hans Beifeldtől, hol tartózkodott az elmúlt három napban. Ki tudja ezt igazolni, tette fel a kérdést, miután a választ meghallgatta. Az osztálytársaim, az iskolaigazgatóm és apám, aki meglátogatott Kielben. Tehát az édesapja a városban tartózkodott? Hans Beifeld ekkor fogta fel, hogy az apja alibijének igazolására kellett sürgősen hazautaznia.

A nyomozás mindenre kiterjed, mondta otthon az apja, így van rendjén, a hatóságok parancsokra működnek, főképpen az igazságszolgáltatás, mindig ügyelj rá, hogy biztosítsd magad, legyen alibid, ha elérnek a szokatlan események. Hans Beifeld bólogatott, apja szokásosan szigorú arccal törölgette a cvikkereit, úgy látta, hogy hasonló a tekintete a gimnáziumi igazgató fürkésző tekintetéhez, de mégis más volt, mert a szigorúság mellett felfedezett az apja tekintetében valamit, de nem tudta megnevezni, hogy tulajdonképpen mit, megértettél, kérdezte, igen apám, holott, mondta Hans Beifeld hetven évvel később Heinrichnek, az unokájának, csak jóval később értettem meg, hogy mit írt elő számomra.

A temetés után visszatérve Kielbe csak annyit mondott, jelentést téve igazgatójának, hogy egy temetésre kellett hazautaznia, amin Mielkendorf lakói, leszámítva a járóképtelen öregeket, a betegeket és a kisgyerekeket, egységesen részt vettek, amikor hetven évvel később ezt is elmondta az unokájának, azt nem tette hozzá, hogy a kölcsönös bizalmatlanság tovább élt a faluban, besurrant a lakásokba, még a templomba is, mindenki talányokat látott a szomszédjában is, akiben ott bujkálhat, amitől senki nem mentes, a lélek sötétsége. A mások iránt érzett gyanú Hans Beifeldet is olyannyira elkísérte, hogy amikor négy évvel később, ezerkilencszáztizenhétben a gimnázium utolsó osztályában választania kellett, hogy az írásbeli dolgozatában egy életre szóló emlékről vagy, így szólt a

tétel, a német hadsereg dicsőséges ütközetéről ír, az utóbbi tételt választotta, mert még mindig élt benne a falujában beléplántálódott gyanú, annak ellenére, hogy a vasárnapi templomi prédikációkban többször hallhatta, és meg is fogadta, hogy az ima segíthet a bennünk lévő gonosztól megszabadulni, de ő az ima ellenére sem tudta feledni a falubeliek egymást méregető tekintetét, így hát a másik tételt, a dicsőséges ütközetről szólót választotta.

A gimnázium könyvtárában végigböngészte az előző évi újságokat, a jütlandi tengeri csatában aratott győzelemről, az elpusztított angol hadihajók, az elpusztított angol tengerészek számáról. A német veszteségekről nem számoltak be a híradások. Kiváló jegyet kapott a dolgozatra, ebben az is szerepet játszott, gondolta, hogy leírta egy emlékét, mert ő is ott tolongott az iskolatársai között, amikor az előző esztendőben a győztes csatából visszatérteket a kikötőben összegyűlt kieliek üdvörléssel fogadták, a fedélzeten felsorakozott hősöket, dicső hazánk fiait, írta a dolgozatban, együtt ünnepeltük.

Az érettségi utáni ősön, amikor a diákok sorozhatók lettek, az igazgató, ezúttal cvikker nélkül, széles karmozdulatokkal kísért búcsúbeszédében azt kívánta útravalóul, hogy legyenek méltók a harctéren azokhoz a hősokhöz, akiknek a hazatérését nemrégiben a kikötőben ünnepelték. Tizenhétven vonultunk be az osztályból, heten maradtunk életben, mondta Hans Beifeld hetven évvel később az unokája, Heinrich kérdésére.

Ezerkilencszáznegyvenötben, amikor a főszerkesztő megbízására elkezdtem a kutatómunkát, folytatta Heinrich Beifeld, a téma tehát a múlttal való szembenézés volt.

Csengettek, Frau Beifeld kiment, hogy megnézzé, ki az, Heinrich Beifeld kihasználva hogy kettesben maradtak Kellermann Gyurival, azt mondta, először a feleségemet sem avattam be a tervembe, hogy a nagyapám és az apám faggatásával próbálom indítani a cikksorozatot.

Heten tértünk vissza a háborúból, ismételte meg Hans Beifeld nyolcvanöt évesen az unokájának. Elhatároztuk, hogy nem felejtünk, nem hunyászkodunk meg, készülünk a jövőre, visszavágunk egyszer.

A nagyapám élete, mondta Heinrich Beifeld Kellermann Gyurinak, akkor vett fordulatot, amikor a volt katona bajtársai elvitték a Hitlerjugend gyűlésére. Lelkes aktivistaként ő is tanító lett, mint az apja, egyre feljebb jutott a gimnáziumi ranglétrán, a harmincas évek közepén már osztályfőnök, aztán igazgató volt. Apám tízéves korában lett a Hitlerjugend tagja, gondolhatja Herr Kellermann, hogy a cikksorozat, amibe belevágtam, számomra nem egyszerűen szerkesztőségi feladat volt. Akkor jött el az idő, hogy a családom múltját megismerjem.

Frau Beifeld visszajött, a postás volt, mondta, valami meghívót hozott neked, jól van, mondta Heinrich Beifeld, hol is tartottam, fordult Kellermann Gyurihoz, azt, ami azután történt, hogy a nagyapám iskolaigazgató lett, már az apám mondta el, a nagyapám közben itt ült ebben a karosszékből, ahol most maga ül, Herr Kellermann, az apám abban ült, ahol most a feleségem, én meg ugyanebben a karosszékből, ahol ülök, rövidesen eljutunk Doktor Schützékhez, hiszen magát ez érdekli, ha nem tévedek, valóban, mondta óvatosan Kellermann Gyuri, de minden érdekes, amit hallok, s habár érezte magán Frau Beifeld tekintetét, szigorú és átható volt az asszony tekintete, mintha Kellermann Gyuri gondolatait

kutatta volna, mintha nagyon fontos lett volna számára, hogy ez a magyar mit érez most, miközben a férjét hallgatja, Kellermann Gyuri azonban nem őt, hanem Heinrich Beifeldet figyelte, kattogni kezdett valahol felettük a vízvezeték, csapot nyithattak vagy a WC-lehúzót ránthatták túl valamelyik lakásban, a kattogás zúgássá oldódott, mintha Heinrich Beifeld szavainak kísérőmuzsikája lett volna, jártam a családok múltjában ily módon, folytatta, nem esett nehezemre, mert nagy gyakorlatot szereztem már a tényfeltáró újságírásban, nem hoztam a főszerkesztő tudomására, hogy azért is vállaltam szívesen a feladatot, mert végre rábírtam magam, hogy a magam múltját, illetőleg a családom történetét, hogy is mondjam önnek, Herr Kellermann, mintegy, igen, ez lesz a legjobb kifejezés, mintegy tényfeltárjam, például azt is megtudtam, nem a nagyapámtól, aki nyolcvanöt éves korában egy agyvérzés után már nem emlékezhetett mindenre, hanem az apámtól, aki még jó erőben volt hatvan évesen, kemény, igen kemény férfi volt, hajdani katonatisztként, erre még kitekerek, tehát az apám emlékezett vissza rá, mert a Hitlerjugend tagjaként figyelemmel kísérte a nagyapám minden ténykedését, visszaemlékezett rá, hogy ezerkilencszázharminckilencben, amikor apám tizennégy éves volt, a nagyapám a gimnázium igazgatójaként érettségi írásbeli feladatnak a Hitler a német ifjúság példaképe, a nemzetiszocializmus eszméinek felsőbbrendűsége, vagy a hadseregünk legyőzhetetlensége című tételket adta ki, apám az első tételt választotta, amiért a nagyapám igazgatóként dicséretben részesítette.

Tudnia kell, hogy a nagyapám a fogínye gyulladásától folyamatosan szenvedett, félévenként ide járt Doktor Schütz rendelőjébe ecsetelésre. Apám úgy mondta, a nagyapám úgy mondta el neki, hogy amikor ezerkilencszáztizenháromban kisdíákként hazautazott Mielkendorfba a temetésre, megfertőződött a szájürege, a megcsonkított holttest, a mindenkit elérő gyanú, minden talányos volt, a fertőzés is. Állítólag többeknek megfertőződött valami ismeretlen kór terjedésével, kinek a lába, kinek a gyomra. A fertőzést apám örökölte a nagyapámtól. Együtt jártak kezelésre Doktor Schützhöz. Különleges tinktúrával ecsetelte őket.

Heinrich Beifeld vacsora után folytatta. Ezerkilencszáznegyven nyarán, amikor kezelésre érkeztek, az egyik szobából gyereksírást hallottak. Apám a Hitlerjugend egyenruháját viselte, nagyapám a civil ruháján horogkeresztes karszalagot. Kiderült, hogy a Doktor az egyik lezárt szobában háromtagú zsidó családot bújtat. Nagyapám azt mondta, Herr Doktor, ismernie kell a rendelkezéseket, nekem pedig kötelességem a rendelkezéseket betartani. Értesítette a városparancsnokságot. Őrizetbe vették a zsidó családot. A Doktort és a feleségét is. Apám a barátaival rövidesen visszaérkezett, összegyűjtötték az értékes holmikat, bizony nagy dűlást végeztünk, mondta el faggatásomra sok év után az apám.

Heinrich Beifeld felállt, kiszáradt a szája, vizet ivott, a felesége leakasztotta a falról a tengerésztisztek fotóját. Mutasd meg Herr Kellermannnak, mondta, amit nekem meséltél. Igen, igen, bólogatott Heinrich Beifeld, nézze csak, a rohamosztagosok bizonyára a fotóra is rátapostak, betörhetett az üveg, végigkarcolta a képet.

Őrzök egy régi levelet, mondta Kellermann Gyuri, a nagybátyám beszámol az utolsó látogatásáról Doktor Schütznél. A háború kirobbanásakor a nagybátyám arról írt, hogy Doktor Schütz igen szkeptikus volt a jövőt illetően, azt mondta, írta a nagybátyám, hogy habár ő csak hajóorvos volt az előző háborúban, de

tanúja volt, hogy követte a lelkesedést, a vakbuzgó hitet a bukás, a szörnyű következményekkel.

A Doktort és a feleségét elvitték, folytatta Heinrich Beifeld. Nagypám jutalmul megkapta ezt a lakást. Nem sorozták be, mert az első háborúban repesz érte a lábát, bottal járt. Apámat negyvennégyben rendelték be egy SS-osztaghoz, akkor tizenkilenc éves volt. Részt vett Berlin védelmében. Nyugatra menekült. Amerikai fogságban volt két évig. Egy idő után könyvelőként helyezkedett el. A nagypámat felfüggesztették a gimnáziumban, később tanárként visszahelyezték. Minderről én addig, amíg nekivágtam a cikksorozatnak, semmit sem tudtam, de ha ön, Herr Kellermann Doktor Schützcék nyomait keresi, igen, mondta Kellermann Gyuri, Frau Beifeld újra teát töltött, el kellett mondanom az előzményeket, a körülményeket ahhoz, hogy valamit megtudjon a Doktorékról, mondta Heinrich Beifeld.

Kellermann Gyuri előkeresett a hátizsákjából két fényképet. Frau Beifeld hosszan nézte, istenem, olyan idők lehettek, mint most mi, a nagybátyám készítette a Schütz házaspárról, a másik erről a szobáról készült, a berendezés más, de a pianínó és a fotó a falon felismerhető, mondta Kellermann Gyuri, igen, mondta Frau Beifeld, a pianínót megtartotta az apósom és Heinrich nagypapa. Ha neked nehéz erről beszélni, fordult a férjéhez, majd én elmondom, hogy Frau Schütz öt évvel a háború után itt járt. Akkor még mi nem éltünk, de az apósom, amikor a férjem faggatta, elmondta.

Heinrich Beifeld kiment a szobából.

Vannak dolgok, amikről nehéz Heinrichnek beszélni, mondta az asszony. Leemelt egy könyvet a polcra. Ezt a munkát szerkesztettem, a múlt hónapban jelentette meg a kiadóm. A szerző neve kevésbé ismert. Találomra felütött egy oldalt. Minden félreértésen alapszik, olvasta, évekig dolgoztam ennek a könyvnek a kiadásán, a félreértésekről szól, korunk általános félreértéseiről, mindenkor, minden gondolat a világ félreértéséről szól, olvasta, nemzedékek szenvedéseinek tanulmányozásába kezdtem, a sok millió sírból, a szellem sírjaiból sem találtam magyarázatot...

Visszatette a könyvet a polcra.

Én is követtem a férjem érzéseit, amikor a családja történetét megismerte, mondta, nos magát jobban érdekli az, hogy Heinrich megtudta az apjától, hogy az apósom a háború után öt évvel ajtót nyitott Frau Schütznek, leültette itt, ebben a szobában, az egykori pianínója mellé, a gondozónő, aki Frau Schützt idekísérte, elmondta, hogy a feljelentés után Dachauba deportálták őket. A Doktor nem élte túl, az asszonyt a háború után hónapokig kezelték kórházban, onnan került a menhelyre. Volt egy-egy világos perce, meg tudta adni az egykori lakásuk címét. Üldögélt itt, ráismert a pianínóra, leütötte a billentyűket, így mondta az apósom, Heinrichnek, amikor Frau Schütz játszani kezdett a pianínón, felpillantott és azt mondta, Carl kedvence volt az Allegro, a gondozónő könnyezett, mondta el az apósom. Heinrichet nagyon megviselte a cikksorozat, ha a főszerkesztője tudta volna, hogy a saját családjáról írja, szerintem leállította volna, ne higgye, hogy megnyugodott, amikor a végére járt a dolgoknak, arra gondolt, hogy el kellene költöznünk ebből a lakásból, rábeszéltem, hogy ne a családja nevével adja ki a cikksorozatot. A főszerkesztő abban a lapszámban indította el a témát *A múlt*,

amely nem akar elmúlni címmel. Akkoriban Németországban húszmillióan nézték meg a Holokausztról szóló amerikai televíziós filmet. Heinrich sok olvasói levelet kapott, a főszerkesztő dicséretben részesítette, jót tett velünk ezzel a két fotóval, Herr Kellermann, maguk tesznek velem jót azzal, amit elmondanak.

Heinrich Beifeld visszajött. A felesége odalépett hozzá, vállára helyezte a jobb kezét. Lassan a nyakáig csúsztatta. A férfi átfogta a derekát. Álltak így, nem véve tudomást arról, hogy más is van a szobában. Kellermann Gyuri megkérdezte, készíthet-e fotót a szobáról, a pianínóról, a falra akasztott fényképről. Az, aki őt erre az útra indította, valamikor maga is játszott a pianínóján Schubertet, mondta volna, de mégsem mondta.

Este a szobája ablakánál arra gondolt, hogy a nagybátyja is innen nézte a kikötőt. Csend volt odakint. A hold fénysávot húzott a vízen. Volt telefon a szobában. Előkereste a névjegyet. A vonal túlsó végén erőteljes volt Marianne hangja.

Ki az?

Nem aludtál már...?

Oh, egy fogadásról érkeztem... konferencia után...

Milyen konferencia?

Hát a témám... a szokásos...

Örülök, hogy hallom a hangodat...

Én is örülök... merre jársz?...

Kielben vagyok. Úgy tervezem, hogy reggel tovább indulok New Yorkba...

Ott mit keresel?...

Ugyanazt, mint itt... Van ott egy Vanderbilt Múzeum...

Hallottam róla...

Utána talán Cardiff...

Két hét múlva Berlinben vagyok... konferencia... a Hotel Savoyban szállok meg... Átjöhetnél...

Ha úgy jön ki a lépés...

A recepción hagyok üzenetet...

Jó lesz...

Örülök, hogy hívtál... aludj jól...

Te is...

Reggel elstáztak a kikötőig.

A korai vásárlók közül, akik a pékségekbe, csemegeüzletekbe siettek, többen köszöntötték Heinrich Beifeldet. Egy fiatalasszony megállította, megkérdezte, mikor olvashatja az újabb cikkét. Kisfiú kapaszkodott a kezébe, bámulta Kellermann Gyurit. A piros hátizsák felkeltette az érdeklődését. A bácsi kicsoda? kérdezte. A bácsi a barátom, mondta Heinrich Beifeld. Még nem láttam a bácsit, honnan jött? Messziről, mondta a szerkesztő. De honnan? Budapest, Ungarn. A kisfiú töprengett, sokáig bámulta a piros hátizsákot.

Bemegyünk a szerkesztőségbe, lemásolnék néhányat a fotóiból, ha nincs ellene kifogása, mondta Heinrich Beifeld. Ezekon a kockaköveken járva többször foglalkoztatott, hogy a sokáig ismeretlen múltamon járok. Azt hiszem, ettől az érzéstől nem fogok már megszabadulni.

Vitorlások futottak ki a kikötőből.

A felesége bizonyára sokat segített, mondta Kellermann Gyuri.
Sokat, de megismertem olyan eseményeket is, amelyeket még vele sem osztottam meg. A cikksorozatomban sem írtam meg.

Kellermann Gyuri fényképeket készített. Megkérte Heinrich Beifeldet, álljon az egyik mólóhoz, hogy a háttérben láthatók legyenek a jachtok.

Daruk rakodtak teherkompokra. Villogtak a sárga munkásmellények a napfényben.

Európa egyik legnagyobb kikötője, mondta büszkén Heinrich Beifeld. Hitler is járt itt, amikor a hatalmas repülőgép anyahajót, a Graf Zeppelint vízre bocsátották.

A Schlossgartennél megálltak.

Itt játszottam gyerekként. Sok korombelit ismertem, a szüleiket is.

Kellermann Gyuriban felvillant, hogy a nagybátyja az egyik levelében írt a parkban játszó gyerekekről. Ha élnek még, talán itt sétálnak.

Sok idős ember köszöntötte a parknál is Heinrich Beifeldet.

Elsétáltak a Szent Miklós-templomhoz.

Heinrich Beifeld megmutatta az 1515-ből való oltárképet. Elmagyarázta, mi látható a triptichonon.

Sokan bújtak meg itt, amikor a háború végén védelmet kerestek. Tudja, Herr Kellermann, aki egyszer megégette az ujját, az vigyáz, mondta minden átmenet nélkül, hát még aki kétszer... Apámat akkor sorozták be ezerkilencszáznegyvennégy nyarán, amikor a Hitler-ellenes merénylet kudarcot vallott. A Stauffenberg-akcióról hallottam, jegyezte meg Kellermann Gyuri. Kétszáz tisztet végeztek ki, ötezer családtagot és ismerőst deportáltak, folytatta Heinrich Beifeld, apám azok közé a fiatal tartalékosok közé került, akiknek Hitler előtt kellett esküt tenni, életre-halálra harcolok Németországért és a Führerét, így szólt az esküszöveg. Weimarba került fogolytáborba. Az amerikaiak elvittek több száz tisztet és egykori magas beosztású civilt Buchenwaldba, hogy lássák, mi történt a táborokban. Még ezrével heverték a temetetlen holttestek. Kotrógépekkel tolták a hullákat az árkokba. Amikor apám ezt nekem húsz évvel később elmondta, a nagyapám éppen belépett a szobába. Azt mondta a fiának, ez nem lehet igaz. Apám hallgatott, aztán azt felelte, rohadjon meg az egész világ, igazgató úr, de azt ne higgye, Herr Kellermann, hogy én nem szerettem az apámat és a nagyapámat. Lemásoljuk a szerkesztőségben a fotóit. Utánanézek az Alva útjának. Talán tudok Cornelius Vanderbiltről is egy sztorit kanyarintani.

A kikötői naplóból hiányoztak az ezerkilencszázharminchármas, az ezerkilencszázharminckilences és az ezerkilencszáznegyvenötös adatok oldalai.

A hídon

Sátoraljaújhelyt a második háborút lezáró párizsi békében a győztesek másodszer szakítják szét, amikor Trianon nyomdokaiban járva ismét a Ronyva patak közepén húzzák meg az országhatárt.

Az új határokon, közvetlenül a háború után, nem könnyű átkelni. Még a baráti szocialista országokba sem, mert a közös határszakaszokat csaknem ugyanolyan szigorúan őrzik, mint az ellenségnek számító nyugati államokét. A különbség legfeljebb annyi, hogy műszaki zárat, azaz vasfüggönnyt nem építenek, de határőrök és fináncok hada vigyázza az átkelőket és a zöld határt, hiszen az új világrend számára nem kis veszélyt jelentene, ha polgárai ide-oda utazgatva megtapasztalnák a szabadságot, egy spontán népmozgásról már nem is beszélve. A szigorú őrzés az olyan országok, mint Csehszlovákia és Magyarország számára azonban nem kis teher, hiszen irdatlan hosszú a közös határszakasz, ráadásul, szocialista barátság ide vagy oda, viszonyuk sarki hidegségűre fagyott a csehszlovák részről szovjet nagyhatalmi áldással végrehajtott etnikai tisztogatásoknak köszönhetően.

A háború után az útlevel jó pár évtizedig ismeretlen dokumentum, legfeljebb a diplomatáknak van valamiféle szolgálati paszportjuk, az egyszerű földi halandónak, ha utazni akar, minden alkalommal engedélyért kell folyamodnia a helyi nemzeti bizottsághoz, a kommunista hatalomátvételt követően a pártbizottság illetékeséhez, s elég egy gyanús jel, egy rosszul csengő név vagy egy rosszindulatú szomszéd, hogy akkor se kapja meg, ha az anyja-apja temetése kérelmének az indoka.

Szerencsére azonban a kommunista rendszer éppen olyan korrupt, mint amilyen merev, s a protekciózás és megvesztegetés jól megfér az olyan hangzatos eszmékkal, mint a társadalmi egyenlőség és a dolgozó nép uralma. A pénznek a háború utáni hiánygazdaságban semmi értéke nem lévén, az ékszer, a porcelán, a kávé, a tea, a márkás italok, az édesség, sőt, a nyugatról csempészett gyógyszerek helyettesítik azt, s hamar kialakul a szokásrend is: pártvezetőknek, hivatalnokoknak, orvosoknak, nővéreknek, rendőröknek, fináncoknak, határőröknek – és még folytathatnánk a sort – mit és mennyit illik adni.

Engelhart Andor egy demizson aszúval intézi el a slovenské nové mestói vámparancsnoknál, Adamik hadnagynál, hogy Anna lánya és András találkozhasson a két ország közötti senkiföldjén, a Ronyva hídjának közepén. Adamikot még diákkorából, a Kassai Gazdasági Akadémiáról ismeri, ahol évfolyamtársak voltak, s jól tudja róla, hogy a tokaji borok nagy rajongója. A bor a farkasfalvi pincéből megmenekített utolsó hordóból származik, amit kivételesen olyan jól sikerült elrejtetni, hogy sem a partizánok, sem az oroszok nem találták meg, és a vagyoneklobzást is megúsza. A vermet még a partizánfelkelés idején, az istállók déli sarkától számítva pontosan két óra állásában Engelhart Andor egyedül ásta ki, tetejét szorosan egymás mellé fektetett, vastag deszkákkal borította, majd a parkból felszedett

gyeptéglákkal kirakva, tökéletesen álcázta. Mélyén, egy szalmával vastagon borított hordócskában két évig pihent és érett az az aszú, amelynek fejében a két fiatal minden hónap első szombatján, délben, csomag nélkül, üres kézzel, tizenöt percre felmehet a hídra, s ha az országhatárt jelző nemzeti színű csíkokat nem is léphetik át, de reménykedhetnek, hogy kiforrja magát a jövő.

András a hajnali első vonattal indul a Keleti pályaudvarról, hogy délre biztosan Újhelybe érkezzon. Az esetleges késéseket is bekalkulálva minimum négy óra szükséges a bő kétszázhatvan kilométer megtételéhez, s ehhez jön még jó negyven perc, amíg az állomástól legyalogol a határig.

Mint mindig, az út első felét átalussza most is, Csincse tanyánál, Pesttől úgy százötven kilométerre riad fel, és kezd nyugtalankodni. A négyből az utolsó óra telik a legnehezebben, pedig a gőzerővel robogó 424-es csak a Hernád hídján lassít, s alig félóra múltán már a Bodrog partján, a Hegyalja kapujában jár. Ő azonban képtelen tovább a fülkében maradni, s kiáll a vagon ajtajába, de hiába bővíli a látóhatárt, a várost körülölelő hegyek nem és nem akarnak felbukkanni.

Amikor nagy nehezen meglátja végre az elsőt, a Koporsó-hegyet, fellélegzik. Utána következnek szépen, sorban a többiek, akárcsak Róma körül, összesen heten: a Kecskéhát, Kopaszka, Magas-hegy, Baglyoska, Fekete-hegy és a Várhegy. Ez utóbbit leszámítva, amely a nagyok lába előtt, a város kapujában áll őrt, a többiit keveri, hiába mutogatta a múltkor végig őket a levéltár tudós igazgatója, akivel együtt utazott, s akinek kimerítő és lelkes előadásából – még ha oly szemléletesen ecsetelte is, hogyan robbant fel az az óriásvulkán, amelynek maradványaiból keletkezett a hét hegy – legkevésbé a földkéreg tízmillió évvel korábbi tektonikus mozgása ragadt meg az emlékezetében. Sokkal inkább az időtlen idők vulkáni világának nimfái s tündérei ejtették foglyul a képzeletét: az erdők és vizek úrnője, a források, patakok mentén kacagva táncoló, gyönyörűsége Perilla ifjú szerelmesével és a természeti erők fölött uralkodó, bosszúszomjas nimfa, akitől Perilla elhódítja kedvesét, és aki tajtékozva kutatja végig utánuk az erdők és barlangok valamennyi zugát. „Állj élem csapodár Perilla!” – üvölti közben olyan fékevesztett indulattal, hogy beleremeg a föld, s reszket minden élőlény. Tündérek, óriások, nimfák és törpék menekülnek, de Perilla a halálos veszedelem ellenére sem bír elszakadni erdőitől s vizeitől. Könyörög kedvesének, hogy legalább ő mentse az életét, de az megmakacsolja magát, s egymásba kapaszkodva, egy mamutfenyő tövébe kuporodva várják sorsuk beteljesedését. A nimfa tombol, mert nem találja őket, végül tehetetlen dühében akkora tüzet bocsát ki a Magas-hegyből, hogy megrepednek, olvadnak, s a levegőbe röpködnek a sziklák, és maguk alá temetik a szerelmespárt.

A 424-es gőzös a folyó kanyarulatát követve robog a Bodrog partján, András kint áll a peronon, s amikor felbukkannak a hegyek, előtolakszik velük a legenda is. A kacagva táncoló Perillától, hűséges kedvesétől és a tomboló nimfától erővel sem bír szabadulni, zakatol a vonat, robbannak a hegyek, s szívébe befészkei magát a kétség, hogy a tündérhez hasonlóan az ő Annája is képtelen lesz saját erdőit és vizeit elhagyni. Irigyli az ifjút, amiért az lehetett, aki ő sosem, és irigyli mindkettőjüket, amiért az idők végezetéig együtt nyugodhatnak a koporsóként rájuk boruló hegy alatt.

Tizenegy óra után csühög be vele a gőzös az állomásra, melynek Monarchia-

korabeli épülete különösebb sérülések nélkül vészelt át a háborút, s végtelen hosszú peronjával, öntöttvas oszlopainak cikornyás díszeivel, tejüveg lámpaburáival, öblös padjaival, fáradtzöld ajtó- és ablakkereteivel, bordó téglaburkolatával a boldog békeidőket idézi.

Utas alig van, hiszen Újhely, a megcsonkított zsákváros, abszolút végállomás: az út az országhatárba torkollik és a vonat sem megy tovább. Pedig a háború előtt jelentős vasúti csomópontnak számított: a Szerencs – Kassa – Csap háromszög középontjaként Magyarországot kapcsolta össze Szlovákiával és Ukrajnával. Most azonban a tolatási határ után rozsdásak a sínek, s a talpfák között és a töltést is embermagasságú gaz növi be.

András átvág a peronon és a várótermen, amikor kilép az épületből, egy pillantást vet a Bortemplom tornyára, a Kossuth utcán gyalogolva a régi zsidótemetőre, a dohánygyárra, a málló vakolatú pénzügyigazgatósági palotára, a plébániatemplomra és a város nagy fiának, Kossuth Lajosnak a házára, de valójában egyik sem érdekli, Anna köti le minden gondolatát. A megyeháza után nagyobb tempóra vált, hiszen legalább másfél kilométer van még hátra, sietősen ráfordul a Rákóczi utcára, melynek tetejéről az úttest alatt futó, csatornába szorított Zsólyomka nagy kőhídjáig ellátni. Nepomuki Szent János szobrától legszívesebben szaladna, de innen már látszik a határállomás, s nem kelthet feltűnést. Átmege inkább a túoldalra, s úgy tűnik, az omladozó Dókus-kastélyt nézi elvadult parkjával, valójában a semmibe réved.

A Zsólyomka hídja után ugyanolyan földszintes, vaskapus házak következnek, mint addig, az álmos kisvárosi képet a messziről kiabáló sorompó töri meg csupán. Maga a határállomás jelentéktelen, szürke épület, annyiban különbözik mindössze a lakóházaktól, hogy tizenkét lépcsőfok vezet az ellenőrző ablakhoz, amelynél be kell mutatni az úti okmányokat. A szolgálatban lévő határőrök és vámosok azonban rendszerint a ház előtt, a híd lábánál állnak, ahonnan mindkét irányban jól belátják a terepet.

András, akinek egyébként se útlevele, se betétlapja, nyugalmat erőltetve magára adja elő, hogy mindössze a híd közepéig szeretne menni, s néhány perc múltán fordul is vissza. Nem titkolja azt sem, kivel találkozik, éppen csak a testvérének nevezi Annát, s hozzáteszi, hogy folyamatban van az áttelepülési kérelme. Bizik benne, hogy Adamik hadnagy magyar kollégáinak is szolt az érdekükben, de hogy ne akadjanak fenn hétköznapiak mégsem mondható kérésén, apja tolcsvai barátjának borpárlatával kedveskedik az éppen szolgálatban lévő határőröknek, s ki tudja, hogy az ajándéknak vagy Adamik hadnagy közbenjárásának köszönhetően-e, de végül simán átengedik.

Valójában nincs okuk visszafordítani, hiszen az a tíz méter a híd közepéig még Magyarország, tovább pedig úgysem megy, mert Csehszlovákiába nincs beutazási engedélye. A szökésétől sem kell tartani, hiszen ha ilyen szándéka lenne, mégsem egy nyilvános határátkelőt választana, és különben sincs olyan bolond magyar, aki pont oda akarna szökni, ahonnan éppen kifelé toloncolják az övét.

Anna három napot utazik a röpke negyedóraért. Pénteken indul Farkasfalváról, Kassán száll meg apja ismerősénél, Simai doktornál, s másnap reggel elvonatozik Slovenské Nové Mestóba.

Simai doktor, a neves nőgyógyász rég felhagyott a praktizálással, s a kassai pártbizottságon vezető tisztséget tölt be. A harmincas években lett tagja a Kommunista Pártnak, amely a két világháború között legálisan működött, s Európában is ritka jelenségként, az egyik legerősebb pártnak számított Csehszlovákiában. Simai másfél évtized alatt szép karriert fut be, a háború után már a kassai első titkár helyettese, s meglehet, ha nem magyar nemzetiségű, csúcsvezető lesz belőle. Mindazonáltal a megbízható kommunista káderben egy igazi humanista lakozik, s rengeteg szorult helyzetbe került magyar családon segít. Van, akinek a csehszlovák állampolgárság megszerzésében, van, akinek Annához hasonlóan egy-két éjszakai szállásadással, de akadnak olyanok is, akik hosszú hónapokra, egy egész esztendőre vagy még tovább nála ragadnak. Mint a Katona lányok, akiket szüleik Szobráncról, a fékevesztett magyargyűlölet elől menekítve adnak kassai iskolába, vagy a három apró gyermekkel magára maradt Altenbergerné, akinek férjét, a kassai Magyar Kulturális Egyesület közismert alakját, az oroszok hurcolták el, és aki sosem tért vissza. Amikor a doktor magához veszi a családot, háza már tele van állandó és alkalmi beszállásoltakkal, úgyhogy az új jövevények, némi átalakítás után, a használaton kívüli rendelőt kapják.

Az Altenberger gyerekek orgonasípként követik egymást: három, öt és hét évesek. Kék szemű, szőke hajú angyalok, de amilyen szépek, olyan elevenek. Amikor Anna megérkezik, egymás ellenében rohannak az ajtóhoz, kapaszkodnak a szoknyájába, a táskájába, azonnal játszani akarnak, és mesét követelnek. Altenbergerné csak udvariasságból csitítja őket, valójában örül, hogy pár órára fellelegezhet, és Anna sem bánja, hogy csüggnék rajta, mert így gyorsabban telik az idő, s elterelődnek a gondolatai a másnapi utazásról; határőrökről, fináncokról, hídról és határról.

A kassai vonat egy óra alatt teszi meg a hatvanpár kilométert, s fél tizenkettőkor érkezik Slovenské Nové Mestóba. Bőven van ideje tehát, de már hajnaltól forgolódik az ágyban, reggel pedig alig győzi kivárni, hogy fél tíz legyen, s indulhasson végre. Ráérne még, hiszen átlagos tempóban jó félóra az út a pályaudvarig, de legszívesebben előretekerné az óramutatót, hogy a kupében ülhessen már. Aztán, Legenyét elhagyva, fordul a kocka: jobb szeretné, ha lassítana a vonat, mert az utolsó megálló, Csörgő következik, ahol felszállnak a vámosok, és szűrőpróbaszerűen ellenőriznek.

Amikor meglátja az első egyenruhást, izzadni kezd a tenyere, gombóc nő a torokban, pedig őt rendszerint békén hagyják, mert csomag nélkül, egy retiküllel a kezében érdektelen a számukra, de ha netalán megkérdezik, hová utazik, akkor is olyan tökéletes szlováksággal válaszolja, hogy „Nové Mestóba, a nénikémhez”, hogy legtöbbször még papírokat sem kérnek tőle. Ha mégis, az Anna Engelhartova név végképp nem utal magyar nemzetiségre, legfeljebb németre, ami nem okoz kellemetlenséget, mert Szlovákiában a németek iránti gyűlölet közel sem olyan mértékű, mint Csehországban. Köszönhetően annak, hogy Tiso kormánya alatt megvalósult a nagy álom: még ha a náci Németország bábállamaként, jelentős német és magyar kisebbséggel, röpke öt esztendőre, de megszületett az önálló Szlovákia. Amelyet azonban, alighogy megszületik, meg kell tagadni, mert a náci múlt vállalhatatlan, s végül nem marad utána más, mint a nosztalgia az önálló állami lét iránt és a rendíthetetlen hit, hogy a szlovákok számára a magyarok jelentik a végzetet.

A Monarchia-korabeli állomáson kívül Sátoraljaújhelynek a háború előtt volt még egy teherpályaudvara is. Ez, a köznyelv által kisállomásnak nevezett pályaudvar valamikor az 1800-as évek végén, a Ronyva túlsópartján lévő Gyártelepen létesült, üzemi épületei – az indóház vagy felvételi épület, a váltóház, az őrbódék és a raktárak – a patak mentén, mintegy a sínekre felfűzve sorakoznak.

A háború után természetesen a teherpályaudvar kezdi bonyolítani Slovenské Nové Mesto utasforgalmát. Az indóház átalakul váróterem, jegypénztáros állomássá, ami gyakorlatilag néhány pad elhelyezését és az apró betűs, alig olvasható, szélein szakadozott, új menetrendek kifüggesztését jelenti csupán. Más nemigen változik az első impériumváltáshoz képest; a vonatok újból Kassa, Terebes, Homonna, Mezőlaborc, Varannó vagy éppen Munkács irányába közlekednek, és a jegypénztár üveglapja is épp olyan foltos, s ugyanúgy átlóban fut rajta a repedés, mint '38 előtt. Az égre nyíló váróterem – amelyet csak azért nevezhetünk teremnek, mert állomásról lévén szó, várószobának mégsem titulálhatjuk – télen-nyáron egyformán hideg és huzatos, a sarokban a matuzsálemkorú, rozsdás vaskályha jobb hátsó lába pár milliméterrel még mindig rövidebb, s ugyanúgy hanyatt akar esni, mint amikor csak a vasutasok tértek be egy kis melegezőre.

Csőgőtől már csak hét kilométer Nové Mesto, s ez olyan rövid távolság, hogy teljes sebességgel fel sem tud gyorsulni a mozdony. Ha nincs késés, Annának még egy félórája van a találkozásig, a százötven méter az állomástól a hídig azonban totyogva sem több néhány percnél. A maradék idő, két, egymással ellenséges ország határhozátében, vízum, útlevelel vagy bármilyen utazási engedély híján, határőroktől, vámsoktól, de még a vasutasoktól is rebbenve reménytelenül lassan telik, sőt, egyáltalán nem is telik. Pedig Anna minden elképzelhető módon nyújtja: utolsóként száll le, komótosan besétál a váróterembe, tanulmányozza – vagy legalábbis úgy tesz, mintha tanulmányozná – a menetrendet, Košice-Predmestievel, azaz Kassa-Erzsébetvárossal bezárólag kétszer, jó lassan végigolvassa mind a tizenkét állomás nevét, a köztük lévő távolságot, a menetidőt, aztán továbblép a következő táblázathoz, s teszi ugyanezt a Nové Mesto Munkács közötti szakasszal. Amikor úgy gondolja, hogy feltűnő lehet a menetrendek előtti hosszas ácsorgás, bemegy a mosdóba, ott is elszöszmötöl jó pár percet, aztán megfontoltan kilép az épület elé.

A Ronyva partján, öreg platánok között vezet a kavicsos gyalogút. Balra, egymást keresztezve négy pár sín fut kelet felé, jobbról az újhelyi hegyek kandikálnak. Szinte idilli a kép, ahogyan a napfény világító zöldbe öltözteti a fák lombkoronáját, s a Tulipán apró kerthelyiségének asztalain a kockás abroszt meglengeti a szél. Az út nem sokkal a vasúti kisvendéglő után azonban a szlovák határállomásba torkollik, s Anna a platánsor enyhe kanyarulatában idegesen leül egy padra. Innen jól belátja a terepet, őt magát azonban, a fatörzsbe olvadva, nemigen lehet észrevenni.

A határátkelő szürke panelépületét mintha szándékosan tervezték volna úgy, hogy megfélemlítse az utazót: a behemót betontornác öt kifelé dőlő tartóoszlopával szinte agyonnyomja az embert, amikor ellenőrzésre jelentkezik, az ajtókon és ablakokon mindenütt rácsok, kivéve a második szint öt sorban sorakozó apró nyílásait, amelyek a középkori várak lőrészeit idézik.

A határőrséggel átellenben, de már a síneken túl magasodik a szlovák vá-

mosok rezidenciája, a háromemeletes fináncraktanya. A templom után ez Nové Mesto legtekintélyesebb épülete, de mintha a szlovák építőipar csak egyetlen szint ismerne; szürke ez is, akárcsak a többi középület és a lakóházak jó része. A nagy szürkéséget a homlokzat grafit csíkja töri meg csupán.

A platánsor enyhe kanyarulata után még öt fa következik, de a padról már ki lehet venni, hogy a határőrök kint állnak-e a híd lábánál, vagy bent vannak éppen a szarkofágban, ahogyan Anna magában a határátkelő épületét nevezi. És szemmel lehet tartani a hidat is, figyelni, mikor bukkan föl rajta valaki.

Anna egyre jobban izgul és reszket, de a nagy várakozásban csak vánszorognak a percek. „Miért nem siet, jöjjön már!” – követelőzik magában, amit rögvest megbán, de máris hatalmába keríti a kétségbeesés: „Egészen biztos, hogy történt vele valami, a múltkor ilyenkor már itt volt! De nem, nem, nincs veszve semmi, hiszen még el sem harangozták a delet” – jut eszébe hirtelen, s reménykedve várakozik tovább. Pillantása ide-oda ugrál a magyar és szlovák oldal között, de ismét csalódott lesz, mert csak egy nőt és egy idősebb férfit vél felfedezni. Aztán, amikor megpillantja végre az ismerős alakot, fölpattan, és sietősen elindul a határőrök felé.

Talán, mert lakott településről van szó, Újhelyben a határőrök és fináncok egy fokkal kevésbé szigorúak, mintha a semmi közepén vagy a rengeteg mélyén őriznék a határt, de ennek ellenére is szorongani kezd az ember, ahogy a sorompóhoz közeledik. Adamik hadnagy révén azonban a fiatalok találkozása rendben lezajlik: felengedik őket a hídra, és senki nem szól utánuk, amikor szaladni kezdenek egymás felé. Egy röpke ölelés, aztán csak állnak és állnak a Ronyva négy lépés széles, húsz méter hosszú hídján, az aszfalton keresztben futó piros-fehér-zöld és kék-fehér-piros csíkokon, mellettük, a korlátra festve a két ország felségjele, nagy M és ČS betű írít. Állnak a hídon, s ha csókot váltani nem is mernek, mert sohasem lehet tudni, mi ingerli fel az egyenruhásokat, ujjaikat egymásba fonva, sietve, gyorsan sorolják mindazt, amit idefelé jövet, a vonaton gondosan csokorba szedtek.

Mindent elmondani azonban, amit szeretnének, természetesen nem sikerülhet, mert hogyan is lehetne szavakba önteni a másik után érzett olthatatlan sóvárgást, amely annál gyötrőbb, minél reménytelenebbnek tűnik a hajdanán eltervezett jövő? Vagy a sosem csillapuló, elfojtott lobogást, amely ott van az összes kimondott szóban, minden kapkodó és tétova mozdulatban, a hosszú nappali hallgatásokban és az éjszakai álmokban? Hogyan lehetne elmondani az olyan abszurd, gyermekded kívánságokat, hogy a nagyhatalmak rajzoljanak másik térképet, vagy, hogy a világbéke és a kereszténység jegyében töröljék el az összes határt, amivel két legyet üthetnek egy csapásra, mert az ő boldogságukon felül Istennek tetsző cselekedet hajtának végre? És hogyan lehetne kimondani azt az elkeseredés szülte pokoli gondolatot, amelynek még a gondolása is bűn, hogy égjen ismét a világ, ha nincs más mód arra, hogy együtt éljenek, vagy akár pusztuljanak, ha az Úr azt akarja.

Ott, a híd közepén azonban, a nemzeti színű csíkokon állva, egy röpke időre az összes keserv semmivé foszlik, s Anna még azt is elfelejti, hogy reggel, az állomásra menet görcsbe rándult a gyomra, amikor szemébe ötlött a Kassát elborító, frissen kiragasztott plakátokon, hogy „Ha barbárt akarsz látni, nézz a magyarra!”. Elfelejti, hogy összeszorult a toroka, amikor az újságosstandnál, a Pravda, a Nové

Prúdy és az Obzory címlapján azt olvasta, hogy minden magyar ázsiai cigány, báránybőrbe bújt farkas, s ha ezerévig bűnhődnek, akkor sem mossák le magukról a háború gyalázatos tetteinek piszkát. S hogy ki kell söpörni őket a csehszlovák köztársaságból, különben a magyar agresszió és revizionizmus eszközei lesznek, mert bárki kormányoz Pesten, annak a célja mindig Nagy-Magyarország, szláv rabszolgákkal.

A találkozások csaknem egyformán zajlanak: a „Hogy vagy? Mi újság az otthoniakkal? És a tieiddel?” kérdéseket követően Anna több mint fél éve benyújtott kivándorlási kérelmének esélyeit latolgatják, s mindig kilyukadnak oda, hogy a szlovák államnak – miután a vagyonukra rátette a kezét – nem kellene az Engelhartok, hiszen semmi haszna belőlük, úgyhogy biztosan megkapja az engedélyt, csak ki kell várni. András folyton felveti a nyugatra szökést is, mondván, hogy majd’ minden hozzátartozója odaát van, s az Engelhartok és a Probstnerek Magyarországon amúgy sem számíthatnak semmi jóra, mert származásuk miatt magyarságuk ellenére is osztályidegennek s a munkás-paraszt hatalom ellenségeinek számítanak még akkor is, ha nincs már semmijük.

Andrásnak Elemér bácsikáján és feleségén kívül, akiknél a Vérmezőn, a Mikó utcában lakik, valóban nincs senkije: anyja fiatalon, tüdővészben halt meg még a háború előtt, apját az utcán kapták el az oroszok, és csapták egy malenkij robotos menetoszlophoz, s egy fogolytársa híradása szerint valahol Szarátov közelében temették el. A szökést komolyan gondolja tehát, olyannyira, hogy megbízható embercsempészeket is tud, olyanokat, akik a Fertő-tó nádas, mocsaras csapásain garantáltan átviszik az embert Ausztriába. De Anna minderre csak hümmög, mert annak ellenére, hogy négyhetente, szombatonként repül hozzá, reszket attól a naptól, amikor megkapja a kivándorlási engedélyt, s amikor András kedvesen azt kérdezi: „Merre kalandozik az én madárkám?” – kényszeredett vidámsággal feleli, hogy a késmárki Zöld-tó zöld kincseinél, másszor, hogy éppen apjára gondol, ami féligazság, mert valóban szüntelenül körülötte járnak a gondolatai, amióta az ismeretlen eredetű bénulás az ágyhoz szögezi, de valójában azon emészti magát, madárcontú anyjának ki lesz a segítsége, ha elhagyja őket?

Hiszen ő a családfenntartó, mert apja üldözött öregember, aki még attól a csekélyke kegydíjtól is elesett, amit akkor kaphatott volna, ha a körzeti orvos rokkanatnak nyilvánítja, a doktor azonban – meglehet a frontnak és a hadifogságnak köszönhetően – fél mindenkitől, még egy magatehetetlen öregembertől is. Anyja rettentően igyekszik, de az éjszakába nyúló kötések, és a temperával festett kis karácsonyi vagy húsvéti képek, amiket termoszkra, műanyag edényekre ragasztgat, csak filléreket hoznak. Az ő német és francia fordításaiból, amikkel alkalomszerűen a Vörös Októberre keresztelt egykori Weinschein textilgyár bízta meg, élnek mindhárman. Mindezek ellenére azt, hogy tartsanak vele, szóba hozni is felesleges, mert Engelhart Andor a szülőföldjén akar meghalni még úgy is, hogy ott már se hazája, se jövője, és ezt Máriássy Clariss ugyanígy gondolja.

Neki se azt nem mondják, hogy menjen, se azt, hogy maradjon, csak biztatják, hogy „előtted az élet”, meg hogy „egyszer tiéd lesz a világ”, de azt nem mondják, mikor lesz az az egyszer és hol lesz az a világ, és nem akarják érteni, hogy András nélkül nincs élet, de aki elment, az soha nem térhet vissza, mert törvény mondja

ki, hogy minden magyar bűnös. Vég nélkül őrlődik a menni vagy maradni között, de bárhogy háborog a lelke, s bármennyire haragszik magára érte, nincs bátorsága végiggondolni a gondolatot, s kimondani a döntő szót. Csak vár. Várja a negyedik szombatot, s azt, hogy történjen valami, ami elrendezi a jövőt.

András nem akar várni, cselekedni akar. Szilárdan hiszi, hogy meglesz a kivándorlási engedély, és azzal elhárul minden akadály előlük. Annának szökésről és szabadságról beszél, arról azonban hallgat, hogy lassan elfogy körülötte a levegő. Az egyetem tele van besúgókkal, istentiszteletre egyenesen Sashalomra jár ki, mert a Deák téri evangélikus templomtól kezdve az Úllői útin át a Kálvin tériig, de még Budán is évfolyamtársba botlik, s a zavart köszönés után képtelen másra gondolni, minthogy ez vajon most följelent engem vagy sem?

Habár az igazi veszedelmet valószínűleg nem a titkos templomjárók jelentik, és még nem is Pityu, aki bevallotta, hogy beszervezték, s jelent róla és mindenkiről az évfolyamon, mert muszáj neki. Érettségi előtt állva, a március 15-i iskolai szónoklatért – amelybe a tavasz és a kivérett ország mellé a forradalmi ifjúságot, erőszakot és önkényt is beleszótt – vitték be a rendőrségre, jól összeverték, s választás elé állították: besúgó lesz vagy gondoskodnak róla, hogy az ország egyetlen egyetemére, főiskolájára sem teszi be a lábát soha az életben. Pityu jót akart, amikor figyelmeztette őt és mindenkit a tankörből, s a jelentései nem is igen izgatták, mert úgy gondolta, a vasárnapi istentiszteleten kívül nincs semmi targonatnivalója. Három testi-lelki jó barátjáért – Nándiért, Antiért és Kálmánért – pedig, akikkel hajnalba nyúlóan vitatkoznak rendszeresen filozófiai, eszmetörténeti, politikai vagy éppen építőművészeti kérdésekről, tűzbe tenné a kezét. Zárt ajtók mögött, szűk körben folynak ezek a világjobbító diskurzusok, néha Kálmán valamelyik „jó fejként” bemutatott cimborájával a bölcsészkarról és Nándi zeneakadémiás barátnőjével – egy, a hegedűjével összenőtt, vékony, magas lánnyal – kiegészülve.

Ott a hídon ezekről nem beszél Annának, és nem mondja el azt sem, hogy Pityut elnyelte a föld, hetek óta nem jár be az egyetemre, Nándit pedig lecsukták. A hegedűs lány kísért szemmel, rémülten érkezett az esti traccspartira azzal, hogy baj van, kísérjék el a főbérlelőhöz, mert egyedül nem mer nála érdeklődni. A házinéni a pokolba kívánta őket, ha nem szírénaszerű visítással szól a csengője, talán még az ajtóláncot sem akasztja ki, s sziszegi oda nekik, hogy a barátjukat elvitték az ávósok, tűnjenek el.

Minderről nem szól egy szót sem, mert kímélni akarja a kedvest, aki miután az Altenberger gyerekektől kezdve Simai doktorral bezárólag vidáman végigszorolja a kassai ismerősöket – akikre persze, hogy emlékszik ő is, de most teljességgel érdektelenek a számára –, hallgatásba burkolózik. Nem akar sem a nyugatra szökésről, sem a majdani életükről beszélni, pedig muszáj, mert a levélváltás bizonytalan és hetekbe telik, s egy újabb hónapot a következő szombatig nem lehet várni, most kell mindenben megállapodni.

- Drugos Zsófiával beszélte? Biztos, hogy segít ápolni apádat!
- Ha megjön az engedély, táviratozol?
- Egy hét elég lesz a csomagolásra?
- Hidasnémetinél gyere át a határon, Zoli bácsival üzenhetsz, s eléd megyek.

Jó lesz így? – teszi fel egyik kérdést a másik után, Anna azonban csak hümmög, és olyanokat mond, hogy talán és meglátjuk.

András bosszús, mert a mosolyára vágyik, de képtelen oldani benne a feszültséget, s végül türelmetlenül nekiszegezi a kérdést, amely hónapok óta érik benne: „De átjössz, ugye?”.

– Amikor Farkasfalván, Anna-napkor ígéretet tettünk egymásnak, eldőlt minden –, hangzik hosszú hallgatás után a semmitmondó válasz, amire felhagy a kérdésessel. Fáradt és csalódott, mert már a tizenötödik percben járnak, s ha nem akarják elveszíteni a határőrök jóindulatát, búcsúzni kell. Még első alkalommal megfogadták, hogy nem néznek vissza, de ezt most nem lehet megállni. Pár lépés után egyszerre pillantanak hátra, András fordul, magához rántja Annát, dörmög valami olyasmit, hogy „fel a fejjel”, s csókolja. Anna felejtve hidat és határt, vissza-csókolja, s a percnyi foglyul ejtett időben villan a jövő.

Állnak a hídon, s Anna András csókjának spanyol széltorta ízével, egy túlméretezett, kék takarítóköpenyben a poprádi múzeum plafonig érő ablakait mossa, hangjának bársonyába burkolózva a Vörös Október textilgyár francia leveleit fordítja, vállgödrében megbújva terveket sző az ősi fészek, a farkasfalvi kastély és Babet márványszíves sírjának rekonstrukciójára, aztán hirtelen összerezzen, mert valaki baronessnek szólítja, s a szó egy fél évszázadon át szitokkal ér fel.

Állnak a hídon, András szorítja Annát, és verseket költ az ávó börtönében, a fallal szemben, ahová a kihallgató tiszt parancsolja, beszívja szerelmese bőrének gyöngyvirág illatát, és ássa az új folyómedret a tiszalöki kényszermunkatáborban, beletúr tengernyi hajába, és karnyújtásnyira a szabadságtól, gépfegyverropogás csattan a fülében.

TYÚKLÉPÉSBEN VISSZA

Lépváltás – a Nemzeti Galéria újrarendezett jelenkori állandó kiállítása

Egy múzeum tevékenységét leginkább az állandó kiállításai alapján lehet megítélni, ez régi közhely. Tegyük hozzá egy újat: az állandó kiállítás megnyitása olyan, mint egy úrhajó fellövése, előzményeként felelősen elvégzett tudományos kutatásokra, sokszorosan ellenőrzött koncepciókra, sok ember koncentrált és összehangolt munkájára van szükség. Az állandó kiállításhoz – amely manapság lehet akár félig-meddig időszaki is – precíz előkészítés kell, hiszen itt minden apró hiba élesen és aztán hosszan látszik; a hibák elkerülésére a múzeumok gyakran próbázemet iktatnak be. A jó állandó kiállításhoz tehát idő kell, s ami még elengedhetetlen: a múlt ismerete, az önreflexió és a közhelyek újragondolása.

A Magyar Nemzeti Galéria 1945 utáni gyűjteményének átrendezett kiállításán minden hiba élesen látszik. Látszanak a múlt rései, az önreflexió hézagai és a régi közhelyek. Látszik a gondatlanság, az időhiány, látszik az, hogy létrejött mögött egyetlen kurátor és kevés ember munkája áll. A koncepció egyes részei papíron talán jól mutathattak, most nem állják ki még a rövid idő próbáját sem: a Nemzeti Galéria állandóként hirdetett kiállítása az intézmény honlapján az időszaki tárlatok rovatába került. Ez a kuratori kiállítás olyan, mint a gránitba vésett új alaptörvény: védhetetlen.

A *Lépváltás* valójában olyan, mint amikor az ember gyermekkorában újrarendezi a könyvespolcát. Vasárnap délelőtt nekifog, kitalálja az új rendszert, két-három sort gondosan eszerint rendez be, de aztán lassan fogyni kezd az energiája, kész lesz az ebéd is, és akkor a maradékot, a könyvek kétharmadát úgy rakja vissza a polcra, ahogy korábban is volt. Úgy tűnik, mintha Petrányi Zsolt, a kiállítás kurátora idő, energia vagy elképzelés híján többször fogott volna bele az újrarendezésbe, volt is néhány jó ötlete, eleinte felismerhetővé tett egy-egy releváns asszociációra alkalmat adó összefüggést két vagy három mű között, de aztán győzött az entrópia és a tehetetlenség ereje: maradtak a régi sablonok, a korábbi kronológiák szerinti rend. A szövegekben szarvashibák maradtak, értelmezhetetlen mondatok szövik át a koncepciót; a belsőépítészeti beavatkozások inkább ártnak, mint használnak; az elrendezés hangsúlyai esetlegesek, több esetben még a művek egysége is sérül. A legkevésbé azonban a kiállítás szisztémája indokolható.

„Az 1945 utáni magyar művészet története egymáshoz kapcsolódó generációk, művészcsoportok és egyéni utat kereső alkotók munkásságának a láncolatából áll. Érvényesülésükben nagy szerepet játszottak az állami nagy intézmények és a kisgalériák, illetve azok a kiállítások, amelyeken a művészek elveiket manifesztálták.” Petrányi Zsolt koncepciójának kezdőmondatai az összefűzés lehetőségéről szólnak, arról, hogy az 1945 óta eltelt bonyolult és sokrétű évtizedek művészete egyetlen kronológiai fűzérbe rendezhető. Az, hogy ez jelen esetben szükségszerűen illúzióknak bizonyul, több okra vezethető vissza. Egyrészt az adott gyűjteményből, a rendelkezésre álló, belsőépítészeti eszközökkel tovább szűkített területen egy ilyen kontinuos „jelenkori” ív valószínűleg a legalaposabb előkészítéssel sem rajzolható meg. Még kevésbé tűnik lehetségesnek mindez, ha a két mondatot jobban szemügyre vesszük – helyettesítsük be a fogalmakat, és gondolatban ültessük át mindezt például a magyar irodalomra –, hiszen rögtön kiderül, hogy ebből a sekély kiindulópontból „az 1945 utáni magyar művészet” mélyebb elemzése

lehetetlen (s mindez éles ellentétben áll a Nemzeti Galéria szövegeinek korábban megszo-
kott igényességével). Petrányi három sarokpontot jelöl ki, amelyekhez az évtizedeket és
generációkat sorba rendező koncepció igazodik: az irányzatok párhuzamos jelenléte, a ki-
állítás mint a korszakot meghatározó eseményforma, illetve az európai tendenciákhoz ké-
pest elfoglalt pozíciók felmutatása. Valójában egyik vonal sem jelenik meg átütő erővel: az
irányzatok egymás mellett élését még az ezt megelőző, erősen óvatoskodó állandó tárlat
is pontosabban érzékeltette; a kiállítások közül kizárólag az avantgárdok jelennek meg,
azok is leginkább csak utalásszerűen (az MNG korabeli bemutatói viszont még véletlenül
sem); az európai kontextus pedig valahol egyszerűen elmarad. De haladjunk sorrendben.

A kiállítás törzsét három mottó vezeti fel, az első kettő egyáltalán nem utal a fenti
fő témákra. A felütés egy tematikus együttes még a lépcsőfordulóban, a *Világmodellek* című
kiállítás maradványa, s így valószínűleg részben kényszerből született. A szekció nem ke-
vesebbet állít, mint hogy Jovánovics György, Megyik János vagy Szalai Tibor geometrikus
formákból létrehozott konstrukcióinak előzményét Kondor Béla modellkísérleteiben ta-
lálhatjuk meg – ennek igazolásához azonban nem ad további támpontot. A kupolatérben
található második mottó szintén a kényszer szülte: Szervátiusz Tibor Dózsa-szobra gy-
akorlatilag „odanőtt”; átugrani éppoly lehetetlen, mint megkerülni, ezért a kurátor még az
évtizedek során a szoborra tapadt cédulákat is meghagyta, talán mementóként. Berczeller
Rezső *Apokalipsziséből* viszont csak töredék maradt, az angyalok (és nem bukott angya-
lok, ahogy a kísérőszöveg nevezi őket) közül csupán hat lebeg a kupola alatt, a többiek
eltűntek, hogy El Kazovszkij hatalmas installációjának adjanak helyet. A három mű kö-
zött nincs releváns összefüggés, a különböző generációkhoz tartozó három alkotó sorsa
viszont önmagában képes lenne érzékeltetni a tárgyalt korszak bonyolult párhuzamait. A
hiányosság az egész tárlatra érvényes: az egymás mellé sorolt művek mögött eltűnnek a
sorsok, az alkuk, a megalázások, a kényszerek, a kitüntetések, s ezt a szövegek a legrit-
kább esetben ellensúlyozzák.

A harmadik mottó, amelynek helyiségéből most már különös módon a Rozsda Endre-
kiállítás is nyílik, Jovánovics és Pauer Gyula hatvanas, illetve hetvenes évekbeli kulcs-
műveit állítja párba, az *Embert* és a *Mayát*, oly módon, ahogy ez egy 1980-as tárlaton már
szerepelt. Bármennyire kiemelkedő jelentőségű a korszak művészettörténetében a két mű
– csakúgy, mint az itt háttérbe szorított Jovánovics-főmű, a *Liza Wiathruck* fotósorozat –,
hangsúlyozása a kiállítás egészéről visszakövetkeztetve csakis az avantgárd szellemiségű
alkotók mércévé emelésével magyarázható. Ugyanezt a korlátos perspektívát támasztja
alá az a szövegrész, amelyben Erdély Miklós mint „a hetvenes évek magyar művészeire
legnagyobb hatást gyakorló művész-író” szerepel.

A tulajdonképpeni kronologikus kiállítás ezen a ponton, a posztszürrealis tenden-
ciák bemutatásával kezdődik, mégpedig egy mellbevágó kezdőmondatral: „Pogány Ö.
Gábor, a múzeum igazgatója a hatvanas évek végén, amikor a Magyar Nemzeti Galériát
felköltöztették a Budavári Palotába, különböző érveket sorakoztatott fel a mai magyar
művészet bemutatása mellett.” Pogány Ö. Gáborral nem kezdünk mondatot – ez az el-
ső reakció, persze igazságtalanul. A differenciálatlan (mert a továbbiakban is kritikátlan)
szöveg által kiváltott gyors reflex oka, hogy alig volt a magyar képzőművészeti intéz-
ményrendszer ötvenes-hatvanas-hetvenes évekbeli irányítói között olyan, aki többet tett
volna az irányzatok sokszínűségének megakadályozásáért, az európai kontextus letiltásá-
ért, a 3T rendszerének működtetéséért, mint az élet-halál uraként is ismert PÖG. A rögtöni
ítélet viszont mégis azért igazságtalan, mert amíg utókorként nem tisztázzuk életművé-
nek pozitív és negatív oldalait, addig valószínűleg nem ragadhatjuk meg mai intézményi
anomáliáink gyökereit sem. Pogány Ö. Gábor szellemének megidézése helyett a mostani
tárlaton döntő jelentőségű lehetett volna a személyéhez is kapcsolódó saját gyűjtés törté-
netének tudatosítása és megjelenítése.

Az önreflexió és a párhuzamok felmutatása talán leginkább a kronologikus kiállítás első termeiben érhető tetten: Bernáth Aurél kétféle nézete, Vilt Tibor 1949-es *Ketrecének* elhelyezése, nem messze Gulyás Gyula 1968-as művétől, Czimra Gyula képei a csak retorikai szinten megkerült szocialista realizmus mellett – elgondolkodtató, sőt néhol szellemi kihívást jelentő asszociációk. Ezen a ponton azonban – körülbelül ott, ahol a kiállítás megdöbbentő módon elhagyja a szobrászatot is – nagyjából véget is ér a kreatív és történelmi reflexiókra készített elrendezés, és megkezdődik egy jól ismert történelmi fonalra felfűzött, sok esetben közhelyesnek nevezhető sorozat, amely még csak meg sem karcolja a hatvan-hetvenes évek ma már jól láthatóan legaktuálisabb problémáját, a hivatalos és nem hivatalos művészet közötti átfedést, a szürke zónák létezését. Egymás mellé sorolva, s így végtelenül egyformának tűnően jelennek meg a szürnaturalisták, utána valahogy kimarad a Szürenon, vagy horribile dictu a vásárhelyi festészet (az Akali-kiállításon Németh József még ott volt). Kiemelt helyet kap az Iparterv (valószínűleg helyszűke miatt, mégis magyarázhatatlanul ide sorolva Altorjai Sándor főművét, a *Süüllyedjek felfelét* is), de nem látszik sem a boglári kápolnatárlat, sem akármelyik önköltséges kiállítás.

A hetvenes évek avantgárdja és konceptművészete, miközben utóbbi valahogyan öszszemosódik a fotórealizmussal, a jól ismert nevek és művek sorát mutatja, üdítő kivételt talán csak Altorjay Gábor *Rövidzárlat-készüléke* – bár a kommentárral ellentétben a mű nem Mao-bibliát tartalmaz – vagy Gulyás Kati *Mozdulatlan mozgás* című műve jelent, amelyről az évtizedek során észrevétlenül lekopott az EKG-grafika. A koncept-fotóreal térben Budapest néhol napra pontos korlenyomata uralkodik (Haris László, Fehér László, Kocsis Imre művein), hogy azután mindez átadja a helyét az új szenzibilitás („a nyolcvanas években a nemzetközi kapcsolatokra építő új expresszív festészet”) kor- és térfüggetlen művilágának – Nádler István, Koncz András és Mulasics László háromszög alakban egymáshoz rendelt piramis-motívumai formájában. Még a biztos, ami biztos jegyében egymás mellé kerül Böröcz András, Révész L. László, Roskó Gábor, velük átellenben pedig ef Zámbo István, Wahorn András és fe Lugossy László, s aztán már következik is a rendszerváltás.

A tárlat talán legnagyobb tévedése a címválasztás, hiszen így Galántai György *Lépcséváltás* című alkotása kerül a középpontba, mintegy arra utalva, hogy 1989-90 a magyar képzőművészetben ugyanolyan horderejű változást hozott, mint a politikában. Hogy ez mennyire nem felel meg a valóságnak, azt akár Szentjóbó Tamás gellérthegyi akciójának magányossága, akár körülötte Ádám Zoltán vagy Kicsiny Balázs műveinek kortalansága is bizonyítja. A kiállítás utolsó harmadában nincs is már szó párhuzamosságookról, kiemelkedő kiállításokról vagy európai kontextusokról, hiszen mindezt felülírja a Nemzeti Galéria kortárs gyűjteményezésének két évtizede megkezdődött ritkulása. Senki sem gondolhatja, hogy a kilencvenes évek festészetét Farkas Gábor vagy Koronczai Endre művei jeleníthetnék meg a legpontosabban, hogy a falon láthatóknál ne lenne jobb műve ebből a korszakból Szűcs Attilának, Gerhes Gábornak vagy Eperjesi Ágnesnek, és senki sem hiheti, hogy az utóbbi két évtizedben nem készült releváns mozgóképes médiamű. Becsúszik még egy-két furcsa anakronizmus – mintha Birkás Ákos és Gémes Péter műve is eltolódott volna a helyéről egy-két évtizeddel –, de mindez már nem fontos, hiszen erről a korszakról időhelyes képet csak a Ludwig Múzeum, Dunaújváros és néhány magángyűjtemény erőinek egyesítésével lehetne kapni. Még szomorúbb a helyzet a jelenkor tekintetében, amikor új alkotásokat valóban csak elvéve szerezhethet be a legnagyobb presztízsű magyar képzőművészeti gyűjtemény – a tényt Vincze Ottó és Albert Ádám műveinek mérete sem képes elleplezni.

A kiállítás furcsa kurátori gesztussal zárul, Esterházy Marcell és Szarka Péter egy-egy kétnézetű képével, amelyekben mintha a képzőművészetből kikacsintana a történelem. Érvényes zárómotívó lehetne ez, ha erről szólt volna a kiállítás. De nem erről szólt. Pedig ugyanezekből a művekből kiindulva hatásosabb és pontosabb képet lehetett volna

adni nemcsak az elmúlt évtizedek magyar művészetéről, de a magyar történelemről is. Dokumentumokból, pedagógiai anyagokból, fotókból, hibátlan szövegekből jóval több ember érthetné meg a múlt kódéba vesző történeteket, életműveket, alkotásokat. Némi beleérzéssel és kontextusteremtéssel elkerülhető lett volna, hogy a gyanútlanul és előképzettség nélkül betévedő külföldi néző rekordidő alatt meneküljön végig az emeleti körön. Sőt, ha a kurátor saját három alapelvét valóban komolyan veszi, akkor az előző kiállítás tanulságaiból kiindulva felrajzolhatta volna a hivatalos és nem hivatalos határvonalát, archív fotókkal igazolhatta volna a következetesen végigvitt kiállítási kontextust, vagy urambocsá' a Szépművészeti anyagából az idegenbe szakadt magyarok műveivel (Schöffner Miklós, Kemény Zoltán, Pán Márta) ellenpontozhatta volna a hazai alkotásokat. Ebben az esetben akár a vörös márványos, hetvenes évekbeli belsőépítészeti környezet is jó szolgálatot tett volna.

Míndezek nélkül, kicsit távolabbról nézve az egész elstetett kiállítás csupán politikai kasírozásnak tűnik: mintha a Nemzeti Galéria új vezetése minél előbb ki szeretne volna jelölni azt a territóriumot, amelyre a Magyar Művészeti Akadémiának már nincs bejárása. Ezt szolgálja a következetesen minden mást kizáró avantgárd-vonal és az európai kontextus névleges hangoztatása. És talán ezért került ide a lépésváltás kulcsfogalma is. „A kiállítás címe, a *Lépésváltás* a művészeti szemlélet fordulatait, a piac átértékelő szerepét és az intézményi rendszer átalakulását hangsúlyozza.” Galántai műve viszont a múlt felé fordítva került be a kiállításba, mintha visszafelé lépnénk, s aki lép, mintha egyre inkább beleszagadna saját lábnyomába.

T Í M Á R Á R P Á D

„NÉHÁNY SZÉP ÉS ARTISZTIKUS TERVEZET”

Lakatos Artúr kiállítása elé

Tisztelt közönség!

Régi adósságot törleszt a pécsi Janus Pannonius Múzeum, amikor Lakatos Artúr gyűjteményes kiállítását a közönség elé tárja.

Régen időszerű lett volna már ez a számvetés, nemcsak azért, mert a Művész ezt mindenképpen kiérdemelte, hanem elsősorban azért, mert nekünk van szükségünk arra, a közönségnek – és persze a szakmának is –, hogy jobban megismerje ezt az életművet.

Igencsak gazdag és sokrétű ez az életmű, s hogy ez a megállapítás nem alaptalan frázis, azt meggyőzően bizonyítja az itt látható kiállítás. Elég végigtekintenünk ezeken a termeken, ahol témák, műfajok és művészeti technikák sokasága vonul fel előttünk, dokumentálva a több évtizedes művészi munkásság maradandó értékeit.

Elhangzott Lakatos Artúr pécsi kiállításának megnyitóján 2013. november 4-én a Múzeum Galériában.

Lakatos Artúr ifjúkorában – a család ellenkezése ellenére – a művészpályát választotta. Jól választott. Jól választott, mert volt hozzá kellő tehetsége, és jókor, mert ebben a korszakban megvoltak azok a feltételek, amelyek tehetsége kibontakoztatásához elengedhetetlenül szükségesek voltak. Pályakezdése ugyanis ahhoz az időszakhoz kapcsolódik, amelyet találó kifejezéssel gyakran a második reformnemzedék korának neveznek.

Talán ma már nem kell újra és újra elsorolni a magyar kultúra e virágkorának nagyjait, hogy ki mindenki tartozik ebbe az Ady Endrétől Weiner Leóig tartó reprezentatív névsorba. De nem csak kiváló egyéniségek munkálkodtak ekkor, egymást érték a megújulást kereső progresszív mozgalmak, csoportosulások is, ez jellemezte a képzőművészeti közeletet is.

Az a két évtized, ami a nagybányaiak fellépésétől a Kéve, a Miénk, a Művészház, a Nyolcak mozgalmának kibontakozásán át az 1916-ban fellépett új generációig, Uitz, Nemes-Lampérth, Kmetty János, Dobrovics Péter nemzedékéig és a Kassák köréhez tartozóig terjed, méltán a magyar képzőművészet történetének egyik legfényesebb korszaka. E korszak tevékeny részese volt Lakatos Artúr is.

A korabeli sajtó hamar felfigyelt teljesítményére, tehetsége mellett elsősorban sokoldalúságát méltatták. Már egyik legkorábbi szereplésekor, 1903-ban – egy művésznövendékek alkotásait bemutató tárlat alkalmából – így írt róla a *Magyar Nemzet*: „Lakatos Artúr elsőrangú dekoratív tehetség, kifogyhatatlan motívumgazdagsággal”. A *Pesti Hirlap* szerint pedig „A legtehetségesebb növendékek egyike Lakatos Artúr, de nem annyira a festészet, mint inkább az iparművészet terén, ahol igen jó kárpitmintákat, szőnyegtervezeteket s más szép terveket készített”.

Ezt a sokoldalúságát hangsúlyozta a kor egyik legismertebb művészeti kritikusa az 1905-ös növendék-kiállítás alkalmából is: „A legkiválóbb művésznövendékek egyike Lakatos Artúr, aki nemcsak figurális stúdiumain árul el művészi tudást és jó ízlést, de igen szorgalmas iparművészeti tervező is, illusztrációi, fejlécei, tapéta-mintái, égetett bársonyai mind azt hirdetik, hogy alkotójuknak sok mondanivalója van, s a fantázia tudvalevőleg nem utolsó dolog a művészetben.”

Lakatos Artúr – jó érzékkel – hamarosan megtalálta az ízlésének, szemléletének, képességeinek, adottságainak megfelelő művésztársaságot: 1906-ban csatlakozott Szablya-Frischauf Ferenc tanítványainak csoportjához. Fülep Lajos első kiállításukkor így méltatta Szablya-Frischauf kezdeményezését: „felvette a küzdelmet a budapesti korhadt s a fiatalokat megrontó intézményekkel, és megvalósította azt a lehetetlennek tartott gondolatot, hogy Budapesten egy minden ízében modern és európai nivón álló festőiskola létesüljön.” De megemlékezett Fülep Lakatos Artúrról is: „Lakatos Artúrtól – a kiállítás ízléses belső berendezésének tervezőjétől – néhány szép és artisztikus tervezetet látunk együtt.” Fülep egyébként megdicsérte a párizsi őszi szalonban bemutatott Lakatos-alkotásokat is 1906-ban.

Ez a párizsi szereplés az ifjú Lakatos leglátványosabb sikere volt. A *Pesti Hirlap* tudósítója részletes beszámolójában így írt erről: „Anélkül, hogy sovíniszta volnék, ítélnem a pálmát hazánkfiának, Lakatos Artúrnak, ki néhány díszpárna- és szőnyeg-tervével nagyon eredeti tehetséget árul el. Újszerű vonalú, ízléses és diszkrét színezése kiemelkedik a többiek közül. Két rendkívül érdekes, egészen magyar találmányú eljárással készült bársonypárnája, tüzes és változó színeivel valóban figyelemre méltó. Két olajfestménye szintén erősen stilizáló, dekoratív tehetségre vall.” Teljesítménye elismerésül – a magyar kiállítók közül egyetlenként – a szalon törzstagjává választották ekkor.

A kiállítási sikerek, a gyarapodó művészbárságok révén Lakatos hamarosan a képzőművészeti közelet elismert szereplője lett. 1907-ben ő tervezte például a Márffy-Gulácsy kiállítás plakátját. Ez újabb, fontos kapcsolatokra utal. A katalógus tanulmányát ugyanis Márkus László írta, s ő írja majd néhány évvel később Lakatos Artúr önálló kiállításának

bevezetőjét is. Nem vigasz és nem magyarázat, ha azt mondjuk, Márkus Lakatoshoz hasonlóan háttérbe szorult az utókor emlékezetében. Hasonlóképpen méltatlanul. A publicistának, képzőművészeti kritikusnak, színházi rendezőnek, díszlettervezőnek és operagazgatónak egyaránt kiváló Márkus életműve szintén újrafelfedezésre vár. Kiválósága, elsőrendű szakember-volta ennek ellenére vitathatatlan, s az, hogy kapcsolata oly szoros volt Lakatossal, mindkettejük előkelő rangját tanúsítja. Függetlenül a hálátlan utókor kihagyó emlékezetétől.

Feltehetően művészbarátai és Márkus László révén került szoros kapcsolatba Lakatos a korszak legprogresszívebb iparművészeti csoportosulásával. 1908-ban csatlakozott a viszonylag rövid életű, de hatásában jelentős vállalkozáshoz, a Műhely néven megalakult iparművészeti egyesülethez. Bemutatkozásukkor így jellemezte törekvéseiket egy napilap: „Ez a legújabb egyesület a külföldi egyesült műhelyek mintájára lakás-enteriőröket tervez és készít. A lakásberendezés keretén belül díszítési tárgyakat, képeket, szobrokat, ötvös munkákat, cserepeket és más efféléket állít ki.” A *Vasárnapi Ujság* így méltatta első tárlatukat: „Az a négy szoba, melyet Rippl-Rónai József és Márkus László vezetése alatt egy csoport fiatal művész berendezett, minden esztétikai magyarázatnál ékesszólóbban beszél a modern iparművészeti törekvésekről.” A kiállítás jelentőségét találoán jellemzi a *Pesti Hirlap* kritikusanak megállapítása. Bár nem dicséretnek szánta, de tényszerűen igaz, hogy „A »Műhely« tulajdonképpen az iparművészeti társulat szecessziója a »Miénk« tagjaival felhívta.”

A kiállításon ugyanis a kézműves iparosok mellett, akik a művészek terveit kivitelezték, vendégként a legmodernebb festői törekvések reprezentánsai is részt vettek. „A falakon néhány kép. Nem úgy, mint a kiállításokon, összezsúfolva, egymás mellé préselve, hanem mint szerves részei az egyes szobáknak. A tegnapi és mai modern művészet legerősebb gárdája sietett az ifjú iparművész-csoport segítségére, mintegy beigazolni akarván, hogy a két művészet között nincsen értékkülönbség. Rippl-Rónai, Ferenczy Károly, Vaszary János s a fiatalok közül Márfy, Gulácsy, Czöbel és Rudnay, a szobrászok közül főleg Tarján Oszkár és Pásztor János azok, akiknek üde fiatalsága csodálatos varázssal simul az egyes szobák színharmóniájába.” – olvasható szintén a *Vasárnapi Ujság*ban.

Lakatos Artúr is kiállított a tárlaton, szerepét több kritikus is kiemelkedő jelentőségűnek ítélte: „soron kívül kell kiemelnünk Lakatos Artúrt, kinek első emeleti tisztviselői lakása oly bevégezten átgondolt, magas nivójú alkotás, hogy Lakatos iparművészeti talentumát a legfényesebb világításba helyezi” – írta az *Ország-Világ* kritikusa. A *Pesti Hirlap* szerint „A kiállítás hőse kétségkívül Lakatos Artúr, aki a félemeleten bemutatott kisebb igényű tisztviselői lakás tervezésével s más apróbb iparművészeti tárgyaival sokoldalú és szellemes művésztalentumát dokumentálja.”

Lakatos Artúr művészi pályafutásának csúcspontja azonban minden bizonnyal az 1910-ben rendezett önálló, gyűjteményes kiállítása volt. Katalógusának bevezetőjében Márkus László tézisszerűen megadta Lakatos művészete megközelítésének irányát, a megítélés alaphangját: „Az iparművészet és az úgynevezett nagy művészet ma már nincsenek egymás mögé rangsorolva. [...] Ma már megint hiszünk azt, hogy a művészetnek nem az életen kívül kell állani, hanem át kell hatni az élet minden kifejezését.” Lakatos Artúr „minden motívumból épít és minden célt vonatkozásba igyekszik hozni a művészettel. [...] sok anyagban, sok technikával, sok célból igyekszik ugyanazt kifejezni.”

A kiállításnak komoly sikere volt, ezt a tekintélyes méretű sajtóvisszhang is tanúsítja. Szóba került rangja, presztízse: „Talán harminc esztendő és már mint a magyar iparművészet egyik első harcosáról kell beszélünk róla.” – írta a *Renaissance* című folyóirat. Szinte mindenki megemlítette sokoldalúságát. A festőként és kritikusként egyaránt tekintélyes Rózsaffy Dezső így vélekedett a látottakról: „Lakatos Artúr egyike a legsokolda-

lúbb tehetségeknek. Az iparművészetnek alig van olyan ága, melyet ne művelne. Éppen úgy tervez bútorokat, szőnyegeket, miként majolikákat, bőrdíszmú-árút és szövetmintákat. [...] amit végez, azt ízléssel, rátermettséggel, az anyag technikai sajátosságainak pontos ismeretével végzi.”

Volt, aki Lakatos művészetének korszerűségét, jövőbe mutató vonásait hangsúlyozta. Az *Alkotmány* és *A Hét* című lap kritikusa, Sztrakoniczky Károly szerint „egy új, mindent átfogó, mindent magába olvasztó stílus kifejlődését elsősorban a dekoratív irány felülke-
rekedésétől várjuk és így mindenfajta talentumok között legnagyobb jelentőségű a deko-
ratív talentum. [...] mennyire kell örülnünk annak, hogy akad egy ember, aki a piktúráján keresztül eljut a dekorációs tervezéshez, [...] tisztán dekoratív feladatokban nyilatkoztatja meg tehetségét.”

S talán nem érdektelen az sem, hogy Bárdos Artúr a *Nyugat*-ban Lakatos magyarságá-
ról értekezett. „Valami zömök és sűrűvérű magyarosság jellemzi Lakatos Artúr kézírását.
[...] A magyarosság nála temperamentumbeli megnyilatkozás, nem afféle program, mely
csak a piros-fehér zöldet tudja jó színnek: de amennyiben tudatos forráskeresés is, hát
nem kormányprogramokból, hanem jóféle népművészetből táplálkozik.”

Lakatos Artúr művészi pályafutásának felfelé ívelő szakaszát azonban az első világhá-
ború és a sokéves hadifogság kettétörte. Sok kiváló művész sorsa alakult ekkor hason-
lóképpen. S a háború után nem volt könnyű megtalálni a folytatás vagy az újrakezdés
lehetőségét sem. Valami végleg elveszett. Talán a békeidők biztonságérzete, az akkor még
töretlen, jövőbe vetett bizalom hiányzott. És azt is mindenképpen meg kellett tapasztal-
ni, hogy az a szecessziós formavilág, amely a békebeli világszemléletre épült, amelyben
Lakatos Artúr annyira otthon érezte magát, s amelyben legerőteljesebb műveit megalkot-
ta, végleg felbomlott.

Művészeti oktató-nevelő tevékenységét azonban töretlenül folytatta, s lassan-lassan
az iparművészet, a belsőépítészet területén is megtalálta az új feladatokat. Ecsetjét sem
tette le soha – elsősorban tájképfestőként munkálkodott –, élete végéig nagy szorgalom-
mal örökítette meg környezetének motívumait.

Lakatos Artúrnak küzdelmekben, fordulatokban bővelkedő hosszú élete során a megér-
demelt sikerek, elismerések mellett jócskán jutott sérelmekből, bántságokból is. Háború,
hadifogság, kényszernyugdíjazás, a képzőművészeti életből való kirekesztés, méltatlan
mellőzés még a második világháború után is. De ami a művészi munkát hátráltató vagy
ellehetetlenítő csapások ellenére alkotásként létrejött, abban nagyon sok a maradandó,
megbecsülendő érték. A művek sokasága megmaradt. A mi kötelességünk, hogy mindazt,
ami arra érdemes, megőrizzük, továbbadjuk az utánunk következőknek.

Lakatos Artúr ifjú emberként a magyar kultúrát, a magyar művészetet, a magyar iden-
titást választotta. Önként, szabad akaratából. Itt az ideje, hogy gesztusát méltányoljuk, jó-
vá tegyük, ami még jóvá tehető, művészetét végleg, visszavonhatatlanul befogadjuk – kö-
zönség és szakma egyaránt – a magyar képzőművészet történetének közös emlékezetébe.

„KÖNNYŰ, FEHÉR RUHÁBAN”

Egy enigmatikus József Attila-sor

1

A József Attila-irodalom igen kiterjedt, nem nagyon van vers, ami még nem kapta meg értelmezőjét, sőt – nemritkán – értelmezőit (vö. pl. Szabolcsi 1998, újabban: Tverdota 2005). Mégsem állítható, hogy mindent tudnánk, hogy a versmagyarázatok kimerítették az értelmezés lehetőségeit. Magam például (egyebek közt) egy látszólag teljesen áttetsző, egyáltalán nem érthetetlen versének egy során akadtam el: „Égitesten a lábam: elindulok az istenek / ellen – a szívem nem remeg – / könnyű, fehér ruhában.” (ÖV 2: 390.) Itt ugye, minden világos. De hogy kerül ide a „fehér ruha”? Vagy ugyanezt másképp kérdezve: ez a ruha miért nem más színű? Szürke, barna, fekete (stb.)? – amilyen a férfiak ruhája lenni szokott. S ha ez a ruha már fehér, akkor ez a fehér szín miért oly fontos, hogy még a vers címébe is ez került be?

A „miért fehér ruhában” kérdésre persze lehet adni egy kézenfekvőnek látszó külső, életrajzi magyarázatot. A vers nyáron született, a könnyű, nyári viselet pedig világos (például fehér) színű. A költőnek, versét írva, ez „ugrott be”. Mi több, konkrétan tudjuk, hogy (ha 1937-ben nem is) korábban, 1928-ban neki magának is volt ilyen „fehér” nyári viselete. Az ürömi kirándulások egyikén készült fotókon (Macht 1980: 50–51.) ez a fehér öltözet jól kivehető. Nincs itt tehát semmi rejtély, vélhetnénk, s ebben akár meg is lehetne nyugodni.

A verssor versbeli helyzete azonban többszörösen ellentmond a pusztán életrajzi magyarázatnak. Ez a sor a vers utolsó sora, helyzete hangsúlyos, s ez lett a vers címe is. A cím és az utolsó sor pedig az ismétlődés révén keretezi a verset. Kognitív nyelvészeti szempontból úgynevezett „állványzatképző” funkciója van. A nyelvi állványzat szemantikai szerepe pedig kitüntetett szerep (Simon 2013: 314.); a jelentésképzésben sok múlik rajta. Ha ez az istenek elleni elindulás „fehér ruhában” történik, akkor ez a verstörténés olyan mozzanata, amelynek a versben funkciója van. A külső életrajzi magyarázat tehát, ha kielégítően magyaráz is meg valamit, éppen a verstörténést nem magyarázza meg. Tehát a kérdés továbbra is kérdés: hogy kerül ide a „fehér ruha”?

József Attila számára, ismeretes, a vers minden pontja archimédeszi pont (JAÖM 3: 92) volt, ha ő fehér ruhát írt, akkor e választásában valami mélyebb megfontolás húzódott meg.

A kérdés csak az: mi?

2

A válaszhoz viszonylag messziről kell elindulnunk.

A *Könnyű, fehér ruhában* (mert e versről van szó) a *Szép Szó* 1937. július-augusztusi számában jelent meg (ÖV 2: 390–391.). A cím alatt ajánlás áll: *Ignotus Pálnak*. Maga a vers egyike a kései József Attila nagy, létösszegző verseinek, egyes elemei mélyen bevésődtek a magyar irodalmi kultúrába. A vers szubjektív fontossága abból is kitetszik, hogy egyike volt azoknak a verseknek, amelyekkel a költő, úgy gondolta, adósságokat törleszt. Tervei

szerint három ilyen verse lett volna: a „Költőnk és kora” (ezt Hatvany Bertalannak ajánlotta), a *Hazám* (ezt Vágó Mártának szánta, de végül ajánlás nélkül jelent meg) s a *Könnyű, fehér ruhában*, Ignó Pálnak ajánlva. Szándékáról Vágó Márta emlékezéséből tudunk, aki megírta a neki szánt költemény hátterét. A szituációt így idézte föl: „Ruganyos, friss léptekkel, derűs arccal jött be [ti. József Attila], úgy nézett szét, mint aki hazajön hosszú távollét után. [...] – Este nem érek rá, hát most hoztam el a kéziratot és még valami... – Nehányszor ráütött kezével az iratokra, letette, egyet köhentett: – A nyomdába is bevitettem, van még egy példány, de másról is van szó... Meg akartalak kérdezni, tetszik-e neked ez a vers eléggé ahhoz, hogy neked ajánljam? Bercinek már ajánlottam, most Palinak is fogok, és neked ezt gondoltam. Hazám a címe. – Nagyot néztem. – Én most adósságokat fizetek – folytatta –, mielőtt elmegyek. // – Elmész? Hová? – Keserű, humoros, gúnyos szemekkel, de majdnem síróba pittyedő szájjal nézett rám egy pillanatig, azután keresztbe vágta lábszárait, és élesen mondta: – Hová? – Kezével kis kusza, összeviszsa mozdulatokat csinált, ujjait lebegtette, mint aki azt mutatja, hogy semmivé foszlik a dolog. – Nem soká élek már, még egypár adósságot fizetek, még egypár dolgot megcsinálok, megírok, aztán pá! – Fölényes, derűt mímelő arccal intett kezével. – Megyek.” (Vágó 2005: 344.)

Ez a történet önmagában is sok mindent megvilágít. Okkal föltételezhetjük, hogy valami olyasmi van az Ignó Pálnak szánt versben is, ami a szerző számára eléggé súlyos volt ahhoz, hogy egy vélelmezett adósság megfizetésére alkalmas legyen. Ha magunk elé helyezzük a verset, könnyű belátni, csakugyan fontos dolgok mondódnak ki benne:

*Mindent, mi nem ennivaló,
megrágtam és kiköptem.
Magamtól tudom, mi a jó
s hogy egyremegy, szappangolyó,
vagy égbolt van fölöttem.*

*És tudom, mint a kisgyerek,
csak az boldog, ki játszhat.
Én sok játékot ismerek,
hisz a valóság elpereg
és megmarad a látszat.*

*Nem szeretnek a gazdagok,
míg élek ily szegényen.
Szegényeket sem izgatok,
nem állok én vigasztnak ott,
ahol szeretni székelyen.*

*Megalkotom szerelmemet...
Égitesten a lábam:
elindulok az istenek
ellen – a szívem nem remeg –
könnyű, fehér ruhában.*

Mindössze húsz sor az egész, de a végső személyes léttapasztalattól („Mindent, mi nem ennivaló, / megrágtam és kiköptem”) a kozmoszig („égbolt”) ível a horizont, és az ember játékban való önmegvalósulásának eszménye éppúgy megjelenik benne, mint az alapvető, nagy szociális ellentét (szegény, gazdag), stb. Méghozzá mindez valami végletes kettősségben, egymással szembeállítva: megrágtam/kiköptem, szappangolyó/égbolt, valóság/lát-

szat, gazdag/szegény stb. S a versen végighúzódik a lemondás gesztusa, az „egyremegy” érzülete. Ez, ha belegondolunk, a viszonylagosság tapasztalata. De a viszonylagossággal szemben megjelennek a személyes bizonyosság mozzanatai is. „Magamtól tudom, mi a jó”, „És tudom [...] csak az boldog, ki játszhat” stb. Ennek a személyes bizonyosságnak az egyik eleme azonban megint csak egy negatívum, a viszonylagosság uralma: „a valóság elpereg és megmarad a látszat”. Mindennek pedig a versbéli beszélő, a *persona* szempontjából következményei vannak. Az egyik következmény „politikai”, de legalábbis a szó legmélyebb értelmében szociális. Kilép a gazdag/szegény dichotómiából, immár a szegények mellett sem „izgat”. (Meg is indokolja, miért.) A negyedik, utolsó szakasz pedig ehhez mérten mondja ki:

*Megalkotom szerelmemet....
Égitesten a lábam:
elindulok az istenek
ellen – a szívem nem remeg –
könnyű, fehér ruhában.*

Az utolsó versszak tehát a konklúzió kimondásának tere. Itt három dolgot mond ki, nagyon határozottan, de mindhárom ugyanazon tudatosság gesztusa. (1) A „spontán”, szokásos szerelmemmel ellentétben, ami csupán történni szokott velünk, a beszélő „megalkotja” szerelmét. (Hogy ez tartalmilag mit jelent, szempontunkból most mellékes.) (2) Önmagát a kozmoszba helyezi – azaz, nem, ahogy szokás, a földön áll, hanem (az egész szituációt fölnagyítva): „Égitesten”. S (3) elindul az istenek ellen. Ha nem hatna nagyon provokatívan, azt is mondhatnánk, e versben ez a harc lesz a végső. Az istenek elleni. A „könnyű, fehér ruhában” szintagma pedig e harc attribútuma. Bármit jelentsen is, funkciója révén fontos. A költőnek a vers megalkotásához arra volt szüksége, hogy (1) ruhában, méghozzá (2) fehér ruhában induljon el e harcba.

3

Van, pontosabban, a magyarázat meg nem találásáig volt a versnek egy másik rejtélyes eleme is, a „szappangolyó”. Ennek szerepét azonban Tverdota György (2005: 375–377.) tisztázta, s így ma már tudható, hogy a versben az égbolttal szembeállított szappangolyó („szappanbuborék”) voltaképpen kozmológiai jellegű kulturális utalás. Ezzel a szóválasztással az alkotó a kortárs csillagászat egyik elméletét vonta be a szövegbe. Munkahipotézisként tehát érdemes föltételezni, hogy a „fehér ruha” emlegetése is ilyen kulturális utalás.

Itt azonban szükséges kitérőt tennünk, s kicsit közelebről szemügyre vennünk, hogy mi is az a szövegszerveződési sajátosság, amelyet kulturális utalásként lehet meghatározni.

A *kulturális utalás* a hagyományos filológia nyelvén csupán „hatás”, az egyik szerző szövege hat a másik szerző szövegére, s ezt az éles eszű, tájékozott filológus felfedezi, leírja. Valaha a hatáskutatás sokak által művelt, kiterjedt kutatási terület volt, a hagyományos hatáskutatás presztízsének azonban jó ideje leáldozott. E kutatási terület, minden, mégoly érdekes eredménye ellenére, a megváltozó irodalomtudományi diszkurzus számára egyre terméketlenebbnek látszott. Az intertextualitás elméletének középpontba kerülése azonban újra releváns szemponttá tette a szövegek közötti, „megfogható” viszony vizsgálatát – csak most már más nézőpontból, más elméletbe integrálva. S nyilvánvaló lett, hogy az intertextualitás jelenségében nagyon bonyolult relációk figyelhetők meg és írhatók le. A szövegek közötti viszony nem csupán két szerző szövegeken keresztül megvalósuló összeköttetését fedi föl, hanem azt is, hogy a szöveg magába fogadja, s valamilyen mértékig

új, más kontextusú életre kelti a pretextus jelentését. Egyebek közt bonyolult kulturális viszonylatokat is megjelenít, pusztán azzal, hogy érzékelhető módon utal rájuk.

A kulturális utalások vizsgálata természetesen számos problémát fölvet, ide sem vezet királyi út. De, mint újabban Dávidházi Péter (2013) egyik magisztrális tanulmánya megmutatja, maga az út nem járhatatlan. Csak tisztában kell lenni a lehetőségekkel és a korlátokkal. Az új megközelítésben érvényesíthető új nézőpontról Dávidházi egyebek közt ezt írja: „az utalások létesítik a kulturális emlékezet legkisebb működő egységeit az irodalomban. Ebből a szempontból nézve összekötő láncszemek, amelyek kapcsolatot próbálnak létrehozni, hogy a múlt egy darabka szövegmaradványát új kontextusba foglalva átadják a jelennek, s ezáltal átértelmezve megőrizték a jövő számára. Mivel esetenként nagyon kicsinyek és töredékesek, és mivel egy sokkal később, más nyelven írott és eltérő kulturális összefüggésrendű szövegben kerülnek elő, töredékességük olyasféle, mint magáé az emlékezeté Petőfi *Emlékezet* című költeményében. »Emlékezet! / Te össze-tört hajónk egy deszkaszála, / Mit a hullám s a szél viszálya / A tengerpartra vet...-«.

Ez a rendkívül kifejező kép, a valaha pompás építményből megmaradt egyetlen lécdarabé, különösen illik az utalásoknak arra a fajtájára, amelyet [...] »phraseological adaptation« (kifejezésbeli bedolgozás) névvel különböztettek meg a többitől, mert ez is kicsinynek és jelentéktelennek látszik a szöveghez képest, amelyből vétetett, ez is könnyen elkerülheti figyelmünket, és eltűnhet, átmenetileg vagy örökre, s ez is bajosan azonosítható, azaz nehéz felismerni, hogy egy épp nem látható szerkezet része, majd meghatározni, hogy melyikből származik, s hogy abban pontosan hová tartozott.” (Dávidházi 2013: 850.)

A feladat azonban, ha nem is könnyen, olykor megoldható. S ilyenkor a szöveg jelentése gazdagabb és összetettebb valójában mutatkozik meg.

4

Ha a „fehér ruhában” szintagmát kulturális utalásként értelmezzük, s arra törekszünk, hogy megtaláljuk azt a szöveget, amire ez a szintagma utal, a keresés nem is bizonyul eredménytelennek. Nagy valószínűséggel állítható, hogy itt egy bibliai utalás érhető tetten.

Az útbaigazító momentum magában a versben található meg. A beszélő „könnyű, fehér ruhában” az „istenek ellen” indul el. Ez behatárolja azt a szemantikai mezőt, ahol keresgelnünk kell.

S a Bibliában, *János jelenéseiben* meg is van a fehér ruha. Még hozzá fontos szerepben, önmagán túli jelentéssel. A minket most érdeklő 3. rész 1-5. versére kell figyelnünk. Ez a Sárdisbeli gyülekezethez szól. A 4-5. vers (Károli fordításában) ez: „De van Sárdisban egy kevés neved, azoké a kik nem fertőztették meg ruháikat; és fehérben fognak velem járni; mert méltók arra. Aki győz, az fehér ruhákba öltözik; és nem törölöm ki annak nevét az élet könyvéből, és vallást teszek annak nevéért az én Atyám előtt és az ő angyalai előtt.” E szöveg kétségtelenné teszi, a „fehér ruha” nem véletlenszerű, esetleges viselet. Két vonatkozása explicit. Azok viselik, akik „méltók arra”, s aki „győz, az fehérbe öltözik”. Ez a két vonatkozás, pusztán a „fehér ruha” hangsúlyos szerepeltetése révén, beleértendő József Attila versébe is. Magyarán, igazságának tudata s végső győzelme megjelenik a vers szemantikai mezejében. A „fehér ruha” ennek jele.

Az utalás teljes mögöttesét azonban nem lehet csupán e két mozzanatra leszűkíteni. A János 3,1-5 és a József Attila-vers bonyolult viszonyba kerül egymással. A két szöveg érintkezése egy nagyon bonyolult értelmezési mezőt rajzol ki. Mindenekelőtt azért, mert a János 3,1-3 nagyon súlyos diagnózist állít föl a közösségről. (1) „Tudom a te dolgaidat, hogy az a neved, hogy élsz, s halott vagy”. (2) „Vigyázz, és erősítsd meg a többieket, a kik haló félben vannak; mert nem találtam a te cselekedeteidet Isten előtt teljesnek.”

(3) „Megemlékezzél azért, hogy vetted, és hallottad; és tartsd meg, és térj meg.” Ez az intelem a közösség élőhalottságát és „haló félben” levő stádiumát mondja ki, s ehhez képest hív föl a „megtérésre”. S ez a szakrális kontextusban adott helyzetfelmérés maga is rávetül a József Attila-versre. Már csak azért is, mert a vers is olyan állapotokról beszél, „ahol szeretni szégyen”, s amivel a beszélő nem vállalhat közösséget. Sőt, kimondható: ez a mindkét helyen megjelenített elutasító, negatív diagnosztika adja meg azt a közös alapot, amelyen a „fehér ruha” (s mindaz, aminek jelhordozója) játékba hozható. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy ez az élőhalott, illetve halódó állapot több más, ez idő tájt született József Attila-versnek is sajátja. Állapotérzékelése, az emberi közösségről nyert tapasztalata máskor is ebben a diagnózisban összegződött.)

A *Könnyű, fehér ruhában* azonban nem egyszerűen parafrázis jellegű szöveg, érintkezik a János 3,1-3-mal, de egy másik történeti időben szólal meg s másik kontextusban. Amíg a János 3,1-5 egyértelműen az isteni óhaj tolmácsolása, János apostol annak nevében beszél, „a kinél van az isteni hét lélek és a hét csillag” (János 3,1), addig költőnk verse olyan beszélőnek, olyan *personának* a megnyilatkozása, aki éppen az „istenek ellen” indul el, indul harcba. Ez nagyon nagy különbség, egy hívő s egy hitetlen kor különbsége, de mégsem tekinthető teljes és maradéktalan szembeállásnak. A Bibliában a monoteista meggyőződés kap hangot, a vers pedig „istenekről” beszél, többes számban. S az egy Istenhez képest a többes számú istenek maguk is anomáliát jelentenek. Az egy Isten álláspontjáról tehát szembe lehet szállni az „istenekkel”, akik semmiképpen nem azonosíthatók az egy igaz Istennel. E ponton persze az értelmezés már nagyon könnyen túlértelmezéssé válhat, nem-létező álláspontot kreálhat, de annyi bizonyos, az élőhalott állapot elutasítása mindkét szövegben valami pozitív pólusról történik.

5

József Attila utolsó éveinek „örök barátja”, Barta István, bár konvertita volt, a konzervatív katolicizmus markáns képviselőjeként azonosítható (vö. Lengyel 2008: 240–246., l. még: Lengyel 1995). Eszmecezeréik tárgya, vagy legalábbis egyik tárgya bizonyosan teológiai jellegű volt. Ezek részleteiről nem sok tudható, de annyi bizonyos, Barta személyében megvan az az ember, akinek jelenléte a bibliai inspirációk aktiválódásával járt. Egyáltalán nem meglepő tehát, hogy a kései szövegek mögött biblikus inspirációval is számolni kell. Tasi József (1996: 31, vö. 77.) kutatásaiból az is tudható, költőnknek saját bibliája is volt, méghozzá egy Károli-biblia. Az életrajz ismert elemei tehát kívülről is megerősítik ennek az inspirációnak a lehetőségét. Ennél azonban fontosabb a *Könnyű, fehér ruhában* értelmezése szempontjából, hogy biblikus inspirációja nem egyszerűen mechanikus átvétele valami teológiai exegézisnek, hanem egy annál bonyolultabb viszony kifejezője.

Verse modernitáskritika. S lényege éppen a viszonylagosság tapasztalatának elismerése, tudomásulvétele, ám ugyanakkor egy régi-új pozícióból ennek a viszonylagosságnak a leghatározottabb elutasítása. A biblikus inspiráció alighanem ennek a pozíciónak a kialakulásában is segítségére lehetett. Forrás és megerősítés lehetett számára a viszonylagosság abszolutizálásával szemben.

A megerősítés emblémája a tüntetően vállalt „fehér ruha”, amely annak jár, aki „győz”, s nem törődik ki „az élet könyvéből”.

Irodalom

- Dávidházi Péter 2013: Egy utalásnyi kulturális emlékezet. The Waste Land, Ezékiel és a magyar fordítások I–II. *Holmi*, július, 848–863., augusztus, 999–1017.
- JAÖM = József Attila összes művei. III. *Cikkek, tanulmányok, vázlatok*. Sajtó alá rend. Szabolcsi Miklós. Bp.: Akadémiai, 1958.
- Lengyel András 1995: „...saját szemem láttára átalakulok” József Attila 1935. augusztusi fordulatáról. *Jelenkor*, 4. sz. 356–365., újraközölve: Uő: *A modernitás antinómiái. József Attila-tanulmányok*. Bp.: Tekintet, 1996. 120–136.
- Lengyel András 2008: József Attila „örök barátja”. Barta Istvánról, kérdőjelekkel. In: Uő: *József Attiláról. Életrajzi „aprólék”*. Szeged: Bába Kiadó
- Macht Ilona 1980: *Négyszemközt az utókorral. József Attila fényképeinek ikonográfiája*. Bp.: Népművelési Propaganda Iroda /Fototéka/
- ÖV = József Attila összes versei. Kritikai kiadás. Közreadja Stoll Béla. Bp.: 1984, Akadémiai Kiadó
- Simon Gábor 2013: A rím anaforikus működésének kognitív szemantikai leírása. *Magyar Nyelvőr*, 3. sz. 314–335.
- Szabolcsi Miklós 1998: *Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1930–1937*. Bp.: Akadémiai Kiadó
- Tasi József 1996: *József Attila könyvtára és más tanulmányok*. Bp: Ecriture Kiadó
- Tverdota György 1980: „Mindenség a semmiségbe...” Kísérlet a „Költőnk és kora” elemzésére. In: József Attila: „Költőnk és kora”. Bemutatja Tverdota György és Vas István. Bp.: Magyar Helikon, 9–43.
- Tverdota György 2005: *Határolt végtelenség. József Attila-versek elemzése*. Bp.: Osiris
- Vágó Márta 2005: *József Attila*. Sajtó alá rend. Takács Olga [recte: Márta], az utószót és a jegyzeteket készítette Fehér Erzsébet. Bp.: Noran

RAJNAI LÁSZLÓ STÍLUSGYAKORLATAIRÓL

Sajátos titok és misztikum lengte körül Rajnai László, a 2001-ben eltávozott egykori magányos filosz alakját. Igaz, akkor már kevesen emlékez(het)tek arra, hogy évtizedekkel korábban, az 1940-es években a pesti egyetemen, az Eötvös Collegiumban igazi tehetségként tűnt föl egy pécsi fiatalember, akit az „új Schöpflin” elismerő címmel is felruháztak kortársai. Az ötvenes évektől a háttérbe vonult, az „egyetemes züllöttségtől” – ahogyan saját korát jellemezte – távol tartotta magát. Ám a visszavonultságban élő „pécsi remetét”, a titokzatos Itália-rajongót és Dante-kutatót a későbbi évtizedekben – irodalmi, szakmai körökben – a mecsekalj városban és az országban másutt is számon tartották.¹ A hétköznapi emberek keveset vagy semmit nem tudott róla, azt még kevésbé, hogyan indult a pályája, honnan jött ez a furcsa ember. A személye körüli titokzatosságot csak erősítették életkörülményei, magánya, rigorózan védett sajátos életviszonyai, életkörülményei: utolsó éveiben ágyhoz kötöttsége, a kommunikáció hiánya, a telefon elutasítása, önként vállalt puritán életmódja. Az évtizedes szürkeséget és kopottságot magán viselő, ám könyvritkaságokkal teli panellakásának ajtaja és a mögötte rejtőző lélek szellemi gazdagsága csak azok előtt nyílt meg, akikben Rajnai megérezte az emberséget, a humánusmot, a szellemi rokonság jeleit.

Az utolsó zarándokok egyikeként léphettem át lakásának küszöbét, ülhettem le betegágya mellé, tölthettem el vele hosszú órákat kopottas szobájában, és hallgathattam alkalomról alkalomra visszaemlékezéseit: rég- és közelmúltról, alkotótársakról, folyóiratokról, a *Dunántúlról*, a *Sorsunkról* és a *Jelenkorról*, életének maradandó emlékezetű szereplőiről, az irodalmi közállapotokról és mindazokról, akik segíthették volna érvényesülését. És szellemi oeuvejének tájékozódási pontjairól, életének nagy vállalkozásáról, melyet ő az összművészet kísérletének nevezett el, mint az általa követett sajátos, több művészeti ág (a zenei hangzás, a festői képzelőerő, a drámaként is megidézhető valóságidézés, a kockázatokot is vállaló sorselemzés) lehetőségeit hasznosító, szimbiózisát megvalósító irodalmi analízist, irodalomtudományi módszert.² És szólt természetesen szülővárosáról, amely valamikor – főleg 1947–48-ban, amikor a pesti egyetemről való visszatérését követően Várkonyi Nándor mellett, a *Sorsunk* segédszerkesztőjeként dolgozhatott – egy volt vele, ám amelyből, úgy érezte, később személyes és személytelen hatalmasságok kitiltották, érvényesülését megakadályozták.

A hagyatékában fellelt interjúja szerint³ háromszor volt egyetemista. Először 1943/44-ben Pécsen jogot tanult. Másodsor, miután egész életére szóló sérüléssel Erdélyből, a Csíki-havasokból 1945-ben „visszavergődött” Pécsre, és beiratkozott a jogi egyetem bölcsészeti karral egyenrangú tanárképző karára magyar–latin–olasz szakra. Itt két

¹ Kovács Sándor Iván Szauder Józseftől szerzett tudomást Rajnairól, tőle származnak a fenti elnevezések is. – A könyvtár békéje. Utószó a Csorba Győző Megyei Könyvtár könyvtörténeti tanulmánykötetéhez. In: *A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában*. Csorba Győző Megyei Könyvtár, Pécs, 2000, 308.

² Rajnai László: *Vörösmarty Mihály. Egy költő világa*. Székesfehérvár, 1999, fűlszöveg.

³ Kabdebó Lóránt interjúja Rajnai Lászlóval, Rajnai László hagyatékának részlete a Pro Pannonia Kiadói Alapítványnál.

szemesztert végzett el, és egy életre szóló „ajándékban” részesült: megismerkedett az egész alkotói pályájára nagy hatást gyakorló Kardos Tiborral és Várkonyi Nándorral. Harmadszor 1946/47-ben Budapesten volt egyetemista, ahol szigorú felvételi procedúrán átesve bekerült az Eötvös Collegiumba is. Itt a Péccsett már megismert régiekkel (Galsai Pongrác, Rubin Szilárd) és újakkal (Rába György, Lakatos István, Nemes Nagy Ágnes, Szabó Ede, Vargha Kálmán, Végh György) találkozott, kiválóságoktól (Füst Milán, Gáldi László, Gerézdi Rabán, Gyergyai Albert, Szauder József, Thomas Jenő, Trencsényi-Waldapfel Imre) tanulhatott. Ugyanitt – életében először és csaknem utoljára – szakmai elismerést és tekintélyt szerezhetett magának. Egyrészt az *Igen* című, híressé vált irodalmi antológia szerkesztőjeként és szerzőjeként, másrészt a Waldapfel-féle, 1946 őszén indított Stílusgyakorlatok értő és gyakran szereplő kritikusaként. Hamis legendák eloszlátásának szándékával idézi fel ennek történetét visszaemlékező írásában az egykori résztvevő, a szemináriumok műsorának összeállítója, Vargha Kálmán.⁴

A fentiekben említett interjújában, Rába Györggyel folytatott levelezésében,⁵ egyéb feljegyzéseiben foglalkozik ezekkel Rajnai László is. A Stílusgyakorlatokat szervező Vargha Kálmánnal nem volt teljesen felhőtlen a kapcsolatuk, miután Vargha riválisának tekintette őt az egyetemen,⁶ jóllehet a dominancia igénye távol állt Rajnaitól. Nézetkülönbségeik ellenére arra mindketten egyformán emlékeznek, hogy a fogalmazás mesterségének elsajátítását célzó, stílusitanítást végző, verseket, novellákat, tanulmányokat bemutató, megvitató, értékelő Stílusgyakorlatok kritikusai közül – ezeken a nagy érdeklődés kísérte szemináriumokon – Pándi Pál, Szabó Ede és ők ketten szerepeltek a leggyakrabban a felolvasott művek értékelőiként. Az írásaikat bemutatók névsora igen rangos volt, múlt századi irodalmunk második felének számos kiválósága vállalkozott erre a sajátos megmérettetésre. Szabó Magda, Mándy Iván, Végh György, Jánosy István, Somlyó György, Pilinszky János, Rákos Sándor, Vidor Miklós, Kormos István, Major Ottó, Rába György, Fazekas László, Szücs László, Spira György, Nemeskürty István, Rozgonyi Iván, Darázs Endre, Lakatos István és Rubin Szilárd olvasta fel – nyomtatásban még meg nem jelent – műveit a Bölcsészkar Múzeum körüli épületek többnyire zsúfolásig megtelt legnagyobb tantermében.⁷

Rajnai a legjobbakkal került itt közvetlen kapcsolatba, rendkívül rövid idő alatt megnyílt számára az irodalmi élet. Társai költői próbálkozásainak ismert és népszerű bírálójává vált az egyetemen. Rövid idő alatt rájött arra is, hogy nincsen semmi szégyenkezni valója, fontos területeken és kérdésekben akár kezdeményezőként is felléphet. A Stílusgyakorlatokon többször volt előadó, íróbarátairól, Rába Györgyről, Rubin Szilárdról és másokról olvasta fel referátumait. Sőt, alkalmanként még a tanárainak is szakmai vitapartnerévé vált. Igaz, ellenállásra is talált, de – ahogyan írja – „sohasem a fiatalok, a velem egykorúak részéről. Azok természetesnek találták, hogy nem valahol a derékhadban szorongok, hanem az első sorban forogatom a fegyvert. Tán dicsekvésnek hangzik mindez; bár az volna – nem kellene akkor most és azóta is csalódottan, fájdalommal nézmem a távolodó hajó után...”⁸ A később számára már „távolodó hajóban” akkor viszont még ott voltak mindazok, akik igazán komolyan vették az irodalmat: a Rajnai által különcknek nevezett Lakatos István; a későbbi kritikus, műfordító Szabó Ede; a halálig hű barát és levelezőtárs, Rába György és mások. Így például az *Igen* című antológiát vele közösen

⁴ Tények, legendák, tévedések. *Kritika*, 1987/12. sz.

⁵ Megtalálható a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában.

⁶ Lásd erről Rajnai László 1988. október 10-i levelét Rába Györgynek, PIM, Rába-hagyaték.

⁷ Rajnai visszaemlékezése szerint megtörtént, hogy három-négyszáz ember is jelen volt egy-egy rendezvényen. Kabdebó Lóránt 1988. június 7-i interjúja Rajnai Lászlóval, kézirat, 6. – Rajnai László hagyatékának részlete a Pro Pannonia Kiadói Alapítványnál.

⁸ Rajnai László: A Sorsunk szerkesztőségében 1947/48, kézirat, 4. – Rajnai László hagyatékának részlete a Pro Pannonia Kiadói Alapítványnál.

szerkesztő, később Ausztráliába került Kuncz Egon,⁹ továbbá két pécsi is, akikkel együtt ment fel Pestre, akikkel az első napoktól együtt járta a fővárosi utcákat, kávéházakat, a Darlingot, ismerkedett a várossal, az egyetemmel, akikkel együtt lehetett részese a Centrál kávéház irodalmi találkozóinak: Galsai Pongrác és Rubin Szilárd. Rajnai az idézett interjúban úgy emlékezik, hogy Rubin akkor még vállalkozó kedvű ifjú volt, aki vállalta görög nyelv és irodalomból a kiegészítő vizsgát az egyetemen, és azt is, hogy az ő útmutatásai szerint a két évig tanított anyagból két és fél hónap alatt felkészül. A baráti utasításokat tőle szokatlanul, ám szigorúan betartva Rubin végül is jelesre vizsgázott, miközben a két évig görögöt tanulók egyharmadát megbuktatták. A pécsi egyetemen, majd a *Sorsunk*nál is ott volt vele Galsai, a sziporkázó stílusú, ötletgazdag, mindig vidám társ, aki szerint Rajnait figyelemre méltó teljesítménye alapján Pesten „az új Schöpflinnek” tartották, mint aki jó szerkesztő (*Igen*) és jó kritikus (Stílusgyakorlatok) volt egy személyben.¹⁰ Később is úgy szólt róla, mint akinek igen jó neve volt irodalmi körökben. Méltán, mert igen művelt, kulturált ember, aki nagyszerűen írt is – mondta Nádor Tamás mikrofonjába a pécsi Nádor kávéházban 1981-ben.¹¹

Valóban „új Schöpflin” volt-e Rajnai? Ismerője és követője az eredetileg konzervatív felfogású irodalmárból a modern irodalom egyik bábájává vált kritikusnak? Igen. Érdekelte őt Schöpflin, a *Sorsunk* 1947. decemberi számában írást is közölt életművéről. A választani-tudás, a biztos tájékozódás képességét, finoman disztinváló, de realista gondolkodásmódját, műveltségét, esztétikai érzékenységét, hangjának frissességét, mindent megérteni akaró törekvését, átfogó szemléletét értékelte nagyra. Az individualista irodalomszemlélet, az egyetemes, filozofikus módszer és az esztétikai és lélektani gazdagságú, már-már szépírói erényeket mutató stílus, e három tényező eredményezték a kritikának „esszévé finomulását és mintegy új műfajjá emelkedését” nála.¹² Ennek a fajta kritikának első kísérletei a Stílusgyakorlatokon elhangzó Rajnai-referátumok.

Az 1946 ősze és 1948 ősze között működő – teljes nevén – Magyar stílusgyakorlatok, az 1947 májusában megjelent *Igen* legendás történetéről és bennük Rajnai László kitüntetett szerepéről még számos irodalom- és művelődéstörténeti szempontból fontos adalék rejtőzik a feltáratlan, nem publikus forrásokban, dokumentumokban. Ismereteink szerint a Stílusgyakorlatokról számos résztvevő (Vargha Kálmán, Lakatos István, Mándy Iván) megemlékezett ugyan, ám forrásközlésekről nincs tudomásunk. Az alábbiakban közzétesszük Rajnai László két referátumát, amelyek Rába György és Rubin Szilárd verseiről hangzottak el. Mindkettő Rajnai László hagyatékának a Pro Pannonia Kiadói Alapítványnál található részében lelhető fel, mindkettő szerzőjük kék tintával papírra vetett kézírásában maradt fenn: a Rábáról szóló egy négyzet alakú, kockás füzetben, a Rubint értékelő A/4 formátumú, kockás lapokon. A Rába alatti dátum: 1947. április 30., a Rubin alatti: 1947. május 21. Mindkettőt változtatás nélkül adjuk közre.

⁹ Ausztráliába került, ott jelent meg angol nyelvű versfordításokat tartalmazó kötete (*Hungarian Poetry*, 1955), továbbá két könyve az ausztráliai magyarok történetéről. Az 1956-os forradalom leverése után az ausztrál állami rádió felőrárs műsorát az ő angol nyelvű fordításaiból állították össze. 1946/47-ben költészetének eltérő megítélése vezetett az *Igen* szerkesztőbizottságában a Rajnai és Vargha közötti szakításhoz. Rajnai ugyanis nagyra értékelte (az akkor Ferenc Kornél néven publikáló) Kuncz verseit, az antológia feladatának tekintette népszerűsítésüket, ezzel szemben Vargha nem tartotta figyelemre méltónak azokat. Kibékíthetetlennek tűnő nézetkülönbségeik miatt Vargha kilépett a szerkesztőbizottságból, majd így tett Spira György is. Így lett Rajnai egyedüli szerkesztője az *Igennek*.

¹⁰ Galsai Pongrác: A Darlingban. *Élet és Irodalom*, 1984. szeptember 28. 14.

¹¹ „Hallható múzeum”. Hangdokumentumok a Janus Pannonius Múzeumban. A hangfelvételt dr. Nádor Tamás készítette 1981. június 4-én.

¹² Rajnai László: Élet és kultúra. Schöpflin Aladár életműve. *Sorsunk*, 1947. december, 713.

RÁBA GYÖRGY: VERSEK

A negyedik nemzedék költői közül Rába György az, akivel szemben a kritikus talán a legszerencésebb helyzetben van. Korunk költőinek megértését és értékelését ugyanis számos olyan körülmény nehezíti meg, mely alkalmas arra, hogy a kortárs ítéletét tévútra terelje: a lelkiismeretesek pedig sokszor úgy érezhetik, hogy egy-egy költő, kit a negyedik nemzedékből igen sűrűn emlegetnek, valósággal megoldhatatlan probléma számukra. Egyrészt feltűnően kevés a költő, ugyanakkor nyugtalanítóan sok a nagy költő. De ez a kettő, főleg a kortárs ítélkezésében talán össze is függ egymással. Különösen formai téren a negyedik nemzedék költői olyan kevés negatívumot mutatnak fel, hogy egy helytelen irodalompolitikától megtevesztett korban nem kerül különösebb fáradságába egyeseknek, hogy favoritjaikat nagy költőnek kiáltásák ki. Ehhez járul még az irodalom területén az irodalmon kívüli szempontoknak gyakori igénybevétele, melynek következtében a tájékozatlanabb olvasó joggal érezheti azt, hogy ítélkezése közben minden biztos támpontot elveszített. Nagyjából két végletben állapíthatjuk meg a negyedik nemzedék költőinek helyzetét: egyrészt a dilettánsok félreismerhetetlen csoportjában, amely azonban soha nem lépett fel ilyen agresszivitással és soha nem volt ennyire biztos tulajdon nagyságában, másrészt pedig találunk olyan valóban jelentős költőket, pl. Pilinszky Jánost, kiknek hivatottságához semmi kétség nem fér ugyan, de egynémely körülménynél fogva, még jelenlegi költészetükről is biztos és maradandó ítéletet formálni szinte lehetetlenség.

Rába György szerencsés helyet foglal el a jelentős fiatal lírikusok között; az előbb említett zavaró motívumok közül úgyszólván egy sem forog fenn nála; fejlődése is normálisabb és szemmel láthatóbb, mint akár Pilinszkyé vagy Végh Györgyé. Határozottabb és könnyebben észrevehető út mutat fölfelé, mint bármelyik kortársánál, persze mindig a negyedik nemzedéket értve és ott is a költőket. Olvasó és kritikus egyaránt hozzá közeledhetik a legkevesebb előítélettel: egyetlen előítéletet vethetnénk szemünkre: és ez az előbb említett hit a költő fejlődésében. Ritka és különös hit a negyedik nemzedékkel szemben, ezt bevallom, de talán éppen ez ígér valami többet Rába Györgyöt illetően. Annyira jelentősnek tartom ezt a szempontot, hogy számomra költészetének jelenlegi állapota csak másodrendű kérdés. Csak annyiban tartom fontosnak, amennyiben már most felismerhető benne a későbbi költő: talán egyedül ő az a negyedik nemzedék tagjai közül, akinél a fejlődés gondolata nem is annyira problémát jelent, mint inkább magától értetődő, jogos várakozást és a legfontosabb, bár nem egyetlen pozitívumot.

Mielőtt az itt felolvasott versekre térnénk, még szeretnék három szempontot felvetni: a költő pszichéjét megvilágítani kissé, amint az a versekből kiténik, felvázolni művészetének eszközeit és röviden utalni eddigi fejlődésére. Rába György költészetét főleg két lelki motívum jellemzi: igen erős érzékenysége és kifinomult intellektuális érzéke. Szenzibilitása is tulajdonképpen intellektuális beállítottságának a folyománya: nem is annyira érzékenység ez, mint inkább éberség: rendkívüli éberség minden érzelmi és értelmi megnyilvánulással szemben. Mint igazi lírikus, önmagán keresztül szemléli ugyan a világot, de ezen felül, éppen azért, mert gondolkodó költő, az egész világból megérez valami kozmikus bánatot; ez az emberivé hangolt kozmikus líra itatja át legtöbb versét, ezáltal tág látókört és rugalmasságot adva költészetének. Önmagát meglehetősen tág körökre képes kiterjeszteni: a legmerevebb önzéstől el tud jutni a felebarátig, rendszerint a szerelem segítségével. Arra is

képes, hogy egy egész nemzet titkos érzéseit bátor és személyes lírában olvassza fel (mint a „Hazám felett” című versében) és megérzi az emberen túli határokat is: ilyenkor költészete fázós és hideg lesz, valami tapintható ridegség árad el a verseken: a költő társtalanságának és eredendő magányának nyugtalanító érzése. Szerelme is kettős: az érzelmek spontán melegségét az értelem rideg fénye sugározza át: a költő mindentől távol érzi magát, így a szerelemtől és szerelmének tárgyától is. Pesszimizistának tarthatnánk, ha nem lenne minden versének kihangzása a legpozitívabb valami: az ember és az emberrel való foglalkozás. Ezalatt, hogy „ember” tulajdonképpen csak egy embert értek: saját magát; de mi legyen érdekes és fontos egy költőben, ha nem ő maga és az ő magatartása.

Verseiben gyakori módszer az ellentétek halmozása, a formáknak belső nyugtalanítást ébresztő, nehezen megfékezett, valami benső lázt lehelő szabályossága: némely verse különben is úgy hat, mint valami didergő lázban alkotott remegő vallomás. Jelzői és hasonlatai, nemzedékének többi tagjával szemben, feltűnően szerények és normálisak, ezen a téren soha nem követ el kilengéseket, sőt versei néha éppen ilyesfajta merészségek hiánya miatt, eléggé monotonak és önismétlők. Önfegyelmzése mintha itt-ott túllépne a kívánatos mértéken és valami iskolás megkötöttséget ad a verseknek. Ennek helyeselhető oldala az, hogy könnyebben illeszthető bele a magyar irodalom múltjába és hagyományába. Az arányok, melyeket használok, ne tévesszenek meg senkit és ne is okozzanak nyugtalanítást: szükséges, hogy nagy költők legyenek és szükséges, hogy minden költő egy időben fiatal legyen.

Fejlődése, bármilyen rövid is eddigi pályája, mégis határozott változásokat mutat. Első kötetének verseit, amelyeket erősen áthatott a múlt évtized néhány költőjének modora és művészete, és melyeket az érzelmesség, lány kedély és valami finomkodó világfájdalom jellemzett, egyre gyorsabb ütemben váltja fel a keményebb hangú, erősen intellektuális költészet, mely az életből meglehetősen negatív következtetéseket von le. Mindez persze összefügg verselőkészségének és kifejezőképességének haladásával, de a belső, tisztán lelki fejlődés is könnyen észlelhető.

Minderről azért beszéltünk viszonylag bővebben, mivel csaknem mindenben vonatkoznak az itt felolvasott versekre is. A négy költemény közül nekünk legjobban tetszik a „Hazám felett” című: hangban, tartalomban ez a legmerészebb és formájának elemzése is sok érdekességet ígérne. A legmeglepőbb ebben a költeményben az, hogy olyan témát old meg mesterien, melytől már jó ideje fázni szokás, mint költőietlen valamitől: a költő bátorsága itt kiválóságot is jelent, egy tisztán irodalmi erényt. A vers egy nyomasztó és hatalmas hasonlattal indul:

*Mint zivatar előtt a füst,
görnyedve és soványan,
hazám, riadtan így repülsz
Európa nyomorában...*

Gyönyörű a harmadik versszak párhuzamos hasonlat-sorozata, mely nagyszerű gondolat-ritmusaival és szinte bibliásan komor hangjaival a költemény csúcspontját jelenti:

*Ha bányáinkhoz nincs jogunk,
beomlom, mint a tárna,
ha erdőnkön nem irthatunk,
kidőlök, mint a szálfa,
ha mezőink nem járhatom,
testem telik aszályal:
csontig, bőrig soványodva
kisebbedő hazámmal*

Méltó ezekhez a sorokhoz az utolsó versszak kezdete is:

*Szívembe vésted sebedet,
mint szerelmes a fába...*

A vers formájának egyszerűsége, mely nem lép ki a legrégebb, hagyományos formák közül, még inkább kihangsúlyozza a mondanivaló komolyságát és fontosságát. Vannak ugyan részek a versben, melyek a költemény egészéhez képest esést jelentenek, mégis úgy gondoljuk, ez a vers áll eddig legmagasabban Rába György művei között.

Hangban kevésbé eltérő ettől a költeménytől a „Földi ballada” című. Itt is legfeltűnőbb a puritán komorság, mely megnyilvánul a versformától egészen a hangok és szóttagok hatásáig; egészben véve mégis kevésbé lendületes és megkapó, nemegyszer erős zökkenőkkel telített és a gyakori hasonlatok ellenére is, melyek igyekeznek megvilágítani a költemény tartalmát, kissé homályos értelmű. A költemény az utolsó két versszakban kap lendületet és érdeket, ez a mozgalmas befejezés menti meg a verset a végzetes egyhangúságtól.

Szélesebb skálán játszik, de talán még merevebb a „Nyugtalan határon” című vers. Ami legmegkapóbb benne, az a címe, mely valóban igen sokat kifejez, és mint szimbólum, éppen nem közönséges. A hasonlatok itt-ott szépek és nemegyszer messzemenő távlatokat nyitnak, de a vers egészben véve vontatott; ami érdeket kölcsönöz neki, az a mondanivaló komolysága és a szimbólum nagyszerűsége, mely ráveti árnyékát az egész költeményre.

Rába György szerelmi és kozmikus lírájának egybeolvadását jelenti a „Mint az erő” című vers. Itt is főleg a szimbólumok megragadó volta az, mely sűrűn követi egymást a versben; valamint a kozmikus hasonlatok és annak a távolságnak és társtalanságnak szép érzékeltetése, melyre akkor utaltunk, mikor általában jellemeztük Rába György költészetét. Néha meglepően nagyvonalú gesztusaira utal pl. ez a két sor:

*a föld és az ég bátor fordulóján
szerettelek meg, te elérhetetlen...*

A költő éberségéből és visszafojtott, nyomasztó érzéseiből néha hatalmas bátorság támad: ilyenkor méltó igazán önmagához és azt hisszük: ez is az ő igazán őszinte oldala, melynek egzisztenciális jelentősége van, ellentétben a forma által magára kényszerített fegyelemmel, mely talán csak ellenhatása a költő és a társadalom közt tátongó szakadéknak.

RUBIN SZILÁRD: VERSEK

Nemrégén Rába Györgyöt bírálva éreztem azt a különös kettősséget, mely okvetlenül elfogja a kritikust, mikor nyilvánvalóvá lesz a szakadék az általa képviselt igazság és a közönség által képviselt vélemény között, mely mindig a közvélemény pillanatnyi állapotát jelöli, és mint ilyen, alig van tekintettel a várható fejlődésre. Most sokszorozottan érzem ezt Rubin Szilárd esetében. Mi értelme van annak, ha meg vagyok ugyan győződve valamiről, de senkit nem sikerül meggyőznöm igazamról, és mi értelme van annak, ha csatlakozva az általános közömbösséghez, szkeptikusan mérlegelem a költő hibáit és esetleg erényeit és nem vagyok elég bátor ahhoz, hogy vallomást tegyek a legfontosabbról: a költő abszolút értékéről, ahogy azt a jövőben már most beteljesülni látom? Nem tudom ezt másképpen

kifejezni, mint úgy, hogy az én szememben az igazi tehetségnek valami jövőbe-előrevetülő árnyéka tűnik fel, melyet igyekszem megragadni és hírt adni róla a többieknek. Ez igazán nem racionalista kritika, de még mindig kevésbé veszélyes, mint ha megfoghatatlan dolgok költőjénél különböző mérőszámokkal fegyverezném föl magamat és mikor mérésre kerül sor, ürességről panaszkodnék, pedig legföljebb vaksággal vádolhatnám magamat. Ezt ajánlom figyelmébe az ú. n. „objektív kritika” meggyőződéstelen képviselőinek, akik előtt minden szempont gyanús, amit nem másvalakitől vettünk át.

Az itt felolvasott verseket meglehetősen kevés számú anyagból válogattuk ki. Ezért nézeteim igazolására alig utalhatok másra, mint ami itt elhangzott a költő verseiből. De rögtön feltűnhetett az, hogy bizonyos halvány reminiscenciák ellenére is külön hangot jelentenek a mai költészetben, a költői egyéniségnek valami olyan erős megnyilvánulását, mely ma inkább meghökkenítő, mint természetes. Csaknem naivnak kell mondanunk azt a költőt, aki ennyire érintetlenül tud keresztyűhaladni a nekiszegezett kívánságok és mondvascinált követelmények között, melyekben a mi korunk nem szűkölködik. Egy gyermek vagy egy fiatal lány naivságára emlékeztet ez. Ebből a kettőből sok van a mi költőnkben. Akik érzelmességet, finomkodást, vékonypénzű és olcsó romantikát fedeznek föl benne, bizonyára maguk is bevallanák, hogy a magatartásnak és szemléletmódnak olyan modernségéről van itt szó, mely előbbi kifogásaikat úgyszólván minden létjogosultságuktól megfosztja. Nem valami réginek a felújítását láthatják itt, hanem egy *állandó* ihletforrásnak olyan felhasználását, mely valósággal megüt bennünket modernségével, és, főleg, egyéniségével. Ez a költészet valóban nem valami „egészséges” irányzatnak a gyermeke, hanem nagyon is a dekadencia legmélyéről fakad, a dekadens világszemléletnek valószínű kvintesszenciája. De olyan értelemben dekadens, mint pl. a nagy francia költészet az, már kezdettől fogva; ezt az irodalmat éri a leggyakrabban ez a vád, és mégis ebből az irodalomból bukkan fel legsűrűbben a legemberibb és legmaradandóbb líra. A költészetnek is megvan a maga fejlődéstörténete: a kifejező eszköz először az értelem, azután az érzelmek, végül pedig már csak az idegek, melyek látszólag minden kapcsolatot megtagadnak a külvilággal, de költészetük éppen abból ered, hogy reménytelenül vágyakoznak vissza az életbe, melyben a maguk kifinomult módján csak a szépséget látják meg, azt is átlényegítve és sokszorosan fölnagyítva. Költőnk esztétikáját talán így is állapíthatnánk meg a legkönnyebben: szép az, ami az idegeket teremtő borzongásra készíti. A túlfinomult idegeket már nem is érdekli más, mint ami borzongásuk következtében szépérzékelt kelt bennük: ezért közömbösebbek a külső konvenciók iránt és ezért olyan naivul merészek a szerelem területén is. Ezért fordulnak olyan nyugtalanító természetességgel a nemi különösségek felé és fedezik föl az antikokra emlékeztető elfogulatlansággal a fiúszerelemnek a költészet számára értékes motívumait. Az „Internátusi éj”-ben a fiúk lehulló inge és kivillanó angyalszárnyai a naturálisnak és irreálisnak platonikus fordulóján lényegülnek át attól a szép borzongástól, mely a költőnél mindennek célja és létalapja. Ez teszi varázsszá a „Maquisardok Énekét” is, ahol a külső világ nyugtalan és rendszertelen zavarában az egyetlen lehetséges harmóniát a szerelem anyai segítése jelenti. A szorongásokra ítélt és félelmekre kitzasztott seregnek az egyetlen valóságot a legrealisabb valami adja meg: a szerelem kozmikus borzongása. A tények elől menekülve ezért vonzódik a gyermekekhez, fiúkhoz és lányokhoz, kiknek még tudatalatti ösztönökkel telített lényében fedezi föl a legkönnyebben a Szépség öncélú és irreális lehetőségeit. Nagy vonalakra leegyszerűsítve ez a költészet kétségkívül romantikus és kifejezhetetlen nosztalgiákkal teli, de ha a művészetek valamelyikéről akarunk hasonlatot találni hozzá, leginkább a szobor-szerűsége gondolhatunk, mint egy késői görög szoborra, mely még zárt és idealisztikus, de az érzelmek belső melegsége már készül felolvasztani a szigorú formákat. Ennek a költőnek éppen azért van joga a művész nevéhez, mert kiindulva a legkevésbé ellenőrizhető dologból, az idegek szövevényeiből, mégis szinte görögös verseket tud írni. Így ne-

vezte görög költőnek Babits Mihály Tóth Árpádot és nincsen erősebb lelki rokonság, mint amely éppen a modernség keretei közt kezd felbukkanni. A mi költőnknek kedvenc szava az „angyal”, de egy modern költőnek ez az elangyalosodása roppant érdekes jelenség: egy égi fogalomról van szó, melyet földi eszközökkel hódítanak meg az ő saját egyéniségük számára, mint megbízható cinkostársat, aki szimbólumként fedezi az elnyomottakat, ártatlanokat és művészeket, mint az emberiség körében is egy emberségesebb világot. Ez a gyermeki szolidaritás, mely legfeltűnőbb a „Forradalom” című versében a jóknak és megalázottaknak összetartása, és összekötő kapcsuk a gyermeki szerelem. Vonzódása azokhoz, kiket szintén hatalmába kerített a Lételet fenyegető Semminek borzalmas félelme, néha valóban megkapó. Az „Éjféλι monológ” az időből kiesett fiúnak szerelme, akinek középkori figurája a reménytelen ragaszkodásnak megtestesülése. Akik látták J. L. Barrault-t a „Szerelmek városa” című filmben és megragadt emlékezetükben a színész arca, amint bohócruhájában művészetének és az emberi sorsnak minden reménytelenségét végigszenvedi: azok már körülbelül el tudják képzelni a költő belső arcát, amint az a verseknek néhány sorában itt-ott föl villan. Aki teljesen elvesztett minden talajt a lába alól, az menekülhet ugyan a költővel az esztéticizmus modern borzongásaihoz: csak szépérzéke talál kielégülést, de a létét fenyegető veszedelmek akadálytalanul törnek be bármilyen szépen művelt kertjébe is.

A verseket úgy válogattuk össze, hogy ebből a néhány darabból is kitűnjék a költő fejlődése. Időrendben a legrégebb az „Internátusi éj”. Finom idegrendszerrel rendelkező emberekre igen alapos hatással szokott lenni gyerekkoruk, a diákévek pedig éppen ennek az időszaknak szabadítják föl legrejtettebb érzéseit, melyet a kamaszkorral szokás jelölni. A vers irreális kezdet után alig észrevehető zökkenőkkel tér a tárgyra, majd második részében epikai tónust véve föl, halkán visszakanyarodik az első sorok hangulatához. A költemény legfőbb értékét az irrealitásból táplálkozó, megkapóan poétikus képek jelentik: a borzongás itt lesz a legnyilvánvalóbb, ahol a szimbólumok nem segédeszközei a versnek, hanem teljesen betöltik azt lényegükkel:

*Ó, rémes érzés madárnak lenni,
fehér madárként szállni az őszi éjben,
feléd, régi Iskola!
Nagy szárnyaim kizárnak [lehetséges olvasat: kívárnak] az éjszakába...*

A gyakori fölkiáltások néha a hangulatot emelik, máskor a vers menetét ritmizálják, nemegyszer azonban fölöslegesek és a költő bizonytalansági érzésére utalnak. Az epikai részek magukban véve nem lennének zavaróak, de nemegyszer veszedelmesen közeledve a prózához eltűnéssel fenyegetik a lírai sorok hangulatát. Az abszolút biztonság még sehol nem látszik meg a versen, a sikerült részek is szinte reszketnek még az összeillesztés kényes egyensúlyi helyzetében. De igazi költőre vallanak már a versnek azok a sorai, ahol a fiúk találgájáról beszél, filmszerű, apró, suhanó képekben, a hangulatok biztos vonalvezetésével.

Újabb korszakot mutat be a „Maquisardok Éneke”. A vers témája ne tévesszen meg senkit sem. Nincsen szó itt valami gyakorlati hasznot hajtó gondolatról, csak egy bizonyos alkalomról, mely lírába áttéve, kozmikus kapcsolatainál fogva alkalmas arra, hogy megborzongassa a költő fantáziáját. A vers jóval egységesebb, mint az előbbi volt, ritmikája is gazdagabb, a képek hangulatossága és modernsége nemegyszer meglepő. De az irreális képekben már több a földiség és a melegség:

*És fönn a holdban,
mint egy tükröbben, lányok mennek
virágokkal...*

Nézd, a sorban
kis keresztetek haja lobban...

Ez még a régi költő, mikor egészen fiatal volt és a „Forradalom”-ban angyalokkal és iskolásgyerekekkel kívánta a világot átszervezni. Erősen romantikus Énjét jellemzik ezek a sorok:

*Egy katedrális tornyán keskeny
lánykoponya vakít fehérén,
hosszú haja úszik a szélben...*

A téma és a kifejezőmód modernségét hangolják össze kitűnően ezek a részek:

*... De ma
ő Európa Angyala!
S mi vagyunk az ő tengerészei;
mi halásszuk a hasznos hangokat
az úrból...
és:
... az ejtőernyősök kérnek szerényen,
hogy áldd meg az ő pilleségüket...*

Legszébb talán a vers vége, a szinte himnikus hang, mely kíséri a maquisardokat, egészen addig, míg

*... visszatérnek apró falvaikba,
ó-venyigék, finom tornyok tövébe.*

Az egész verset belengi a makik indulójának dallama, s az erős líraisággal kezelt témából szerencsésen bontakozik ki a mondanivaló mélyén megbúvó emberség és költészet.

Legtöbbet szerettem volna mondani az „Éjféli monológ”-ról, de ahogy most megint ránézek a versre, inkább azt gondolom, beszélnie kell saját magáról. Nem tehetek róla, de tekintetbe véve a költő életkorát és egyéb körülményeit, majdnem tökéletesnek kell tartanom ezt a verset. Hangulati töretlensége, szerkezeti egysége és fájdalmas líraisága olyan élménnyé kovácsolják, mely már magáért szól. Olyan ez a vers, mint egy fiatal fiú zavaros álma a szerelemről, aki felébredve már tökéletes művész ahhoz, hogy álmai költői lényegét lerögzítse.

Azt hiszem, hogy az itt felolvasott versek értékét illetően lehetnek köztünk véleménykülönbségek, de abban bizonyára valamennyien megegyezünk, hogy Rubin Szilárd a legfiatalabb költőnemzedék egyik legtehetségesebb és legtöbbet ígérő tagja.

TÉLI UTAZÁS

Térey János: *Moll*

Térey János 2013-ban megjelent verseskötete a megelőző hét év verseit foglalja egybe. Azét az időszakét, amely igazán mozgalmas változásokat hozott az életműben: 2006-ban jelent meg a *Kazamaták* című dráma, amelyet később két újabb dramaturgikus mű, az *Asztalizene* és a *Jeremiás avagy Isten hidege* követett. Majd 2010-ben megszületett a versformában írt regény, a *Protokoll* (amelynek drámaaváltozata épp e folyóirat hasábjain látott napvilágot), hogy azt követően Térey nekilásson az oeuvre felrészítésének-átfazonírozásának, újraírva első könyvét, az 1991-es *Szétszóratás* című verseskötetet és a mindmáig egyetlen prózakötetét, amely új címmel jelent meg tavalyelőtt (*Termann hagyatéka*), a szintén 2012-ben kiadott *Teremtés vagy sem* című, esszéket és művészeti portrékat összegyűjtő könyv társaságában. A *Moll* versei sok szállal kapcsolódnak az imént elősorolt művekhez – akár egyes megjelenített figurákon-világokon keresztül, akár közvetlenebbül, direkt utalások-kommentárok révén –, ugyanakkor önálló, önmagukban érvényes alkotások, és arról tanúskodnak, hogy éppen a líra teremt meg Térey idővel valamennyi műnemre kiterjedő művészetének folytonosságát.

Hét év persze nagy idő, és a könyv fülszövege is a *Moll* extenzív gazdagságát emeli ki. S valóban, a hatvanöt új versben megannyi hely, esemény, személy és más motívum megjelenik: kietlen balatoni fürdőhely, bihari vidékek, az Elba mellékfolyója, a Párizs–Dakar rally, egy meg nem nevezett város pusztulása, a vörösizsap-katasztrófa, egy monte carlói szerencselovag, egy háziállatként medvét tartó német mérnök, XVI. Benedek, és a sort hosszan folytathatnám. Térey költői érdeklődésének igen tág horizontja természetesen nem jelent újdonságot – ennek ellenére a kötet fontos kérdése, hogy mi köti össze, mi foglalja keretbe ezt a sok-sok mindent. A kötet cím ebből a szempontból furfangos: bár a komorság, a melankólia, a fennköltesség egész biztosan a könyv meghatározó hangneme, hangszíne, de Térey ezúttal is számos regiszterben megszólal, a gúnytól a kérlelhetetlen keménységen át a gyengéd megnyugvásig. Nem is annyira a hangulati-atmoszferikus alapszínezet visz egységet a kötetbe, de nem is csupán Térey markáns költői habitusa és megint csak bámulatos versalkotó magabiztossága, formakultúrája, hanem a határozott szerkezet és kompozíció.

Hogy miben is áll a szóban forgó kompozíció, sőt koncepció, arról megoszlik a kritikusok véleménye.¹ Abban konszen-

¹ A következő kritikákra támaszkodom: Svébis Bence: Hősi, sötét. *Népszabadság*, 2013. 06. 08., 15.; Sántha József: Hol „lakájkultúra tombol”. *Revizor* (<http://www.revizoronline.com/hu/cikk/4566/terey-janos-mollujabb-versek-2006-2012>). Letöltve 2013. 11. 30.); Szilvay Máté: Ady Endre bevonulása Brüsszelbe. *Prae.hu* (<http://www.prae.hu/prae/articles.php?aid=6653&cat=3>). Letöltve 2013. 11. 30.); Bedecs László: Tönkrement a Föld. *Műút*, 2013/040, 56–58.

Libri Könyvkiadó
Budapest, 2013
140 oldal, 2490 Ft

zus mutatkozik, hogy a *Moll* a mai kor vagy a mai világ leírását nyújtja. E leírást Bedecs László ítéli meg a legkiélezettebben, a romlás és a pusztulás képeit vélvén felfedezni a versekben. Szilvay Máté is általános és átfogó válságról ír kiváló kritikájában, és nagyon figyelemreméltó értelmezést nyújt a könyv felépítéséről: eszerint a bevezető vers, a *James Ensor szponzora voltam, támogattam a nemes szorongást* megállapítja Európa válságát, és kilátásba helyezi a természeti és kulturális katasztrófát, majd a kötet öt ciklusa a válság különböző szintjeit és aspektusait mutatja be. Magam is úgy vélem, hogy a kötet bővelkedik a kétezres évek közéleti történéseire és jellegzetesnek tekinthető élethelyzeteire, beállítódásaira vonatkozó utalásokban: *ebben az értelemben a Moll a mai világ költői leírását adja*. Ám nem olyan típusú líra ez, amely a maga korának alapvető szellemi-kulturális arculatáról vagy irányultságáról igyekezne víziót alkotni, mint például az *Átokföldje* vagy, jóval didaktikusabb módon, Schiller *A séta* című költeménye – csak hogy két kiemelkedő jelentőségű példát említsék. Azt sem gondolom, hogy Téreynél olyannyira egyértelmű lenne a válságtudat és a kultúrpeszimizmus. Ha szemügyre vesszük a kötetkoncepció szempontjából valóban kulcsfontosságú nyitóverset, amely Ensor híres, *Krisztus bevonulása Brüsszelbe* című festményére játszik rá, akkor bár a kezdő sorokból („Krisztus bevonult egyszer Brüsszelbe, / De Brüsszel azóta kivonult Krisztusból: / Együttlétük boldogtalannak bizonyult.” [7.] joggal következtethetünk az Európai Unió alkotmánya körüli vitákra (nevezetesen hogy miért nem tartalmaz utalást Európa keresztény gyökereire), az viszont korántsem magától értetődő, hogy maga a vers mindezt veszteségként, hanyatlásként, válságként könyvelné el. Nem azért, mintha az ellenkezőjéről lenne szó, hanem mert Térey nem értékeli. Sokkal inkább – Ensor festményéhez hasonlóan – egyfajta karnevál képét rajzolja meg, amelyben kultúrák, személyek, életmódok, országok, jóslatok kavarnak. Ha például az ötödik versszak alapján („Sokadik Benedek száján halkul a vétő, / (...) Párhuzamos Tóra, Korán, / Korán és Tóra! / A tekercek elégték, ám a betűk tovaszálltak, / S hatalmuk mindörökre megmarad.” [8.]) az emeritus pápa nagy vihart kavart regensburgi beszéde jut eszünkbe, talán nem tévedünk nagyot, abban viszont már nem lehetünk biztosak, hogy a vers ezt miként ítéli meg. Ahogy Sántha József is hangsúlyozza, a *Moll* versei leírnak, de nem kommentálnak. Térey a legtöbbször kívülről vagy felülről tekint versei világára, elegáns, magabiztos távolságtartással.

Az eddig elmondottakat figyelembe véve én a következőképpen látom a kötet kompozícióját: a nyitóversben a költői én (akinek a jelenléte – bármilyen rejtőzködő is egyes versekben – mindvégig nagyon erőteljes) ironikus distanciával végigtekint a maga tágabb, karneváli világán, hazáján: Európán, amely bár „haldokló”, mégis „kitelelt” (10.). Majd a következő, *Akna* című négy sorosban („Alászállni az aknába, / »Szívem aknájába« ezúttal. / Vízteleníteni, téliesíteni. / Elhagyni a telket.” [13.] – nagyon jellemző Térey tartózkodó költőiségére, hogy a második sorban idézőjelet használ...) mintegy megembereli magát, gondoskodik róla, hogy mentes legyen minden olvatag érzéstől. A gesztus Petri száraz szem-motívumára emlékeztet: a költői szubjektum szigorral formálja meg önmagát, hogy semmi ne gátolja a tisztánlátásban és a pontosságban. A költői én az így kialakított lelki háztartás birtokában a kötet öt ciklusa során először szűkebb hazáját, azaz országát veszi lajstromba (*Magyar menyasszony*), aztán gúnyt űz mindenféle, egyetemes nevetségességből és visszásságból (*A fehér ember*), illetve ironikusan láttatja a kisszerűséget (*A vigasztalhatatlan*), hogy ezt követően ismét maga felé fordulva, némiképp felengedve számot vessen a gyengédséggel és bensőséggel (*Gyöngédség-projektum*), s végül női portrékat megrajzolva mintegy szintézisbe foglalja tapasztalatait (*Interjú Antheával*). Nem tagadom, kerek, talán túlságosan is kerek ez a történet, már-már útirajz, és nem is mindegyik vers illeszthető be e keretek közé, de alapvetően mégiscsak hasonló ív rajzolódik ki a kötetben – és az efféle kompozíción belül az egyes szövegek helyi értéke, értelme és jelentősége is világosabban megmutatkozik.

A *Magyar menyasszony* ciklus erős és emlékezetes verseket foglal magába. Térey egyik

interjújában úgy nyilatkozik, hogy nem közéleti verseket, hanem magyar táj- és közérzeti verseket ír.² S valóban, a költeményekben fölöttébb ritkák az aktuálpolitikai célzások: ehelyett a táj és a térség költői ábrázolása a hangsúlyos. Miközben persze, ahogy Térey korábbi köteteiben is, a tér, a hely soha nem magában áll, hanem időbeli dimenziója van, hol nyíltan, hol áttételesen jelzi a múltat és megelőlegezi a jövőt, valamint emberi sorsok színteréül szolgál. Az időbeliség válik fontossá a *Fürdőhely, futtában* című nagy versben, amelynek helyszíne egy kietlenné vált balatoni üdülőtelep. A vers kitűnő, részletgazdag környezetrajzot nyújt, miközben a hely jeleiből kiolvassa a mindig is kisszerű múltat, szóhoz juttatva az egyszerre tetszetős és nevetséges *couleur locale* törvényszerűségeit („Villáról villára megejtőbb / A kicsorbult akarat képe / – Bedőlt kertvendéglőkkel, / Zsúrteraszokkal –: a másolt Magyarország / Mindig elfekvőben nyújtja / A legpompásabb látványt, / Kifakultában a leggyönyörűbb.” [14.]). A ciklus másik fontos helye Bihar, amely több versben is előkerül (*Szeretetlen Margit; Az összes kijelölése; Nyugat-Bihar*). Térey nagyszerűen jeleníti meg egy régió kultúráját, klímáját, elfeledett, föld alá süllyedt múltját, atmoszféráját és a térségből kinövő életek sajátos ridegségét. Az egymással összefüggő versek sehol nem sulykolnak nyílt összefüggéseket a térség és az emberi életek között, de a finom áthallások – például a táj ziláltsága, szétszabdaltsága, a rá jellemző ridegtartás, valamint a *Szeretetlen Margit* hűvös, rideg címszereplője között – analogikus viszonyokat sejtetnek. Nem szociografikus igényű-jellegű leírás ez természetesen, hanem költői eszközökkel, látomásosan ábrázolt „mítosza” egy helynek.

Szintén ebben a ciklusban kapott helyet az a két vers is, amely már inkább közéleti versnek tekinthető – abban az értelemben, hogy mindkettő szót ejt politikai-közéleti mentalitásokról, a múlt és a jelen hiányos feldolgozásáról, nem riadva vissza a közvetlen-nyílt megfogalmazástól sem. A *Köztisztaság tér* a nagy visszhangot kiváltó *Kazamaták* dráma – ha úgy tetszik – költői összefoglalása, vagy akár a darab fogadtatására adott válaszként is olvasható. Az egész kötet alighanem legismertebb verse a kortárs politikai költészetről kibontakozó vitát elindító Kemény István-versre, a *Búcsúlevélre* reagáló *Magyar közöny*, amely nagy erővel és indulattal megköltött vádbeszéd, egyszerre társadalmi diagnózist nyújtó és az okokat is firtató mű.

A fehér ember című ciklus verseit, mint említettem, leginkább az köti össze, hogy szatíráként foghatók fel. S itt már kevésbé lokalizálhatók az egyes költemények, sokkal inkább a gúny tárgyává tett magatartásminták kerülnek középpontba. Mindenesetre nagyon jellemző Térey költői észjárására, hogy a gúny műfaja nála nem a bökvers vagy az epigrammatikus tömörségű szöveg. Az erős, nagy, öntörvényű gesztusok mindig is fontos összetevői voltak Térey lírájának, és most sincs ez másképp. Jellegzetes például az a megoldás, hogy a ciklus első versének beszélője az emberi sértettségéből úgy úz gúnyt, hogy a 2010-ben törpebolygóvá „lefokozott” Plutóval (ismét a jelenre vonatkozó referencia!) von párhuzamot: „Szállj le a Plutóra azon a napon, amelytől / Nem bolygó többé, csak törpe planéta. / Elszenvedte a leértékelést. Túl van rajta. / Milyen érzés? Tömör anyagból van, nem érez.” (*A sértettek*, 45.) Ahogy az is jellegzetes, hogy a levitézlett popsztárt is háromrészes, terjedelmes versben búcsúztatja el a költői én (*Búcsú a Poptól*). De nemcsak a gúny formátuma, hanem tárgyválasztása is különös és meglepően öntörvényű: például a ciklus címadó versében, amelynek „hőse” egy olyan kiöregedett gokartos, akinek egyetlen öröme a Párizs–Dakar rally eltörlése (amelyre 2008-ban tényleg sor került). Téreynél persze semmi nem olyan egyszerű, a szatírák sem könnyűszerrel sematizálható magatartásokat pécéznek ki – az imént említett vers sem pusztán a személyes kudarcból fakadó ellendrukkerségnek vet gáncot, hanem többek között a kishitűségnek, a gyanakvásnak is. Tovább növeli a komplikáltságot, hogy egyes versek az európai irodalmi hagyomány nagy formátumú alakjait helyezik mai környezetbe:

² Megkérdeztük Térey Jánost. Ménesi Gábor interjúja. Bárkaonline (<http://www.barkaonline.hu/megkerdeztuek/3504-megkerdeztuek-terey-janost>). Letöltve 2013. 11. 30.)

a Küklopszból hidakról sétahajókat köpködő zsémbes öregember (*Arcátlanul*), a Sátánból meghasonlott off-shore vállalkozó (*Azúrországban estefelé*) válik, ami még élesebbé teszi a gúnyt, s Térey ritkán emlegetett humoráról is tanúskodik. Utóbbi szellemesen jelenik meg a *Propaganda* című versben, amelynek beszélője visszájára fordítja egy kisvárosi kocsmá szlogenjét („»Hemingway sohasem járt itt«.” [58.]), felsorakoztatva számos további művészt, akik nyilván szintén nem fordultak meg a helyen.

A *vigasztalhatatlan* ciklus váratlan műfaji váltást jelent a kötetben: prózaversek vagy még inkább egyszerűen – zömmel egyoldalas – kisprózák sorakoznak benne. A szövegek egy része valóban megjelent hírek alig módosított változata, más írások is híradásokra emlékeztetnek, de helyet kap a ciklusban kvázi-novella is. Szilvay Máté remek megfigyelése szerint a szövegek a világ kaotikus voltát illusztrálják, „kis- vagyis hírérték nélküli hírek és történetek, amelyekről tudni sem érdemes – összességükben azonban mégis világszerűek, vagyis azt a benyomást keltik, hogy a világ alapvetően ilyen hírekből és történetekből áll”³. Én is úgy gondolom, hogy nehéz nem kisszerűnek és érdektelennek tekinteni a szövegekben szereplő történeteket, a fedélzetre fölszökő és ki nem csalogatható macskával biztonsági okokból emberi utasok nélkül felszálló repülőgép esetét, a helyi gyógyszer-tárat fájdalomcsillapítóért kifosztó rockzenész történetét vagy annak az amerikai anyának az ügyét, aki beperelte az öt tévedésből a fia haláláról értesítő postát. Vagyis ezen szövegek megítélése során célszerű figyelembe venni a kötet kompozícióját és koncepcióját. De némileg másféleképpen is értelmezhetjük a ciklust: ironikus látteleként, amely valóban komolyan vehető és tételt bíró élettörténeteket – ilyennek tűnik számomra leginkább az *Első éjjel a nagyvárosban* című szöveg a főszereplő kislány emlékezetes alakjával – rejt el jelentéktelen és gyors felejtésre ítélt híradások közé. Utóbbiak olyan történetfoszlányokként is felfoghatók, amelyek feltartóztathatatlanul elterjednek (lásd a *James Ensor szponzora voltam, támogattam a nemes szorongást* című versből: „A név, ha egyszer / Szétterült a földrészen, örök lesz, / Latin csevej forgatja, / Becézik a szfinxmosolyú szláv nők, / A piac hirdeti untig a szépségét.” [8.]), és elfedik a tényleg fontos, orientáló történeteket. Igaz, Térey ezúttal is rafináltabb annál, mintsem hogy egyértelműen megállapítható lenne a prózai szövegek efféle kritikai-ironikus jellege. A ciklus első, *Akarat* című kétsoros „verse” ugyanakkor alátámaszthatja az iménti értelmezést: „A Machiavelli-fasor / Egyenes, mint az akarat.” (63.) Vagyis az emberi akarat célratörő, határozott, szilárd lehet, és Térey költészetének is ez az egyenesség az ethosza – a kacskaringós, ferde, kimódolt történetek ennyiben lehet, hogy épp azt reprezentálják, amivel Térey lírája szembeszegül; talán ezért is jár ki nekik csupán a prózai forma, szemben a nagy műgondú Térey-versekkel.

A *Gyöngédség-projektum* ciklus jóval kevésbé problematikus, mint az előző; nagyszerű verseket tartalmaz. Mint említettem, a ciklus darabjait talán épp az köti össze, hogy a címben megjelölt gyöngédséggel igyekeznek kezdeni valamit. Különös jelentőséget kap az itt található versekben a kötet egészét máskülönben is átható hideg-, hó- és tél-motívum. Amely megint csak értelmezhető anélkül, hogy osztoznánk a *Molt* állítólag meghatározó válságtudatban – vagyis nem kell feltétlenül a „talán végóráit élő világ ridegségét”⁴ felfedeznünk a motívumokban. A hideg egyrészt olyan minőség, amellyel Térey költészetét eddig is jellemezték értelmezői: heves érzelmektől, megindultságtól való tartózkodást jelent, amelynek, mint utaltam rá, nagyon is van etikai tétje, amennyiben a pontosságot, a fegyelmezettséget hivatott megalapozni. Másrészt a motívumsor remek metaforákat is a versek rendelkezésére bocsájt: a *Gyöngédség-projektum* című versben a hóátfúvás egyszerre fejezi ki a másik személy felkavaró, viharos, megakasztó, ellenállhatatlan hatását („Hóátfúvás az életemen, / Fogat ügetése a száműzetésbe. / Folytonos vihar, összekuszál. / Te vagy a, te vagy a természetes torlasz, / Hóátfúvás az életemen.” [90.]), a hidegség pedig lehetővé

³ Szilvay, i. m.

⁴ Bedecs, i. m., 57.

teszi az egyaránt büszke és fájoan kiszolgáltatott lecsupasítottság szcenírozását („Estére beállt a pocsolják jege. / Kívlról láttam magamat csupaszon a télben, / Csupaszon, mégis trecento-arany alapon, / Magyalgallyak piros bogyoival övezve. / Estére beállt a pocsolják jege.” [90.]) Harmadrészt a tél, a hó és a hideg a belőle való ki- és feloldódást, a felszabadulást is lehetővé teszi. Különösen jók azok a versek, amelyek a fellélegzést, a kiengedést, az enyhülést költik meg, rendszerint egy kastély *kulisszái* között (*Földatok; Előadás a kápolnában; A jelenés; A szobájuk, lakatlanul*) – legyen ez a kastély akár egy realiztikus kastélyszálló, akár a költői önszcenírozás imaginárius-stilizált színtere: a Téreyre jellemző elhallgatás, elliptikusság miatt ez eldönthetetlen, de nem is eldöntendő. Ezekben a versekben válik leginkább *alanyivá* a *Moll* költészete, itt lesz jelen legerősebben a költői szubjektum, egy fölsejlő szerelmi kapcsolat epizódjaival. Mint Margócsy István már a korai verseskötetek kapcsán felhívta rá a figyelmet, Téreynél az alanyiság mindig kulisszák között bontakozik ki⁵ – és éppen e közvetettségben válnak feldolgozhatóvá az élet eseményei, hogy Térey másik jelentős kritikusra utaljak.⁶ Szemléltetésül most csak egyetlen szép és üdítő versszakot idézek a *Földatokból*: „A szobád a kápolna fölött van. / Miközben iparkodsz magad is kítavaszkodni, / Fölfigyelsz az ablakod mögül / Beszüremlő orgonaszóra. / Azt gondolod: ostya; azt gondolod: áldás. / Áldás kitapasztalni a Nap járását / Idegen szobában, s tudni, mikor ér / A párnád csücskéhez a fényözön. / Klimatizálódni, gondolod, ennyi. / Plusz 5 Celsius belátásra bírja / Az alapjában véve nemes lelket.” (92.)

A záró ciklus egyrészt összegzi a kötet korábbi törekvéseit és irányait: a szatíra éppúgy a részét alkotja (mint a *Lassúság* című versben, amely egy videoklipet tesz gúny tárgyává: „Iszonyú laza és *camp* az egész; / Ami közben szól, nem a zene, / Összetevő csak a jelrendszerben; / Dallama alig földidézhető.” [120.]), mint a szerelem viharossága (*Mohóság*: „Minden második éjjel az első / Éjszaka kritikája, / És minden harmadik éjjel / A másodiké; / És ama trópusi reggel / Már a közös hiúság kritikája: / Nem egyezünk.” [121.]). De a magasirodalmi-művészeti-mitológiai utalások (Vénusz, Alkésztisz, Iolé, Anthea) éppúgy hangsúlyosak a ciklus verseiben, mint a kötet korábbi költeményeiben, ám immár a női figurák válnak uralkodóvá. A nőportrék sora egészen megkapó, és a költői én hozzájuk fűződő viszonya is sokrétű: a neveltségessé tétel (*Vénusz a passzívházban*), a lemondásba torkolló dicséret (*Az Alkésztiszeknek*), a kihívó dac (*Kuriózum*) és az együttérésbe hajló korholás (*Ázott macska*) egyaránt a sokhangú regiszter része. A megjelenített nők hol ön-feláldozóak, hol elesettek, hol akaratosak, hol magányosak, hol kiszámíthatatlanok: de mindenképp különlegesen, és van bennük valami megközelíthetetlen. Talán ezért is sokkal vonzóbbak, mint a *A fehér ember* ciklus kigúnyolt férfialakjai. Aminek megvan a pikantériája egy olyan költészet esetében, amelyet előszeretettel neveztek maszkulinnak, sőt nőgyűlölőnek.

Talán sikerült rávilágítanom arra, hogy a *Moll* különös kompozíciójú és különleges, öntörvényű koncepciójú verseskötet. Nagy nyelvi erejű, gondosan megmunkált költészet ez, amely időnként szinte hozzáférhetetlennek, kifürkészhetetlennek tűnik, máskor pedig olyan erőteljes és világos, hogy az olvasó aligha tudja kivonni magát a hatása alól. Aki veszi a fáradságot, s újra és újra nekiveselkedik e karakteres, sokszor megfoghatatlan, sokszor lenyűgöző költői világ és észjárás megértésének, az idővel alighanem egyre evidensebbnek fogja érezni ezt a lírai habitust. Amely akkor is kihívást intéz az olvasóhoz, ha az éppenséggel mást lát fontosnak és észreveendőnek a közelmúltból vagy a jelenből, és másféle közérzetet érzékel maga körül. Térey János jelentős drámaíró, jelentős epikus – és továbbra is jelentős költő.

⁵ Margócsy István: Az alanyi költő esete a kulisszákkal (Térey János költészetéről). *Nappali Ház*, 1996/2, 118–121.

⁶ Bodor Béla: A valóságos fikció (Térey János: *Szétszórás; A természetes arrogancia; A valóságos Varsó*). *Holmi*, 1995/12, 1780–1785.

A PÁRHUZAMOSOK A VÉLETLENBEN TALÁLKOZNAK

Tompa Andrea: Fejtől s lábtól

Tompa Andrea második regényét hozzáértő kezek számos címkével ellátták már, s miért is ne nevezhetnénk teljes joggal nagy-, realista- vagy fejlődésregénynek, nem beszélve arról, hogy témáját illetően valóban hiánypótló, kultúrtörténeti szempontból pedig forrásértékű, de a *Fejtől s lábtól* mindenekelőtt nagyon *bátor* regény.

Bátor elsősorban azért, mert a szerző olyan korszakot és színhelyet választott, amelyet a kortárs magyar irodalom eddig elkerült, óvakodva a feladat súlyától vagy talán a „politikai korrektség” kívánalmának a szépírást tekintve nem éppen ösztönző hatásától. Bátornak gondolom ezt a regényt azért is, mert úgy akar – és tud – érdekes lenni, hogy nem provokál, úgy köt le, hogy nem ígér vad izgalmakat, sötét titkokat; bátor, mivel olyan lassú és visszafogott elbeszéléstechnikát, illetve olyan egyenletes, mértéktartó, higgadt történetvezetést enged meg magának, amely véleményem szerint nemcsak teljességgel szokatlan a jelenkori próza gyakorlatában, hanem – a maga módján – felér egy csendes lázadással.

Kettő orvos Erdélyben – szól a regény alcíme, s ebből nemcsak a történet színterére és főhősire derül fény, hanem arra is, hogy Tompa nem a napjainkban használatos köznyelv, hanem egy térben és időben eltávolított, stilizált nyelv mellett döntött. A Brassó környéki aljegyző fia és az enyedi zsidó kereskedő lánya váltakozva mesél ezen a formailag gyönyörűen kidolgozott, de szándékosan darabos, nehézkes nyelven, az önkifejezés sürgető vágyától, valamint az ehhez szükséges jól fejlett verbális készség hiányától töredezett stílusban.

A régies és tájnyelvi kifejezések, a korabeli orvosi szakzsargon, az eltérő helyesírás és a „magyartalannak” tűnő mondat szerkezetek elsősre elidegeníthetik az olvasót, viszont éppen ez a különös, öntörvényű nyelv teremti meg a regény sajátos világát, egyedi atmoszféráját, amely mintegy elvarázsol, magába ránt. Az első száz oldal után meghitté, otthonossá válik a mű szöveg univerzuma, bárki magáénak érezheti a kolozsvári egyetem múlt század eleji miliójét vagy az akkori értelmiségi fiatalok egzisztenciális, intellektuális, magánéleti dilemmáit. S köszönhető ez nem utolsósorban annak, hogy a két autodiegetikus elbeszélő közvetlenül, élőbeszédszerűen számol be életese ményeiről, körülményes magyarázkodások nélkül írják le önmagukat és környezetüket.

Ezen a ponton megkerülhetetlennek tűnik a regény közelebbi műfaji besorolása, mely kritikusi késztetésnek azonban a szöveg határozottan ellenáll. Ugyanis, bár az

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2013
488 oldal, 3200 Ft

egy-egy szám első személyű, részint jelen idejű, részint visszatekintő narráció felkínálja a lehetőséget, hogy naplóként vagy memoárként olvassuk a könyv fejezeteit, ám a regény végén szembesülnünk kell az elbeszélők azon kijelentésével, miszerint egyikük sem írt soha naplót vagy bármiféle személyes jellegű feljegyzést. Mi több, a női főszereplő már korábban is gyakran tesz utalást arra, hogy sem az idejéből, sem pedig írói vénájából nem futja tudományos munkákon (s eleinte egy-két kósza levélen) kívül másra.

Az utolsó fejezetben, mikor egy egymástól távol töltött évtized után újra találkoznak hőseink a Kolozsvárról Budapestre tartó vonaton, hosszú beszélgetés veszi kezdetét közöttük, melynek során felmerül ugyan, hogy akkor most teljes egészében, részletekbe menően elregélik egymásnak korábbi életüket, de ezt az ötletet végül – mint szükségtelent – elvetik: „De nemigen kell semmit se elbeszélni egyik a másikának. Miért. Mert mind eddig semmi nem volt még. Semmi. Egyáltalában nem is éltünk semmit. Csak én éltem, mondom, s csak te éltél, mondogod. S akkor ez mostan idebenn elég, s akkor kezdődik valamely más élet.” (470.) S még ha az olvasót meg is kísérti a gondolat, hogy visszamenőlegesen ekként tekintsen a műre, tehát adott időpontban, adott helyen elhangzott kettős beszédfolyamként, be kell látnia, hogy ez lehetetlen: a szó szerint közölt levelek, az egyes múltbeli események, élmények, beszélgetések rendkívül aprólékos, pontos felidézése rácsafol erre az interpretációs kísérletre.

Tény, hogy erősen elbizonytalanított a dikció ideje, valamint a narrátor pozíciója, tekintetbe véve, hogy kiszámíthatatlan időbeli ugrások jellemzik a cselekményvezetést, és az egyes fejezetek elején sosem tudhatja az olvasó, hogy éppen a férfi vagy a nő kezd-e beszélni; csak néhány bekezdés után azonosítható a megszólaló – ám ez korántsem hat zavaróan, inkább játékoságot, lebegést kölcsönöz a szövegnek. Meglepett, bosszantott, ugyanakkor szórakoztatott, mikor néha egy-két oldalt is elolvastam például abban a meggyőződésben, hogy ezt a férfi meséli, majd valamilyen utalás mégiscsak rádöbbsentett arra, hogy bizony az ellenkező nemű orvosjelölt történetét követem... A fenti tapasztalat persze arra is rámutat, hogy nem igazán különíthető el a két hang, nem mindig rendelkeznek egyéni árnyalattal a váltott szövegek. Ezt a tényt a könyv eddigi recepciója jobbra hibaként könyvelte el, személy szerint azonban hajlamos vagyok elfogadni a szerző magyarázatát, aki arra hivatkozott, hogy ez az összeolvadás, differenciálatlanság a szereplők között látszólagos meglévő szimbolikus összetartozást, egységet hivatott kifejezni.¹

A *Fejtől s lábtól* főhőseiről igen sok dolgot megtudhatunk a regény olvasása során; éppen csak a nevüket nem. Számátalan elejtett megjegyzést találhat ugyan a figyelmes olvasó a nevek hangzásáról, kezdőbetűjéről, kiejtéséről, de valójában egyetlen egyszer sem hangzik el, hogy hívják a két orvost. Az általam olvasott kritikák egyhangúlag üdvözölték ezt az írói megoldást, amely – túl azon, hogy alkalmas egyfajta jótékony feszültségkeltésre – a szereplők önazonosság-tudatát bizonyítja. Tompa Andrea ezzel kapcsolatban így fogalmazott: „[v]égig azt gondoltam, hogy ha én én vagyok, ekként tekintek magamra, akkor nekem nincs szükségem névre. Az identitásomat érzékelem, megvan a saját világom. Ez a két ember magáról beszél.”²

Valóban, a nem túl szép, de okos, tehetséges és határozott zsidó lány, illetve a jó szándékú, de – eleinte legalábbis – bizonytalan székely fiú főként magáról beszél, magával van elfoglalva, de nem önteltségük, hanem magányosságuk okán. Helyzetük sok szempontból hasonló, jellemük azonban meglehetősen ellentétes: ezt a párhuzamos fordított viszonyt sűríti magába remek metaforában a cím is. A lány aszketikus, perfekcionista és céltudatos, ugyanakkor él benne a vágy, hogy lágyabb, nőiesebb, könnyedebb lehessen – ez a ketősség határozza meg az én-képét, ebből fakadnak minden önsajnálattól mentes, őszinte

¹ „Ott lehettem volna, tehát ott is voltam”. Károlyi Csaba beszélgetése Tompa Andreaával. *Élet és Irodalom*, 2013. július 5.

² Uo.

vívódásai, melyek legárnyaltabb, érzékenyebb lenyomata az *Arcképezés* című fejezet.

Amennyiben *Bildungsromán*ként olvassuk a regényt, úgy ez inkább a fiú esetében tűnik relevánsnak, aki a mű elején meglehetősen üres fejű, hedonista életfelfogással és csekély ambíciókkal rendelkező aranyifjúnak tűnik, a történet előrehaladtával azonban egyre felelősségteljesebben él és gondolkodik; nem csupán megkomolyodik, hanem önreflexív elmélmékedései olyan új, mélységi dimenzióval is gazdagodnak, melyet csak a megélt és érett fejjel megszárt tapasztalatok adhatnak. Ha összevetjük az első fejezetet példának okáért a *Hulla póz s a Fogarasi messiás* című résszel, nyilvánvalóvá válik az orvos jellemfejlődése.

A regény egy szó szerint idézett levéllel kezdődik, amelyből kiderül, hogy a fiú hatalmaskodó, zsarnok apja döntése következtében kerül a kolozsvári egyetemre (holott Bécsbe vagy legalább Budapestre szeretne menni). A későbbiekben aztán kiderül, hogy a lányt viszont éppen azért tagadják ki a szülei, mivel továbbtanulási szándékával túllép a szigorú családi hagyományok kőbe vésett törvényein. Egyikük lázad, a másik megalkuszik, de valójában mintha mindketten a körülmények által determinált kényszerpályára kerülnének. Annál is inkább, mert egyként túlnó rajtuk a „tegnap városának” provinciálmusa, illetve az első világháború kijózanító embertelensége. Másként fogalmazva: a történelem személytelensége maga alá gyűri a személyes sorslehetőségeket – a lányból nem lehet egyetemi professzor, csak gyermekorvos, a fiú pedig fűrdőorvosként dolgozik, holott adottságai alapján zseniális sebész lehetne.

Mégsem tehetetlen marionettfigurákat és predesztinált életeket látunk; köszönhetően annak, hogy a szerző e téren is jó arányérzékről és finom humorról téve tanúságot, meghatározó szövegszervező erőként belépteti regényébe a *véletlent*. Nem a csodát, nem valamiféle deus ex machinát, fatális véletlent, hanem azt a bárki számára ismerős, hétköznapi véletlent, amely nem más, mint megragadható vagy éppen elszalasztható *esély*. A *Fejtől s lábtól* szüzséjét végigkísérik a véletlen találkozások, különös egybeesések, melyek időnként továbblendítik a cselekményt, olykor pedig – az életszerűség érzetét kölcsönözve a fikciónak – elhibázott lehetőségnek bizonyulnak.

Ahogy azt az utolsó előtti fejezetcím ironikus és frappáns módon megfogalmazza: *Két ember közt a legrovidebb út a leghosszabb*. Bár főszereplőink már a harmadik fejezetben találkoznak, s útjaik a történet számos pontján kereszteződnek, a valódi egymásra találást a regény legvégéig késlelteti az író. Ez az epikai fogás akár erőltetett is lehetne, ha nem éreznénk azt mindvégig, hogy ennek a két embernek előbb meg kell érnie a találkozásra: le kell küzdeniük gátlásaikat, sebzettségüket, bizalmatlanságukat, vagy éppen félre kell tenniük ambícióikat és elvárásaikat. Egyszóval csak a maguk külön-külön fejlődéstörténete vezethet odáig, hogy a találkozások esetlegességéből szilárd alapokon nyugvó *együtt-lét* jöhessen létre.

Ennek a szépen megrajzolt narratív ívnek méltó végpontja a regény utolsó fejezete, amelyben a két elbeszélő hang összeolvad, s a történet síkján létrejövő egységet grammatikai eszközzel teszi még hangsúlyosabbá a szerző. Az egyes számból többes lesz, az „énből” „mi”, s ennek egyenes következménye, hogy maga a beszéd is fől számolódik. A mű utolsó soraiban a szöveg – gyönyörű gesztussal – önmagát oltja ki:

„De most már nem lehet többé úgy kezdeni a mondatot, hogy »én«, mert ezt az egyezséget kötjük, tehát akkor a múlttól sem lehet beszélni. [...] Mert azok mind csak szók, olyasmi szók, mit a magános ember mondogat magának. Magyarázgat, sajnálja magát, panaszol. De viszont mostan már nincs mit tovább mondani, a beszéd is meg van halva. Ezt is még jól el kellene magam magunknak magyarázni, hogy miért nincs többé beszéd, s szó, de hiszen éppen ez az, nincsen, meg vannak holva a szavak, meg van holva kinek kinek a maga személye. S itten már mi vagyunk megérkezve, mi, s az olyasmihez nem kell többé sok szó s beszéd.” (484.)

Bár a *Fejtől s lábtól* elbeszélői alapvetően elég zárkózottak, a találékony cselekményalakításnak köszönhetően mégiscsak megismertetik az olvasóval Kolozsvár szellemi életét, az egyetemi/professzori világot, az erdélyi és a budapesti fürdőkulturát, a korabeli orvoslás fő problémáit. Intelligens óvatossággal (de nem túlzó óvatoskodással) vet fel a mű olyan máig érvényes, érdekes kérdésköröket, mint a feminizmus, nacionalizmus, patriotizmus vagy a pszichoanalízis és a homeopátia. Ez a hatalmas tudásanyag azonban, amely átsüt a regény szövetén, nem válik sem unalmassá, sem pedig zavaróvá. Hogy ez mennyire tudatos odafigyelés eredménye, az kitűnik egy, a szerzővel készített interjú itt következő részletéből: „Fontos, hogy az ember sok mindent visszatartson, ami tudás, és aminek nem kell bekerülnie egy könyvbe, de éreznie, érzékileg tudnia kell a világát. A tudás csak hát-
tér, valami háló, ami felett biztonsággal egyensúlyozhatok.”³

Tompa regényének talán legnagyobb érdeme – formai-stilisztikai erényein kívül –, hogy hozzá mert nyúlni egy tabuként kezelt témához, jelesül a trianoni trauma kérdésköréhez is. Talán nem szükséges ecsetelni, mennyi buktatóval jár egy efféle vállalkozás, milyen könnyen vezethet irodalmi, illetve etikai-politikai zsákutcába. A *Fejtől s lábtól* írójának mégis mintha sikerült volna mindezeket elkerülnie, s ez nem a véletlen műve. Túl azon, hogy egy anyaországi szerző tollából valószínűleg nem lehetne ennyire hiteles a *T-szindróma* tárgyalása (ahogy a regényben nevezik), a legfontosabb tényező véleményem szerint az, hogy nem visszatekintő, nosztalgikus vagy moralizáló leírást kapunk, hanem a könyv szereplői saját bőrükön, saját életükben tapasztalják meg ennek a sorsfordító történelmi eseménynek minden következményét. Ily módon a regény nem tankönyv-ízű, száraz tényanyaggal vagy patetikus, elfogult panaszáradattal terheli meg olvasóit, csupán tárgyilagosan, értelmesen és érzékenyen szembesít a múlttal, felkínálva a gyász, de ezzel egyidejűleg a kiengesztelődés és megbékélés lehetőségét is.

Ahogy Tompa Andrea vallott erről a már idézett beszélgetésben: „Azt szerettem volna, hogy ezek a hősök megéljék az első világháborút, és megéljék, ne szemléljék, kívülről reflektálják, hanem megéljék Trianont. Erről belülről tudjanak gondolkodni vagy inkább csak érezni, ne reflektáljanak valami eseményre, amely fejük fölött, s rajtuk kívül történik, hanem hogy ők bekerüljenek a sodrásba, s ők valamilyen módon – nem szeretem ezt a szót, hogy áldozattá váljanak, nem is azok – benne álljanak az időben, s éljék meg azt, hogy mi van velük.”⁴

A regény puritán, hétköznapi nyelvhasználatot imitáló stílusa nem „enged meg” túl sok metaforát, szimbólumot, de az a néhány, amely felbukkan a szövegben, nagyon érzéketes, hatásos, ugyanakkor a legkevésbé sem tolatkvó vagy didaktikus, mivel szervesen, magától értetődő természetességgel épül be a szereplők monológjaiba. Ekként lesz például a mű végén a vonatút a főhősök életének metaforája, amely egy jól ismert irodalmi toposz ugyan, mégis, talán nem is tudatosítaná magában az olvasó – annyira hétköznapi szituációként ábrázolódik –, ha nem éppen napnyugtakor érkeznének a végállomásra, s nem csúsztatná egymásra az elbeszélő a kinti látványt és saját legbensőbb érzéseit.

A szövegvilág tónusát leginkább meghatározó alakzatok az anyaország és az elszakított részek viszonyát mintázzák: az előbbi emberi testként, illetve gazdaként, utóbbi egy amputált testrészt, valamint a kivert kutya képében jelenik meg. Mindkét metafora annak köszönheti plaszticitását és átélhetőségét, hogy nem valamely elvont, steril gondolatként bukkan fel a könyvben, hanem személyes élményhez kapcsolva: a férfi a háború alatt hónapokon át végzett csonkolást a sebesült katonákon, és éppen a harcterről hazavitt eb halála készíti arra, hogy eltöprengjen a gazda-kutya viszonyon. Hasonlóan jól átgondolt szerzői invenciónak tartom azt is, hogy a kellő szöveg helyeken Tompa olyan

³ Megkérdeztük Tompa Andreát. Kovács Flóra interjúja. Bárkaonline. <http://www.barkaonline.hu/megkerdeztuek/3463-megkerdeztuek-tompa-andreat>

⁴ Uo.

témaváltásokkal él, amelyek kiküszöbölik a pátoszt és a túlzott drámaiságot. Abban a pillanatban, hogy az olvasó úgy érezhetné, „túl magas hangon” szól a regény, hogy a szereplők mintegy hatáskörüket átlépve „túl nagy igazságokat” akarnak megfogalmazni, olyankor az író visszavesz, és finoman, észrevétlenül valamilyen banális témára tereli a szót. Szerénységről, ironikus szemléletmódról, továbbá kiváló arányérzékről téve tanúságot ezzel.

Befejezésképpen egy rövid exkurzus a regényzárlatról. Egyes kritikusok ugyan felrótták az íróknak, hogy a *Fejtől s lábtól* hősei végül egymásra találhatnak, de úgy vélem, nem hagyható figyelmen kívül, hogy nem valamely szirupos, rózsaszín illúziókba burkolt „boldog véggel” van dolgunk, hanem egy jól felépített történetnek a saját, belső logikája által motivált végkifejletével. Számomra legalábbis sokkal mesterkéltőbb és modorosabb megoldásnak tűnt volna, ha a két szereplő végleg elsodródik egymás mellől. Azt a kimondatlan kényszert éreztem volna egy ilyen döntés mögött, hogy egy kelet-közép-európai regény nem is végződhet másként, mint rosszul. Holott éppen a Tompáéhoz hasonló irodalmi művek bizonyítják, hogy nem csak a tragikus kimenetelű történetek lehetnek érdekesek, hatásosak. Talán időszerű volna korunk irodalmi gondolkodásában visszahelyezni jogaiba azt a fajta esztétikát, amely nem privilegizálja automatikusan, *feltételek nélkül* a frusztrált, tragizáló, deprimáló írásmódot.

A jelen kritika elején bátornak neveztem Tompa Andrea regényét, de azt is írhattam volna – mert legalább olyan fontos, ha nem fontosabb jellemzője a műnek –, hogy *tapintatos*. Mert e könyv szerzője hihetetlen tapintattal kezeli a nemzetiségek és a kisebbségi lét témakörét, tapintattal ír olyan morális szempontból kényes kérdésekről, mint például a magzatelhajtás, tapintatosan bánik szereplőivel és nem utolsósorban az olvasóval is.

Ha Rilke archaikus Apolló-torzójának minden négyzetcentije azt kiáltja szemlélőjének: „*Du mußt dein Leben ändern.*”, akkor úgy mondanám, a *Fejtől s lábtól* minden sora azt súgja olvasójának halkán, tapintatosan: *Változtasd meg gondolkodásodat!*

AZ IRODALOM SZEMBESZEGÜLÉSE A GONOSSZAL

Szűcs Teri: A felejtés története. A Holokauszt tanúsága irodalmi művekben

Induljunk ki abból, amiből a könyv szerzője, Szűcs Teri is: Adorno közismert soraiból. Majdnem azt írtam – *félreértett* soraiból; csak hát e soroknak (vagy inkább: félmondatnak) csaknem olyan a státusza, mint egy irodalmi szövegnek, márpedig a sokértelmű, értelmezésre szoruló szövegek esetében legfeljebb másképp-értésről, ilyen vagy olyan értelmezésről szokás beszélni. Szűcs Teri maga írja, hogy az „Auschwitz után verset írni barbárság” („Nach Auschwitz ein Gedicht zu schreiben, ist barbarisch”) – „trópus-sorozat”, azaz korántsem szó szerint értendő ítélet (és különösen nem a *lehetetlenség* kinyilvánítása, ahogyan gyakran értik).

Ennek az adornói megjegyzésnek az elemzésével kezdődik tehát ez a rendkívül gazdag és összetett könyv, és talán nem túlzás azt mondani, hogy az egész voltaképpen ennek a problémának a kifejtése: hogyan lehetséges az, hogy nagy művészet szülessen a népirtás borzalma után (vagy még inkább: *nyomán*), úgy, hogy nem nyújt hamis megnyugvást, hogy hiteles tanúságtételként szolgál. Hiszen, ahogyan Szűcs Teri írja, „a totalitás iránt kritikátlan költészet nem csupán az eldologiasodás tárgyává, de szentesítőjévé, tettesévé is válik” (10.). Vannak versek (és van érvényes irodalom) Auschwitz után – nem is (csak) az a kérdés, hogy hogyan lehetséges ez, hanem hogy *milyen* ez.

A könyv tehát nemcsak az elméleti (vagyis: nagyon is gyakorlati) kérdést veti föl, hanem megnézi magukat a szövegeket, gyakorlatiasan (vagyis: nagyon is elméleti éllel). Az első ilyen blokk a könyvben Paul Celan rövidke, de óriási művét, a *Tenebrae* című verset állítja a középpontba, ezt elemzi. Nem könnyű olvasmány – ahogyan a könyv egésze sem, és az interpretációig elvezető lapok sem –, de határozottan üdítő: Szűcs Teri sorra veszi a szöveg motívumait, nyelvi jellegzetességeit, rejtett hálózatait, és a legjelesebb (vagy a magyar nyelvterületen legfontosabb) értelmezéseket is összefoglalja és szembesíti egymással. Miközben elegánsan mozgósítja a teológiai kontextust, a népirtás és a hit (ima) kapcsolatának, a transzcendenshez fűződő vagy megszakadt viszonyának a súlyos (és sokat, sok helyütt tárgyalt) kérdéseit. Olyan véget nem érő, megnyugtatóan soha le nem záruló, de megvilágító erejű, példás nyomozás, amellyel kell ugyan dolgoznunk, de igazi szellemi élvezetet okoz.

Az adornói problémából fakad az is, hogy Szűcs Teri figyelme a nagy alkotásokra, a remekművekre, a vitathatatlanul erős szövegekre összpontosul. Ha Celan csak bevezetőként szolgál is, előre bemutatja azt az arzenált és azt az

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2011
224 oldal, 2600 Ft

interpretációs módszert, amelyet azután a későbbi fejezetek részletesebben demonstrálnak: azokban Pilinszky költészete, Kertész *Sorstalansága*, Nádas Péter és Márton László egy-egy regénye lesz majd a tárgy.

A Pilinszky-fejezet különös, de végül igazolást nyerő eljárást követ: a költő a félig-meddig elfelejtett (mindenesetre: nem az életmű centrumaként nyilvántartott) publicisztikai, rövid értekező szövegeit használja fel Pilinszky teológiai és esztétikai gondolkodásának feltérképezéséhez. Pilinszky esetében nyilvánvalóan másról (többről) van szó, mint az Auschwitz-esemény megértéséről vagy átgondolásáról – nála ez összefonódik Jézus megfeszítésének botrányával csakúgy, mint az Istennel folytatható párbeszéd lehetőségével, a teljes elhagyatottság tudomásulvételével, az apokalipszis és a remény paradox kettősségével. Szűcs Terinél fontos helyet kap az a *fénykép*, amely Pilinszky Auschwitz-élményének meghatározó pontja: a gázkamra felé vonuló öregasszony és gyerekek fotója, amely így vagy úgy többször is felbukkan az életműben. A Pilinszky-esszék, teoretikus reflexiók nem veszik el a teret a műelemzések előtt – többnyire csak röviden, utalásszerűen, egy-egy sort vagy részletet kiemelve, de számtalan nagy vers kerül elő, és azok az apró, visszafogott megjegyzések, amelyekkel az elemző kommentálja ezeket, minden alkalommal telitalálatnak bizonyulnak. Egyfelől egyetlen nagy egészként láttatja a Pilinszky-életművet, másfelől azonban a vers-individuumok is éles fénybe kerülnek – az olvasónak kedve volna továbbírni, kiegészíteni és más versekkel megtoldani a gondolatmenet szigorúsága miatt visszametszett értelmezéseket.

Természetesen az egyetlen művével kiemelt Kertész esetében más a helyzet – a *Sorstalanságon* kívül más Kertész-szövegek alig kerülnek szóba. Az is nyilvánvaló, hogy Kertésznél a teológiai megfontolások helyét a közvetlen tapasztalat nyelvi megformálásának problémái kell, hogy átvegyék. Noha a Pilinszky-fejezet is bőven hivatkozik más szerzőkre (Derridától Mártonffy Marcellen keresztül Kulcsár Szabó Ernőig és Radnóti Sándorig), ezúttal az értelmező talán még gondosabban bátyázza körül mondandóját Kertész eddigi interpretátorainak szövegeivel – anélkül, hogy eredetiségét feladná. Fő tétele talán nem új, de a kifejtés pazar: Kertész – Szűcs Teri szerint – provokálja és kétségbe vonja a kanonikus és mitizáló Holokauszt-elbeszéléseket, magát a népiábról szóló beszédet teszi problémává, ezért a groteszk és parodisztikus hang válik egyik jellemzőjévé.

A következő fejezethez átvetett rész azt fejtegeti, hogy Kertész regény megnyitotta a *játék* lehetőségét a népiábról való elbeszélés, az Auschwitz-emlékezet körében (141.) – így azt sugallja, hogy az itt tárgyalt két mű, az *Egy családregény vége* és az *Árnyas fűtuta* (és talán ezekhez csatlakozva már a Kertészé is) egy másik korszak reprezentánsai volnának. Ennek az új szemléletmódnak a példái a blaszfemikus vagy tömegkulturális feldolgozások (mint a *Maus*): és ebbe a sorba illeszti Szűcs Teri a két nagyszerű regényt is. Itt lehetnek némi kételyeink – Márton káprázatos játékai (amelyekkel kapcsolatban a Pilinszky-nél már emlegetett *fénykép* nagy hangsúllyal kerül ismét elő) rendkívül távol állnak a Nádaséitól, és az sem egyértelmű, hogy rajzolhatunk-e egyáltalán efféle fejlődésvonalat. Az is talán több indoklást igényelne, hogy hogyan kerül ide Nádas műve – mert ugyan a múlthoz fűződő viszony, a zsidóság és a tudás töredékessége (és ennek kifejezési problémái) például valóban fontos tárgyai *A felejtés történetének*, de a Holokauszt traumája alig-alig kerül elő az (amúgy nagyszerű) Nádas-elemzésben.

A könyv utolsó részének főszerelője Borbély Szilárd, és nagy műve, a *Halotti Pompa*. Azt gondolhatnánk – és érvelhetnénk is mellette –, hogy ha az egész könyv a népiábrás feldolgozásának, az arra történő emlékezésnek, az arról való tanúságtételnek a nehézségeivel foglalkozott, akkor nem illeszkedik ebbe a sorba a magánjellegű gyász, a halállal való egyéni szembenézés különös – Borbély Szilárd-i – megvalósulása. Hogy ez a fejezet mégis beleillik a könyvbe, azt nem csak az igazolja, hogy a szerző egy pillanatra sem tesz engedményt – ugyanaz a rendkívül körültekintő, minden lehetséges problémára reflek-

táló, bonyolult, de minden sorában súlyos tárgyalásmód jellemzi, mint eddig a szöveg egészét. Vagyis: nem afféle levezetés vagy kitekintés a fejezet, nem valamiféle függelék, és nem is kelt olyan benyomást, hogy valami máskor és másért elkészült szöveget biggyeszt a szerző a könyv végére – arról győz meg, hogy a *Halotti Pompa* „a siratás közösségét” (213.) teremti meg: egyszerre van benne a mély keresztény hit és a zsidó hagyomány, a Megfeszítés és Auschwitz, a feltámadás reménysége és tagadása. Az egyén gyásza és fájdalom egyszerre válik középpontjává és mellékes körülményévé ennek a rendkívül bonyolult struktúrának; Szűcs Teri érzékelteti, hogy hogyan lehetne behatolni ennek a csupa paradoxonból, sokféle tradícióból és mégis sok közös tudásból összeszőtt konglomerátumnak a mélyére – ami talán külön könyvet igényelne, itt csak néhány idézet szolgálhat segítségül. A fő – ki nem mondott – tanulsága ennek a fejezetnek talán olyasmi lehetne, hogy ahol a végső, nagy kérdések szólnak meg igazán komoly költészetben, ahol a halállal való szembenézés és a hit dolgai vannak jelen, ott felsejlik Auschwitz is; hogy – visszakanyarodva az első lapok Adorno-értelmezéséhez – nem is képzelhető el, hogy e nélkül valódi költészet születhessen Auschwitz után.

Ha kiteszünk néhány kérdőjelet, az inkább a töprengés jele, és nem a remek könyv gondolatmenetére, színvonalára, logikájára vagy káprázatos tudásháttérére vonatkozik. Mert az azért elgondolkodtató, hogy vajon valóban csak az az irodalom érdemes-e a figyelemre, amely valami módon megmozdítja az Auschwitzra vonatkozó tudásunkat? Vagy valóban minden nagy irodalom ezt teszi? És jelent-e ez valamiféle hasadást, elválasztást az irodalomban (vagy a befogadásban)? Végérvényeset vagy történetileg meghatározottat? Mihez kezdjünk azokkal a műltfeldolgozó, emlékező, akár tanúságtevő szövegekkel, amelyek gyatrábbak, nem jelentenek kihívást a befogadó számára, poétikailag (vagy világgképükben, struktúrájukban) túl egyszerűek? Mennyire vegyük számításba a szerzői intenciót, személyes elkötelezettséget, akár biográfiát ezek megítélésakor? Hogyan lehet megszabadulni attól a vádtól, hogy a könyv nem véletlenül szorítkozik közmegegyezés szerint remekművek elemzésére?

Hogy egy példát is hozzak: Pilinszky *Egyenes labirintus* című költeményének lehetne olyan értelmezését is adni, ahol a „kézfogás, visszatérés, ölelés / fűben, fák alatt megterített asztal” sorok idillje, családiassága, derűje állna a középpontban, szembesítve a végtelesség és a halál sejtelmével – valahogyan úgy, mint Kosztolányi *Őszi reggelijében*. Szűcs Teri remek elemzése ehelyett a hitet és a jelen-múlt-jövő hármasságát teszi meg centrumnak, és mintha teljesen megfeledkezne az öröm és a hétköznapiság mozzanatairól. Ez az interpretáció is meggyőző, mégis jellemző: mintha az értelmező látóköréből kimaradna mindaz, ami nem a végső és legsúlyosabb kérdések körébe tartozik.

Szűcs Teri azonban szerencsére hajlamos az önreflexióra, sőt az öniróniára is. Éppen ennek az elemzésnek a végén írja: a vallási diskurzus beléptetése „a befogadást azzal bonyolítja, hogy ideologikus kérdések célpontjává is teszi a szövegeket, és ettől a publicisztikák és a versek összemosása, a lírai műnek a teológiai reflexió által való értelmezése (és *vice versa*) megkísérti az elemzőt (ez jelen interpretációra is vonatkozik)” (66.). A szerző tehát, ha nem tud is szabadulni szempontjaitól, meggyőződéseitől, sajátos hangsúlyaitól – rálát ezekre, és hajlamos akár kritikával kezelni őket. Ritka erény.

A fenti kérdésekre viszont magam nem tudom a választ; mégis örömmel félreteszem őket, amikor Szűcs Teri könyvét egészében kell értékelnem. Elmézőgató, érzékeny, alapos és sodró erejű munka.

A SZÓRTSÁG MINT ÖSSZPONTOSÍTÁS

Verena Roszbacher: *Sóvárgás sárkányra*

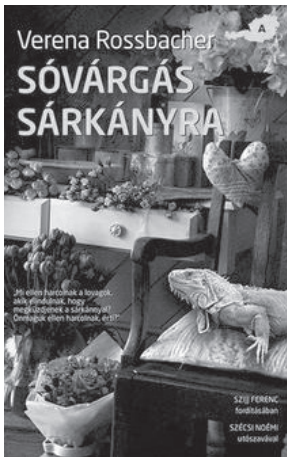
„Eine Art konzentrierte Unkonzentriertheit” – mondja Verena Roszbacher a *Sóvárgás sárkányra* című regényéről. Rend vagy zűrzavar áll a koncepció háttérében? Az elsőkötetes ausztriai regényíró merészségén múlik az, hogy fikciós világában és elbeszélésében bátran felcseréli a valós és a hihetetlen, a köznapi logikának megfelelő és az annak ellentmondó állapotok, viszonyok helyét, helyzetét és jelentőségét. Hogyan tudja a 21. évszázad elején mégis kielégíteni a műfaji elvárást, hisz lépésről lépésre ellensúlyozza a narratív logika térben, időben meghatározott eseményfolyamát? Folyam is van, folyamat is, eseménypergés, helyzetek, viszonyok, mozgalmasság, ám mindez egy rációtól, konvenciótól, tradíciótól független síkban érvényesül és alakul. A jelek szerint mindkét poétikai princípium és retorikai alakzat, az ironia és a groteszk modellje is lehetőségek tárházát biztosítja prózája számára. Mindkét gondolatalakzat ugyanis jelentésbeli sokféleséget feltételez, biztosít, miközben integráló erő.

Feje tetejére állított világba kerülünk, jóságos, rögeszmés, esendő figurák társaságába, akiket leplezetlenül élvezni és szeretni lehet. Kocsmába, kertészetbe csöppenünk, őslényeket és kővületeket gyűjtő botanikus, paleontológus, biológus, muzsikuskok, kávéházi zongoristák és filharmóniai zenészek, fúvósok, kereskedők, női szabók önmagukat és saját helyüket keresők társaságába, az önmaguk és egymáshoz fűződő kapcsolataik nyomába eredő férfiak, nők mikrovilágába.

A fejezetcímek hat nevet tartalmaznak (*Grün. Az átváltozás. Kron. Az emlékezet. Stanjic. Az előérzet. Lenau. A zúr. Wurlich. A megmenekülés. Teupel. A zavar. Teupel. A megoldás*). Klara neve azonban hiányzik közülük, noha mindvégig előtérben álló nőalakja a történetnek. A záró fejezetek karneváli jelenetét kivéve, ahol maga nincs is jelen, ám a regény a nevetés fogadás elbeszélésébe szövi levelét, vallomását sorsának kilátástalan alakulásáról. Hogy ennek tényéről vagy csupán személyes átéléséről beszél-e, nem tudni pontosan.

A nevekhez társított tartalombeli fogalmak a kompozíciós ív tükröi, noha nehezen hihető, hogy a furcsa bonyodalmak, kavargások után csakugyan elérkezhetne-e a történet bármilyen nyugvópontra. Megmenekülés, megoldás? Kié? Mié? Vagy mégsem?

Hátha a torzkép valóságosabb annál, mint amit köznapi kiindulópontjaink alapján feltételeznénk. Vannak az európai hagyományban példák, melyekhez a mai osztrák regényt társíthatjuk. A dolgok groteszk látásmódja elsődlegesen nem poétika, hanem alkat, tapasztalásmód, létszemlélet kérdése, amire esztétika alapozható. A torzító szöghöz

Fordította Szij Ferenc
L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2013
454 oldal, 3750 Ft

megfelelő nyelv és formaalkotás kidolgozása szükséges, mert a humorérzék is csak így érvényesülhet. Az emberi létkérdések felvetésére az elbeszélő tradícióban egyaránt alkalmas az ontologikus próza, valamint a dolgok visszájára érzékeny, a komikumra fogékony beszédmód is. Évtizedekkel ezelőtti személyes találkozásukkor Mészöly Miklós és Bohumil Hrabal arról beszélgettek, mennyire irigylik egymástól a másikuk elbeszélői beállítottságát: Mészöly Hrabaltól a humoros mesemondás közvetlenségét, a cseh szerző pedig Mészölytől a léthelyzetek elvont, parabolisztikus artikulálását, amit esszéiben az ontológiai próza fogalmával jelölt.

Verena Rossbacher a két lehetőség iránti nyitottság jegyében foglalja helyzetkommikumok sorába története alakjainak egzisztenciális problémáit és létkérdéseit. A regény szokatlan poétikai koncepcióját nyomatékosítják a műbeli paradoxonok. A groteszk elméletének klasszikusai, M. M. Bahtyin és Wolfgang Kayser a tragikum és a komikum elválaszthatatlan együttesében látják e látás- és bemutatásmód szüntelen belső ingázásának lényegét.

Élvezettel mélyedünk el az epikai anyagban és szerkezetben, ám közben lépten-nyomon visszahőkölünk, hisz az alakok átváltozásaival, azonosságcseréivel vagy azok elbizonytalanításával és a situációs fordulatokkal maga a műfaj is folyamatosan átlép saját paródiájába, ami gyökereiben kikezdi. Ennek ellenére töretlen marad a regényszerűség élménye, noha fejezetről fejezetre megbomlik a bevett rend – az alakok folyamatosan kibontakozó képétől kezdve viszonyaik alakulásáig. A figurákkal együtt magunk is hitetlenkedünk, nevetünk, csodálkozunk, rendszeresen kizökkenünk a kerékvágásból. A végén hozzájuk hasonlóan nem tudjuk, hol is tartunk, mi is történt, történt-e valójában bármi, vagy a valós logika szerint követhetetlen áradatban észrevétlenül együtt bolyongtunk Roth, Grün, Kron, Lenau, Teupel, Teupelné, Klara, Wurlich, Neugröschl, Stanjic képzeletében és átváltozásaiban. A nevek és névcserék láttán a közép-európai zsidó viccek tandemjének, Kohn és Grün eseteinek, logikátlan párbeszédeinek hagyománya is mozgósítja a képzeletet, az alakok beszélő nevei pedig további jelentéstársítások forrásai.

A karkai torzító látószög érvényesülne a bemutatásban? Ha ennek nyomába eredünk, a látszólag félelmetes alaphelyzetek közelebbi perspektívából inkább esendő, törékeny, nevetséges képüket mutatják. Kettős optika vagy az olvasói elfogadás, megszokás kérdése lenne? Rémi Astruc *Le Renouveau du grotesque dans le roman du XXe siècle. Essai d'anthropologie littéraire*¹ című monográfiájában az utóbbi mellett érvel. A követhetetlenül értelmetlen, többértelmű helyzetek vagy az irracionális egymásra következők íve Kafkánál, Rossbachernál egyaránt folyamatos megértési és értelmezési váltásokat igényel. *Die Verwandlung*? Igen, elsősorban az olvasási folyamatban, amiben vagy idegen marad e világ, vagy abban éppen a közös egzisztenciális alapélményből következő elfogadó ráhangolódás érvényesül.

A reális és a képzelt összefüggések bevett rendjének radikális kibillentése ellenére Rossbacher műve ízig-vérig izgalmas, élvezetesen humoros regény. Vannak olyan különlegesen „megrendezett fejezetei”, mint például a 7. *Teupel. A megoldás* című, amelyet bármely rendező és avantgárd drámaíró megirigyelhetne. Itt ugyanis az elbeszélő minden abszurd szereplőt bezsúfol egy kis lakásba, valamennyiüket felvonultatja, látszólag (meg)rendezetlenül még egyszer összehozza. Panorámaszerű kép áll össze az összterelt gyülekezetről, mint valami antik seregszemlében, karneváli vagy komikus *danse macabre*-jelenetben. (A prousti Guermantes-matiné újrajátszása lenne ez?)

A regény e kulminációs pontja Teupel professzor feleségének képtelen ötletéből ered, hogy kerti partit szervezzen a kert nélküli lakásban. A helyzet attól a pillanattól kezdve „fokozódik”, amelyben Teupelné férje felhasogatott ágymatracába földet hordat, virágo-

¹ Rémi Astruc: *Le Renouveau du grotesque dans le roman du XXe siècle. Essai d'anthropologie littéraire*. Paris, Éd. Classiques Garnier, „Perspectives comparatistes”, 2010.

kat, sőt birsalmafát telepített a kertésszel. Készülne a vendégseregnek vacsora is, ha a feltűnő frizurájú zongorista, Wurlich értené a japán nyelvű utasítást, ami nélkül be sem állíthatja az új grill sütőt. Ezalatt a *Zöltség és Tojás* nevű ruhaszalonnal Vert (Zöld) nevű szabója követetetlen mennyiségben vasalja virágos ruhakölteményeit, majd rajongó francia beszédáradata kíséretében egyenként Teupelnére tukmálja azokat.

A nagy drámai összefoglalások módján működő jelenet olyan tablók látványát idézi, melyek nem feltétlenül szerepelnek a mű tudatos irodalmi előképei között. A fejezet színpadi megrendezhetőségében azonban sem a regényolvasó, sem a színházi szakember nem kételkedhet. A kiváló teatrális érzéssel kitervelt összejövétel kibontakozásában egyesülnek a korábbi fejezetek által előkészített emberi viszonylatok számai. Ezekben rendszerint egy-egy szereplő és Klara viszonya képezte a keretet, hol az apa, hol a társ, az éppen aktuális barát, szerelem, partner részéről. Mindeközben kirajzolódott egy különleges emberi mikrokörnyezet, melyben az esendőségek, konfliktusok, valós és groteszk, köznapi és egyetemes kérdések, reáliák és képzelgések vonulatai alakították a tényleges, képtelen és imaginárius bekövetkezéseket.

Adott pillanatban vitathatatlanul szétpattannak a követhető eseményszálak, hihető eseménysorok, minden mondat átbillen saját ellentétébe, a logika ellenlogikába. A szóródás explicit igazolása a címbeli gondolatnak, az immár össze nem foglalható szétesésnek, aminek rendeltetése ugyancsak értelmezést igényel. A káosz, a groteszk szituációk sorozata, az abszurd ötletek tűzijátéka páratlan élvezetet nyújt, ami azonban megkerülhetetlenül fölveti nem csupán a valós és az irreális tapasztalat rendeltetésének, hanem mindennek sajátos funkcióját is a fikcióban s olvasatában. Az emberi létállapotokhoz való rendhagyó alkotói szemléletről és viszonyulásról van ugyanis szó, melyben az abszurd látás- és bemutatásmód hagyományra újraéled, érték- és hatásteremtő effektusként működik.

Paradox észrevétel, hogy Verena Rossbacher hajszálpontos megfigyelései és érzelmi hiteles képet bontakoztatnak ki az alakok irreális világáról. A magyarázatot tudása, tehetősége és érzékenysége hordozza, illetve a formacél, ami az egyes beszédszólamok önálló futtatásában érvényesül. A beszélők közötti mérhetetlen távolság és tényleges egymásrautaltságuk együttesét mint hasadtságot megszólalásaik, intonációjuk, öncélú belső és visszhangtalan külső monológjaik hordozzák.

Sziji Ferenc remek magyar fordításában azon stiláris eltérések is pontosan érzékelhetők, melyeket a regény a jellemzés diszkurzív eszközeiként kezel. Kiemelten hangsúlyos az alakok egyénített beszédmódja, a szólamok regénybeli funkciója pedig többszörös: az alakok helyett állnak, jellemeket, alkatokat teremtenek, sorsokat, helyzeteket és viszonyokat képviselnek. Ha a figurák nem eredeti hangjukon beszélnének, róluk sem alakulhatna ki képünk. Mindvégig érzékelhető szerző és fordító közös igyekezete, hogy e különösen konstituált, nem mindennapi alakoknak megfelelő, egyediségüket artikuláló nyelven hangozzák el az általuk mondott és a róluk beszélő szöveg. A német regény és magyar változata is a stiláris bravúrok sokaságát hordozza. Az osztrák szerző új német, Sziji Ferenc pedig eredeti, új magyar prózanyelvet teremtett. Sajnálatos lenne, ha egyik és a másik hatás és méltó folytatás nélkül maradna.

Az értelemképzést és a jelentést elbizonytalanító megoldások, a megszokott használati értéktől eltávolodó, abszurd összefüggésekbe vagy éppen az értelmetlenségbe átbillenő konstrukciók, a meghökkentő nyelvi alakzatok az élőbeszéd fontosságát hangsúlyozzák. A dialógusok azonban egészen más síkban hangzanak el, mint amit Rossbacher példaképeinek műveiből, a 19. és 20. századi nagyregényekből ismerünk. Nehezen lehetne a közvetlen érthetőséget kockáztató és a valós kontextusoktól eltávolodott groteszk hangvételt, a komikus szituációkat, humoros szólamokat, furcsa, nevetséges alakokat Doderer, Roth, Proust, Balzac, Tolsztoj, Dickens történeteiben elképzelni. Különös a klasszikus művek eme Rossbacher által emlegetett listája, ám az még inkább, hogy nem utal a 20. századi

nyugati, közép- és kelet-európai abszurd, groteszk tradíció ösztönzésére, noha a *Sóvárgás sárkányra* látásmódjának és poétikájának előzményei éppen ebben gyökereznek.

A kritikus, fanyar látásmód, a komikus látószög, a bemutatottak karikatúraszerűsége, a nézőpont és beszédmód együtteséből következő humor filantrópiája a francia, lengyel, cseh, orosz prózát, drámát, színházi modellek sorát idézi. A Danyiil Harmsztól Alfred Jarryn, Kafkán, Beckettten, Mrożeken át Örkényig ívelő vonulat úgy távolodott el a valós logikán alapuló helyzet- és alakrajztól, hogy a játszmaiban felcserélte a hihető és a hihetetlen, a tényleges és a lehetetlen térfeleit. A fikció e típusában egyik is, másik is saját törvényszerűségeinek megfelelően működik – az ellentétes pályán. Ennek és a közöttük létesített átjárhatóságnak a következménye a robbanásszerű, váratlan fordulatok komikuma és a képtelenségek erőteljes hatása.

Ha adott pillanatban megszűnik minden összefüggés, immár senkinek sincs a másikhoz intézhető épkezláb mondata, akkor vagy beáll a zűrzavar, vagy az adott állapot lényegében az emberi kontaktusok megfelelő összképe, a megoldhatatlanságok halmaza. Amikor minden lehetséges dialógus önmaga ellentétébe vált át, magánszólamná válik, felmerülhetne-e még bármilyen érdemi megoldás reális lehetősége az összezárt, kényszerűségekre ítelt vendégek között? Ahogyan a korábbi fejezetekben, úgy az említett szembesítő, összterelő regényrészletben is lényegében mindenki mondja tovább a magáét, futja saját körét, anélkül hogy bárki szólama is tényleges párbeszédhelyzetbe kerülne a másikéval. A drámai szerkesztést a regénynyelvi konstruáltság erősíti. A prózai elbeszélés merészen átlép a szabadversre emlékeztető asszociatív szövéssé, s ezzel megbontja az eseménymondás rendjét, ahogyan a szcenikus szervezéssel már többször kikezdte a narratív logika érvényesülését. A stílári és kompozíciós eljárások, a torzulásoknak megfelelő nyelvhasználat és a történetvezetés szokatlansága is a bátorság, a regénykonvencióban viszonylag ritka szabadságfok alátámasztója.

„Mi ellen harcolnak a lovagok, akik elindulnak, hogy megküzdjenek a sárkánnyal? Önmaguk ellen harcolnak, érti? A sötétség ellen, amely benne van mindannyiunkban.” (433.) Vajon akkor milyen irracionális erő indokolhatná azt, hogy éppen e rejtélyes benső sötétség után vágyakozzunk? Netán ez az ellentét is a regény feloldhatatlan enigmái közé tartozna? Hisz az őslénytankutató Teupel az egész történetben folyamatosan egy ősmadár fossziliát őrző kódarab, az Archeopteryx megszerzésére törekszik.

Rögeszmék, mániák, igyekezetek, hasztalan törekvések, a felocsúdásig el nem jutó állapotok, jellegzetes figurák, kiknek azonban sem valódi lényét, sem tényleges reakcióit nem ismerhetjük meg, furcsa magatartásuk a regényolvasási folyamat gazdagítója és többlete. *Après moi le déluge*. Ezt pontosítja a mű végén Teupel azzal, hogy *nous*-ra változtatja a mondást: *utánunk az özönvíz*.

Vajon feloldhatók-e a fentiekben érintett szembenállások? Ha a groteszk ábrázolásmód említett, régi, klasszikus, valamint jelenkori kutatóinak véleményére hallgatunk, akkor a *Sóvárgás sárkányra* antropológiája, etikája, világlátása lényegében semmiféle összebékíthetetlen ellentétet nem hordoz magában. Ezek valamennyiünk elidegeníthetetlen vonásai, idéttlen regényhősöké, elbeszélőké és olvasóké, ha felismerjük és elismerjük azt, ha nem.

EGY ÍZLÉSFORMA KÉT ÖNARCKÉPE

Gál Ágnes – Gál Julianna (szerk.): Cs. Szabó László és Gál István levelezése 1933–1982

Langyos tavaszi este volt. A „hétfőiek” törzsasztaluknál ültek a Spolarich kávéház teraszán: Kerecsényi Dezső, Szerb Antal, Halász Gábor, Ignotus Pál, talán Turóczi-Trostler, és Cs. Szabó László. Hevesi András késett. Fél kilenc felé végre beállított elefántlépteivel, egy szőke fiatalember társaságában: – Uraim, bemutatom az OLVASÓT! – jelentette be barátainak.

A szőke fiatalember az ekkor még csak formálódó „esszéíró nemzedék” műveinek lelkes olvasója, a bölcsészhallgató Gál István volt, a Cs. Szabó kései visszaemlékezésében (209-210.) felidézett este pedig félszázados irodalmi barátságuk kezdetét jelentette. A későbbi folyóirat-szerkesztő, filológus két lánya, Gál Ágnes és Gál Julianna apjuk születésének centenáriuma alkalmából gyűjtötte kötetbe e barátság dokumentumait, melynek legterjedelmesebb részét Cs. Szabó László és Gál István közel kétszáz oldalas levelezése jelenti. A kötetben olvasható legkorábbi levél alig két évvel megismerkedésük után született, s az esszéista berlini és prágai utazásáról tájékoztatja benne fiatalabb barátját (21.), míg a legutolsót szintén Cs. Szabó írta, ezúttal már a halott pályatárs özvegyéhez címezve megrendült sorait (204-205.). A két levél megírása közt eltelt idő néhány hónap híján ötven évet ölel fel.

A közölt dokumentumok terjedelme a rövid üzenettől az irodalmi levél-esszéig terjed, belőlük két angolos ízlésű literary gentleman párhuzamos szellemi önarcképe bontakozik ki a 20. század kelet-közép-európai történelmének komor háttere előtt. A szellem embereinek kapcsolatába azonban előbb-utóbb közvetlenül is beleszóltak a külvilág eseményei: a levelezés önarcképformaló dialógusa teljes egészében nem rekonstruálható, hiszen Cs. Szabó 1947-es emigrációja után a hozzá címzett levelek – budapesti lakásában maradt más személyes irataival, értékes könyvtárával, műtárgyaival együtt – örökre elvesztek. Cs. Szabótól így negyvenkilenc, míg Gáltól mindössze három levél maradt fenn az 1933–47 közötti időszakból; a hidegháború évei pedig 17 évnyi kényszerű szünetet iktattak a Londonban letelepedő emigráns író és otthon maradó barátjának levelezésébe. Ami az ifjúság múlásán, országhatárokon, politikai rendszerek változásán, betegségeken át mégis összekötötte őket, az az értelmiségi hivatástudat és a kelet-nyugati közvetítés lehetőségei iránti nem lanyguló érdeklődés. A magyar kultúra nyugat- és közép-európai kapcsolódási pontjainak keresése motiválta az egyetemista Gál Istvánt *Apollo* című közép-európai humanista folyóiratának megalapítására, melyben az idősebb barát – természetesen a *Nyugat* mellett – harmincas

Argumentum Kiadó
Budapest, 2012
258 oldal + illusztrációk, 2600 Ft

éveinek legjelentősebb esszéit publikálta.¹ Később ez ösztönözte Gált az angol–magyar kulturális kapcsolatok kutatása és ismertetése, valamint a Babits-hagyaték rendszerezése, az európai rangú humanista költő újrafelfedezése során is. Hasonló cél vezette Cs. Szabót a Magyar Rádió irodalmi osztályának élén, miközben a kortárs irodalmi és társadalomtudományos élet legnagyobbjai között barátjának is alkalmat adott ismeretterjesztő cikkeinek felolvasására. Az emigráció éveiben pedig – Sárközi Mátyás Szigethy Gábor által idézett szavaival – „Itt él[t] ott, ott él[t] itt.” (13.), azaz a BBC munkatársaként és íróként egyaránt a hazai és a nyugaton élő magyarság, illetve a szélesebb nyugati nyilvánosság közötti közvetítést tekintette hivatásának. Ha úgy tetszik, a legfőbb összekötő kapocs ketőjük között az útnak indító babitsi nyugatos örökség vállalása, mindhalálig.

Cs. Szabó és Gál – a fenti okokból sajnos hiányos – fiatalkori levélváltása főként az *Apollón* és a Magyar Rádió irodalmi osztályán folyó szerkesztési munkálatokba nyújt betekintést. A rendszeres, közvetlen kapcsolatnak köszönhetően ekkor még a kézirat-leadási határidőre emlékeztető rövid üzenetek, napi beszámolók jelentették a levélváltás legfontosabb témáit, a hatvanas évek elejétől újrainduló levelezés ezzel szemben a személyes eszmecsere lehetőségét pótolta mindkettőjük számára. A hidegháború enyhülésének köszönhetően Gál István 1963-ban a budapesti brit nagykövetség munkatársaként Londonba utazhatott családjával, itt találkozott közel két évtized után Cs. Szabóval. Levelezésük és általa dokumentált inspiráló szellemi kapcsolatuk a következő évtől Gál haláláig immár ismét folyamatos lehetett.

Gál István hosszabban ír, filológusi pontossággal tájékoztatja barátját napi munkájáról, leveleiből kis túlzással akár az angol–magyar irodalmi kapcsolatokra, illetve a Babits-hagyatékra vonatkozó publikációinak bibliográfiája is összeállítható lenne. Szavaiból az idősebb eszmetárs és az autonóm alkotó iránti tisztelet szól az olvasóhoz. Cs. Szabó munkásságát egyértelműen a kortárs magyar irodalom legfelső polcára, közös barátjuk, Illyés Gyula életműve mellé helyezi, vélekedése e tekintetben fiatal kora óta töretlen (lásd függelékben közölt 1937-es interjújának bevezetőjét: „Egy óra Cs. Szabó Lászlóval, a Doveri átkelés írójával”, 219.). Máskor barátját „a magyarság valaha élt legnagyobb angol szakértőjeként” (87.) méltatja, sőt szerepét – ironizálás nélkül – Kossuthéhoz hasonlítja a nyugati magyar emigráció élén (63.). Cs. Szabó állandóan sürgető teendői közepette rendszertelemben levelező, felesége elvesztése után gyakran melankólia gyötri, miközben az olajválság éveinek gazdasági nehézségei a szigetország lakóit sem kímélik: „...Anglia már kizárólag az elszegényedésben jár elől. Úristen, ki gondolta volna ezt a Húszas Években!” (175.) Munkakedvét azonban kedélyének hullámszája ellenére sem veszíti el, a barátjától érkező tudósítások lelkesítően hatnak rá, Babits-kutatásairól a legnagyobb elismeréssel szól: „Nemcsak neked mondom, mondom magam körül másoknak is, meg is írom többfelé, milyen kitűnő munkát végzel. Húsvéti feltámadás ez, Mihályunk húsvéti feltámadása, te vagy az angyal, aki a malomkövet elgurítod a sír szájáról. Örülök, hogy megértem.” (119.)

A diktatúra enyhülése nyomán megélni kívánt hazai szellemi élet és a kelet-nyugati kulturális áramlás folyamatossá válása a közös emlékek felidézése mellett számos új témát is kínál számukra: a ’70-es évek levélváltásainak egyik legfontosabb tárgyát a Babits-hagyaték Gál István vezetésével meginduló feldolgozása jelenti. Az író-költő számos publikálatlan kéziratát tartalmazó, Országos Széchényi Könyvtárban őrzött hagyatékra vonatkozó utalások 1967–68-tól rendszeresek Gál leveleiben, később pedig már az Akadémia felkérésére meginduló szövegkiadás fázisairól tudósíthatja barátját. „...hivatalos tényezők helyeslik és sürgetik Babits felismerését és fölmagasztalását” – írja 1973-ban (116.), Gál számára azonban sokkal inkább személyes kérdés Babits rehabilitációja, alakjának megtisztítása a

¹ Búcsú a vándorévektől. *Apollo* III. (1935), 307-328; Kárpát kebelében. *Apollo* IV. (1936), 1-30; Egy óra Erasmusnál. Londoni úti beszámoló. *Apollo* VI. (1937), 6-14; Latin Európa. *Apollo* IX. (1939), 103-138.

korábbi korszakok ideologikus beszédmódjainak sztereotípiáitól. A kései olvasó – a lelkes Cs. Szabóval együtt – első kézből értesülhet egymást követő felfedezéseiről: „182 kiadatlan versét fődöttem föl” – írja 1968 januárjában, majd folytatja: „ezek természetére csak annyit jegyzek meg, hogy már 1908-ban olyan típusú verseket írt, mint T. S. Eliot 1930 körül. Egy teljesen hazug fiatalkori filozopherköltő képét produkálták a *Nyugat* kiadó, az a gyanúm, Hatvany, Gellért és Fenyő közösen ludas ebben a magyar irodalom elleni vétekekben.” (77.) A következő években Szabó Lőrinc hagyatéka okozott újabb meglepetéseket: további negyvenkét Babits-vers és nyolc töredék került elő, majd az OSZK „sommásan katalogizált” gyűjteményéből százhusz ismeretlen költemény (111.). Napvilágra került ezen kívül többek között Szabó Ervinnel és Jászi Oszkárral folytatott levelezése, valamint számos Adyra vonatkozó megjegyzése is, mindez pedig alapvetően rendítette meg a korábbi évtizedekben rögzült-rögzített Babits-képet. Gál István beszámolója szerint az új felfedezések megdöbbenést keltettek a „vonalas” marxista irodalmárok körében, akik „nem óhajtják a múmiává aszalt, reakciós, keresztény, nemzeti, legföljebb liberális Babits arcképének radikális megváltozását” (118.). Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a *Magyar költő kilencszáz-tizenkilencben* című vallomásos Babits-szöveget Gál – velük egybehangzóan – továbbra is „förmédvénynek” (116.) titulálja. Cs. Szabó eközben különböző meglátásaival segíti barátja munkáját. Megosztja vele a korszerű nyugati szövegkiadásokra vonatkozó tapasztalatait (120.), az előkerült szövegeket pedig találó megjegyzésekkel kommentálja: Babits a feljegyzései alapján „briliáns úti jegyzeteket tudott volna írni” (94.); a fiatal költő Adyra vonatkozó utalásaiban „egyik Szecesszió viszolyog a másiktól” (136.); majd Gál megjegyzésére reagálva: „Milyen igazad van! B. Európai irodalomtörténetét olvasónaplónak kellett volna nevezni, katasztrofális volt a címválasztás.” (185.)

A nyugatos írók műveinek újraértékelése és újrakiadása mellett a '60-as évektől fokozatosan növekszik a két világháború közötti szellemi műhelyek, valamint a kortárs határon túli magyar irodalom iránti érdeklődés, melynek nyomán Cs. Szabó munkássága és az egykor Gál István szerkesztette *Apollo* egyaránt előtérbe kerül. A levelezők azonban a változások árnyoldalait sem hallgatják el. A gyakran esszé-terjedelmű és -fajlású levelek mai szemmel néha meghökkentő élességű látteleletet adnak a magyarországi államszocialista kultúrpolitika „kiolvadóban lévő fagyasztószekezényéről”.² Figyelemre méltó, hogy már a '70-es, '80-as évek fordulóján a patetikus nemzeti retorika térhódítását diagnosztizálják, amely háttérbe szorítja a tárgyilagosságra törekvő értékelést, sőt akár a művek esztétikai hiányosságaival szemben is felmentést adhat: „... egyre inkább az a tapasztalatom, hogy a kinn megjelenő folyóiratok, (...) még a szomszéd államokban is, egészen más, tárgyilagos és racionális stílusban írnak. Ha van különbség a hazai és a külföldi magyar irodalom között, akkor a stílári differencia az első.” – írja Gál (171.). Ez pedig – amire ekkor még kevesen figyeltek fel – az európai nyitás irányvonalával szemben kezdettől a magyar kultúra önmagába zárkózásának, európai útról való letérésének lehetőségét is magában hordozhatta. Gál István 1979-ben (!) írt sorait olvasva joggal kereshetjük napjaink népi-nemzeti irányultságú kánonrevíziós törekvéseinek gyökereit ebben az időszakban: „Annak ellenére, hogy ma már (...) az egész 45 utáni nyugati esszéírás és filozófia legalább az érdeklődőknek hozzáférhető, éppen a legfiatalabb nemzedékben a második világháború előtti irracionális áramlatai és személyei kezdenek mint világ-megváltó proféták nemcsak szóhoz jutni, hanem kizárólagosan hatni.” (168.) Két hónap múlva, 1980 januárjában még határozottabban fogalmaz: „Nem egészen érthető okból a népi írók leggyöngébb részének, sőt az akkori szabályos fasisztáknak országos méretű rehabilitációja folyik.” (177.) Ezzel összefügg a népi-urbánus vita kiújulása is, melynek

² Jacques Rupnik két világháború közötti ideológiák 1989 körüli kelet-európai újjáéledésére vonatkozó metaforáját idézi: Takáts József: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Budapest, 2007, Osiris Kiadó, 148.

első pillanatait rögzítik a levelek: „Pistám, hidd el, csak innen, nagy messziről látszik, hogy csontig hatolt az urbánus-népi mondvacsinált ellentét, amely ellen mindig foggal-körömmel küzdöttem, teljesen hiába. Mindenki a betege, mindkét oldalon.” – válaszolja Cs. Szabó (174.), a szellemi frontvonalakat rekonstruálva: „Egyik oldalon a kismagyar nacionalista népi romantikus marxisták v. ex-marxisták, másikon a hajdan gyalázatosan üldözött, ma már szabadon érvényesülő s egyre tekintélyesebb, mégis változatlanul halálra sértett urbánusok. Ottlik Cipinek, Mészöly Miklósnak, N. N. Ágnesnek pl. Illyés Gyula: vizes nyolcas (ugyan mi marad belőle?), és Németh László nevű író egyszerűen soha nem élt.” (174.) A levelezők egyöntetű véleménye szerint a két csoport rivalizálása egy korábban már meghaladott problémát hozott ismét a felszínre, elkeseredésüket pedig tovább fokozza, hogy mindketten személyes ügyüknek – és részben személyes érdemüknek is – tekintették a régi konfliktus feloldását: „...hazám gyógyíthatatlan és javíthatatlan, sose tud kinőni a vajásokos bővületéből. (...) Hol sírjaink domborulnak, unokáink itt-ott talán látni fogják a racionalizmus gyengén, de makacsul pislogó mécsesét; többre nem számíthatunk.” – fogalmazza meg rezignált ítéletét a londoni emigráns (169.).

„Illyés, aki mindkét típus legértékesebb vonásait egyesíti magában, toronymagasságban áll mindenki fölött.” (177.) – állapítja meg Gál, a szerző műveinek sokak által bírált ideológiai és stílári sokszínűségét egyértelmű pozitívumként értékelve. Számára a *Nyugat* első és második nemzedéke „a magyar irodalom aranykora” (160.), hozzá képest már Németh László *Tanu* utáni műveit is „rohamosan hervadónak” (168.) látja. A harmadik nemzedék tagjai közül Vas Istvánt, Weörest gyakran és elismerően említi, de kora fiataljairól meglehetősen lesújtó véleményt alkot: „Pár éve a történészek (és az emlékiratírók), több izgalmasat alkottak, mint a prózáírók és a költők együttvéve.” (177.) – írja 1980-ban, a mai olvasó számára meglepő módon látszólag tudomást sem véve a „Péterek nemzedékének” ekkoriban kibontakozó paradigmaváltó törekvéseiről. Ennek háttérében egészelvű valóságábrázolás iránti elvárása állhat, mivel ugyanitt azon reményét fejezi ki, hogy „a közelmúlt magyar történelme iránt közömbös írók” Illyés hatására előbb-utóbb „megpróbálják a magyar valóságot mégiscsak úgy-ahogy ábrázolni” (177.). Cs. Szabó vele szemben továbbra is eleven kapcsolatokat igyekszik fenntartani a fiatalokkal: „Időnként új és új nemzedékek váltják egymást a mewsban.” – állapítja meg (166.). Lengyel Péterrel 1967–68 táján (76.), Konrád Györggyel és Szelényi Ivánnal 1977-ben, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* (1974) című tanulmányuk hazai betiltása után (146.), Sütő Andrással pedig 1979-ben ismerkedik meg (166.), mindegyiküknek juttatva egy-egy különösen pozitív megjegyzést leveleiben.

„...idehaza európai, Európában magyar, és mindkét helyen száműzött egy kissé, idehaza száműzve van a demokráciától, melyben otthonosan mozog, odakinn száműzve van a hazai földtől” – írta Szabó Zoltán már 1937-ben a későbbi londoni emigránsról.³ Cs. Szabó László és Gál István közel félszázados levelezése ilyen értelemben két száműzött szellemi portréját rajzolhatja elénk. Egy intellektuális ízlésforma és két életlehetőség megvalósulását dokumentálják e levelek abban a korban, amikor a kelet-közép-európai értelmiségiek a hazai föld és a demokrácia közötti választásra kényszerültek. Hazai szellemi bezártságérzés, nyugati áramlatok iránti tájékozódási vágy az egyik oldalon: „Segítségedet szeretném kérni továbbá, (...) hogy tisztázhassam egyszer már, milyen tartalommal lehet megtölteni azt a szót, hogy »liberális«, és van-e angol irodalma ennek a fogalomnak: »polgári radikális?»” (115.). Gál István újabb angliai utazási terveinek folyamatos megghiúsulása, betegségei, helyenként abszurd drámát idéző életkörülményei: „Sokat dolgozom, de munkámban hátráltat a (...) házrekonstrukció. Júliusban kiszedték 3×3 m² ablakainkat, és csak a következő tavaszra várhatjuk a dupla üveg megérkezését a Szovjetunióból. Hogy

³ Szabó Zoltán: Vigasztalásul útnak indulunk... Magyar útirajzok. In Németh László: *Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita*. Marosvásárhely, 2001, Mentor Könyvkiadó, 243.

mit fogunk csinálni a hűvösödő időben, még nem tudjuk... (...) Egyelőre tehetetlenek vagyunk a különböző hatóságoknál, mindenki egymásra tolja a felelősséget." (93.), mégis töretlen munkakedve egy ár ellen küzdő kelet-európai értelmiségi hétköznapi hősiességét állítja elének. A magyar provincializmus külső perspektívából még elkeserítőbb látványa: „Ha túl sokáig élsz Angliában, mint például én, egyik csendes nagy keserűséged, hogy világnézetté gyökeresedik benned a leverő felismerés (száz elszomorító tünet és jel alapján): mennyire képtelen felnőtt néppé válni a magyar." (169.), és a rászakadó magánnyal tovább súlyosbodó emigráns-sors fanyarul önironikus interpretációja a másik oldalon: „Tudsz valami varázsszert teljes életfáradtság ellen? A munka nem az, mert azt napon-ta kipróbálok, s már nem segít. Mi lenne, ha az esetleges hátralévő részt elegáns macskaként folytatnám, az irodalom kirekesztésével?... Természetesen Habsburg-színekben: fekete szőr, sárga szem." (175-176.). A betegséggel küzdő londoni emigráns a politikai légkör enyhülését is a rá jellemző keserű humorral nyugtázza: „Az élet borzalmas ironiája, hogy akkor kezdenek »tisztelni«, amikor már egy hajítófát sem ér." (175.). Végül Cs. Szabó 33 év utáni hazatérésének körülményeiről, előkészítéséről is tudósítanak a levelek: „*Magánemberként* hagytam el Magyarországot, *magánemberként* mennék vissza, szétnézni, s néhány kézfogásra. Semmiféle hivatalos meghívást nem várok és nem fogadok el, ezt jó, ha mindenki idejében tudja, végleg és alku nélkül tudomásul veszi." (180.) – szögezi le első, 1980 őszére időzített útja előtt, melynek során végre ismét személyesen is találkozhatott a keleti és nyugati levelező.

A kötetet Cs. Szabó László és Gál István munkásságának régi ismerője, Szigethy Gábor ihletett szavai (Levélhíd London–Budapest [1933–1982], 11-14.) után szerkesztői előszó (15-17.) vezeti be. A levelek részletes jegyzetelése, valamint a függelékben közölt gazdag jegyzetanyag, a két barát egymásra vonatkozó recenzióinak, interjúinak, nyilatkozatainak gyűjteménye (219-238.) és az illusztrációs melléklet a szerkesztők lelkiismeretes munkáját dicséri. A levelek jegyzetei között e sorok írója mindössze egy apró, de zavaró hibát talált: az 54. levél 1. jegyzetében T. E. Lawrence, az angol arisztokrata író elhunytának idejeként hibásan az 1985-ös év szerepel: „(1888–1985)” (53.), noha a politikai kalandor legendájához máig vitatott körülmények között, 1935-ben bekövetkezett tragikus halála is hozzátartozik.